

РК 81.411.1-2

44

л 37

Мод. Левицький.

УКРАЇНСЬКА

ГРАМАТИКА

У С Р Р.

ХЕ ДЛЯ БНА

ЦЕНТРАЛЬНА

САМОНАВЧАШНЯ.

192 р.

57014

Ч

м. Херсон

Видавництво
„МОЛОДИК“.

Ч. 2.

1918

з друкарні Міністерства Шляхів.
м. Ромни.

Рк 89.411.1-2

ФД 679

ЧУ
137

Мод. Левицький.

ЧУ-06

1938

1928

УКРАЇНСЬКА
ГРАМАТИКА

ДЛЯ

У. С. Р. Р.

САМОНАВЧАННЯ.

ЦЕНТРАЛЬНА

ДЕРЖАВНА БІБЛІОТЕКА

~~Грудень~~ дня 1925 р.

Ч. 57014
м. Херсон

1935

Видавництво
„МОЛОДИК“.

Ч. 2.

1918

з друкарні Міністерства Шляхів.

Литва 1918 г.

УКРАЇНСЬКА

БІБЛІОТЕКА

ВІД

ВІННАВАНСМА

992843

Херсонська обласна
універсальна
наукова бібліотека
імені О. М. Горького
(1)

Передмова. ^{У С Р Р.}

Пережили ми рік бурхливий, коли враз, несподівано довелось всім свідомим українцям стати до негайної і надвеси великої праці коло будування своєї держави. І перед усім і всіма стало найпекучіше питання про державну тепер українську мову. Од-віку заборонена, загнана в закуток, наша мова враз стала державною, урядовою. Говорить тою мовою ³⁵мільонів людей-селян, гречкосіїв, а з інтелігенції досі нею цікавилась, кохала і плекала її тільки „кучка сепаратистовъ, мазепинцевъ“, як їх звали вороги відродження України.

І на цей нечисленний гурток свідомих українців упало тяжке завдання: навчити рідної мови всіх тих українців, що досі не могли, не хотіли або не встигли її навчитися. Завелися скрізь курси вкраїнської мови: для народніх учителів, для урядовців усякого ступіння й сорту, для шкільної молоді, яка широ хоче працювати для свого народу, але мови його не знає, бо за вкраїнську мову, за рідну пісню ще вчора їх могли-б вигнати зо школи.

Заходились наші люде вчитися і вчити, а книжок для навчання не було. І ця перешкода дуже гальмувала пряцю.

Було і є багато людей, що залюбки й самі вчились-би мови, не маючи змоги слухати курсів, але й самим їм не було по чому вчитися.

Довелось з іншими й мені, хоч не фаховцеві, стати за вчителя української мови і на вчи-

тельських курсах, і у старших класах середньої школи, і на курсах для урядовців.

Мені вчити, а моїм слухачам учитися не було по чому, бо тих граматок, що досі були, для них було за-мало: то граматики здебільшого для дітей, а мої слухачі все були люде дорослі, що добре знали граматику російську: великих граматик, академічних праць [Кримського, Тимченка] не було на книжному ринку, тай занадто спеціальні вони були-б для тих людей, що хотіли тільки навчитися добре, без помилок і калічення мови, писати по-українському. Отже довелося мені скласти свій курс для моїх лекцій, збираючи, що можна було з того граматичного матер'ялу, який мав я на той час, та доповнюючи де-чим із свого власного досвіду.

Так і склався оцей курс граматики для дорослих, для самонавчання.

Перші, вступні лекції я не вмістив сюди, бо вони вийшли окремою книжочкою [„І ворогам і добрим людям“].

Випускаю цю граматику в світ, бо потреба в ній поки-що є, поки дотепніші не склали кращого.

Модест Левицький.

Київ.

31 травня р. 1918.

57014

ХЕРСОНОВКА

ЦЕНТРАЛЬНА

Фонетика.

ДЕРЖАВНА БІБЛІОТЕКА

Фонетика*) є наука про звуки, що з них складається всяке слово. Звуки на письмі визначаються кожний своїм знаком, а ці знаки називаються літери (букви).

Українська азбука має 33 літери:

а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, і, й, ї, н, к, л, м, н,
о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь.

Коли ми порівнюємо українську азбуку з російською, до якої вона найбільше подібна своїми знаками, то побачимо, що в українській азбуці нема таких російських літер: **ы, ъ, ѓ, э, ө, в**, але є три літери, яких нема в російській азбуці: **ї, е, і**.

Замість російського **ы** українська азбука вживає **и**: **сынъ—син, дымъ—дим**.

Українська літера **е** вимовляється так, як російське **е** і **ѣ** (йе) і навпаки: українське **е** вимовляється як російське **э**:

сине море—сынѣ морэ.

ь, ө, в в українському письмі не вживаються, бо вони нам не потрібні: та їх тепер уже й з російської азбуки викинули.

ї вимовляється, як російське **йі**:

мої—мойі, їхав—йїхав.

ґ вимовляється, як латинське, польське або німецьке **g**: **гудзик, гуля, гедз—gula, guzik, gedz.**

*) Від грецького слова **фоне**—звук.

ь не означає ніякого звука, а вживається тільки для зм'якшення попереднього звука:

собака—с вимовляється твердо,

сьогодня—с зм'якшено.

Так само: **дядько**, **батько**, **Грицько**, **лізь**, **кінь**, **сіль**.

й вважається за пів—звука. Такий самий звук **е** в латинській, польській, німецькій мові і пишеться він там **j** (йот); цей пів—звук стоїть при самозвуках (голосівках): **а, е, і, о, у**—перед ними або після них **і**, так як **ь** при співзвучках (шелестівках), ніби м'якшить їх: **lovis** (Йовіс), **jubeo** (юбео), **Iohann** (Йоганн), **juz** (юж). Це називається **йотація** і такі самозвуки (голосівки), що перед ними стоїть **j** зветься **йотовані**.

Такі йотовані голосівки має українська і російська мова:

є—йе (польське **je**, рос. **е** або **ѣ**): **моє**, **єдиний** (моје, jedynyj, моѣ, ѣдыный).

ї—йі (польське **ji**, рос. **йі**, або **йи**): **мої**, **їхав**, (мої, jichaw, мои, йихав).

ю—польське **ju**: **мою**, **юрба** (moju, jurba).

я—польське **ja**: **моя**, **ятка** (moja, jatka).

Отже, рівняючи з російською азбукою, бачимо, що тільки для йотованого звука **о** у нас нема окремої літери (в російській азбуці є для цього **ѐ** або-ж просто **е**: **ѐлка**, **ѐжъ**, або **елка**, **ежъ**) і той звук ми пишемо двома літерами: **йо**: **мойого**, **Йосип**.

Увага. У французській, німецькій мові є звук **eu, ö** (acteur, böse), якого нема у славянських мовах; він вимовляється трошки подібно до нашого **и**: acteur у кінці подібно до багатир. У російській азбуці для того чужого звука окремої літери нема, а щоб означити його на письмі, почали вживати **ё**, а потім просто **е** (без двох крапок): актёръ, або актеръ, мебель (франц.: acteur, meuble). Хто з росіян не знав французької мови (а таких значна більшість), той читав те ё (або е) як у слові ёлка, ёж (або елка, ежъ), тяжко калічучи той чужий звук eu, ö. Наші люде, приймаючи чужі слова не з перших уст, а через російську мову, бо досі вчилися ми у російській, а не у своїй школі, переймають у росіян і те калічення чужого звука: кажуть і пишуть на московський штиб: актёр, антрепреньор, режисёр, контролёр, а в інших словах, знов таки за росіянами, вимовляють і пишуть **eu, ö**, як о: доктор, автор. Треба—ж було—б якогось одного берега держатись і коли вже не вдасться нам, мабуть, вимовляти той чужий звук, як наше **и** (у слові багатир), то вже краще нам іти за прикладом поляків і писати **й** вимовляти: актор, режісер, контролер, бо все-ж таки цим чином ми менше будемо калічити той чужий звук eu, ö, до якого наше **о** і **е** стоять ближче, ніж російське ё.

Взагалі—ж, переймаючи чужі слова, а особливо імена власні, треба вимовляти і писати їх так, як вони вимовляються у своїй отчизні. Росіяне цього правила не додер-

жуються і дуже калічать чужі імена: Loubèt (Любé) вони пишуть і вимовляють Лубэ як у слові **луб**, Latham (Лятам)—Латам, як у слові **лата**, Zolà (Золя)—Зола, як у слові **зола** і т. д. У французів твердого **л** зовсім нема; отже й ми, шануючи чужу мову, повинні якомога старатися не калічити її своїм твердим **л**.

У нас нема окремого знака-літери для звуків **дз** і **дж** і ми мусимо писати цей звук двома літерами, хоч вимовляється він, як один звук: **дзвін, дзиґа, джигун, джерело**.

Примітка. Бувають одначе складні слова, що злиті з двох слів і коли в них збігаються до купи звуки **д+з** або **д+ж**, то вони вимовляються нарізно, як два окремі звуки: над-зира́ти, під-живи́тись.

Звук **ф** неприродній українській мові. Він уживається в чужих словах: **фабрика, форма**. Наш народ старається замінити його звуками: **х, хв, п: Хома, Химка, Хведір, хвіртка, Пилип, Опанас**.

Ми вимовляємо звуки горлом, де у нас є для того приладдя у горлянци: голосові струни. Але у поміч цьому приладдю ідуть ще: язик, піднебіння, зуби, губи [уста], ніс, гортань. Таким чином ми маємо змогу вимовляти прерізні звуки.

А, е, і, и, о, у ми вимовляємо горлом, без допомоги язика, губ, зубів; тільки рот стуляється більше або менше і таким чином міняється самий звук. Попробуйте вимовляти або співати ті звуки; широко відкривши рота: у вас ніяк не вийде **і** або **у**, бо для них треба більше стулити рот, ніж для звука **а**.

Ці звуки називаються **голосівки**, або **самозвуки**, бо беруться голосом, їх можна тягнути довго, співати і не потребують вони допомоги додаткових приладдів мови: язика, зубів, губ.

Всі-ж інші звуки азбуки одним тільки горлом, без допомоги язика, зубів чи губ, взяти не можна. Попробуйте одним тільки горлом, широко раскривши рота і не рушаючи ні язиком, ні губами, вимовити звуки: **б, н, п, с** або інші—нічого не вийде.

Або попробуйте довго тягнути, ніби співати: **б, м, п**—знов таки нічого не вийде.

Тому то всі ті інші звуки, крім голосівок, називаються **шелестівки** або **співзвуки** [бо їх легше вимовляти вкупі з якоюсь голосівкою: легше вимовити **ба, бе**, ніж одно **б**].

А з огляду на те, яка частина рота стає у поміч горлові, щоб витворити звук, ми поділяємо звуки на:

1. **Гортанні**, що вимовляються за допомогою гортанки: **г, г', к, х**.

2. **Піднебінні**, що вимовляються за допомогою піднебіння, опіраючи язик більше чи менше до піднебіння: **й, ш, ж, ч, дж, щ**.

3. **Язичні**, що їх ніяк не можна вимовити без допомоги язика: **р, л**.

4. **Зубні**, що їх беззуба людина не вимовить до ладу: **т, д, с, з, ц, дз, н**.

5. **Губні**, що в їх витворенні беруть участь уста, губи: **б, в, м, п, ф**.

По інших своїх признаках шелестівки поділяються ще инакше, а саме:

1. Шиплячі: ж, ч, ш, щ, дж, бо вони ніби шиплять.

2. Свистячі: з, с, ц, дз.

3. Носові: м, н.

Звуки **в** і **й** стоять ніби посередині між голосівками та шелестівками. Коли вони стоять **перед** голосівкою, то самі будуть шелестівками: **вода**, **Йосип**, а коли стоять **після** голосівки, то стають самі ніби голосівкою: **кров**, **ходив** (вимовляється ніби: кроу, ходиу), **мій**, **Андрій**.

Поділяють шелестівки ще на **дзвінкі** й **тихі**; дзвінкий звук, коли його вимовляти пошепки, стає тихим:

Дзвінкі: Тихі:

б	—	п
в	—	ф
д	—	т
г	—	к
ґ	—	х
з	—	с
ж	—	ш
дз	—	ц
дж	—	ч

М'якшення звуків.

Голосівки м'якшаються за допомогою звука **й** (йотація):

а	—	я (йа)
е	—	є (йе)
о	—	йо
у	—	ю (йу)

Шелестівки м'якшаться за допомогою **ь**: мідь, кінь, дядько, батько, Кузьма і т. д. Не м'якшаться тільки губні **б, в, м, п, ф**; але, як що за ними стоїть м'яка (йотована) голосівка, то вони ніби відділяються від неї: **б—ю, п—є, в—яне, ім—я, п—ять, коров—як, в—юн.**

Галичане у письмі не відділяють тих губних од йотованої голосівки ніяк і пишуть: **бю, пє, вяне, імя, пять, коровяк, вюн.**

Ми, колишні російські українці, до такого писання не звикли і наше око потребує на письмі того відділення так, як його чує вухо при вимовленні; отже відділяється у нас губний звук од йотованої голосівки **апострофом (')**: **б'ю, п'є, п'ять, в'юн** і т. д.

Але й без видимого зм'якшення шелестівки (крім губних) не завжди вимовляються однаково: бувають твердіші, бувають м'якші.

Тверді:

М'які:

дім (дому)	—	діло
діл (долівка)	—	ділити
поділ (подолу)	—	поділ (поділу)
тік (току)	—	тіло (тіла)
зірка	—	зілля
волів (воли)	—	волів (воля)
ніс (носа)	—	ніс (приніс)
сіть (соли)	—	сіно
куці	—	зайці (куцих зайців) і т. д.

Галичане в тих словах, де шелестівка м'яка, а після неї стоїть **і**, пишуть його з двома крапками (**іі**), щоб одзначити ту м'якість шелестівки: дііло, пожаліів, всііх і т. д. Це ускладняє правопис чи не гірше за російське **ѣ**. І коли вже тепер росіяне зреклися свого **ятя**, то нам і потому слід

зректися того ї, коли воно не йотоване ї; отже будемо вживати ї тільки там, де ясно чується їй: їхав, їжак, мої.

Росклад слів.

Слова можна розкладати на часті і ті часті мають різну вагу і значіння. Кожна частина слова обов'язково має в собі одну голосівку, а крім того ще може бути при тій голосівці одна, дві або й три шелестівки, але може й не бути шелестівок. Кожна така частина слова зветься **склад**. Без голосівки склада не може бути, без шелестівки—може бути склад.

О—дар—ка.

Тут маємо три склади: перший з одної голосівки, другий з одної голосівки і двох шелестівок, третій—з одної голосівки й одної шелестівки.

Склад буває **відкритий**, коли голосівка стоїть сама одна або з одною тільки шелестівкою,—і **закритий**—коли голосівка стоїть між двома шелестівками.

У слові **О—дар—ка** середній склад **дар** закритий, а перший і третій (**О—ка**)—відкриті.

Слова бувають **односкладові**, **двохскладові**, **трьохскладові** і **многоскладові**.

Односкладові: а піп сів на віз.

Двохскладові: ма-ма пе-че кни-ші.

Трьохскладові: Не-чи-пір по-ї-хав ко-си-ти.

Многоскладові: пе-ре-пе-ли-ця пе-ре-ле-ті-ла.

Коли ми будемо порівнювати між собою слова, то побачимо, що де-які слова можуть міняти свою форму і число складів: раз воно буде коротке, другий раз до нього приростають ніби додаткові склади, то спереду, то ззаду, але в середині тоді завжди лишається одна частина, що не міняється і лишається постійною.

ряд	дар
ряд —ок	дар —и
по— ряд —ок	дар —унок
по— ряд —ний	по— дар —унок
по— ряд —ку—ва—ти	по— дар —увати.

З цих прикладів ми бачимо, що частини **ряд**, **дар** лишаються при всіх одмінах слів. Така неодмінна частина слова називається **корінь**.

Ті додаткові частини, що стоять перед корінем, звуться **приростки**, а ті, що стоять після коріння, звуться **наростки**: по-**ряд**-ок—**по** буде приросток, **ок** буде наросток.

Слова, що складаються тільки з коріння, звуться **первістні**: **ряд**, **дар**. А ті, що витворюються з первістного через приростки і наростки, звуться **похідні**.

У похідних словах теж бувають одміни, наприклад:

порядний	подарувати
порядного	подарувала
порядненький	подаруємо і т. д.

І ми бачимо, що тут є частина слова [корінь, приросток і де-який наросток], що не міняється, і є частина, кінцівна, що міняється.

Ота частина кожного поодинокого слова, що не міняється при різних одмінах його, зветься **пень**, а та, що міняється—**закінчення**.

Корінь здебільшого лишається той самий у всіх похідних словах: пень може бути і більший, і менший, бо до нього може бути то більше, то менше додатків—приростків та наростків.

куп—ець

пере—куп—ка

куп—ити

за—куп—овувати

Корінь у всіх цих словах **куп**. У слові **купець** корінь є разом із цим пень [куп-ець, куп-ця, куп-цеві і т. д.]. У слові **перекуп-ка** корінь буде **куп**, а пень буде **перекупк** [перекупк-а, перекупк-ою, перекупк-ами і т. д.].

У слові **закуповувати** корінь знов таки **куп**, а пень буде **закупову** [закупову-ю, закупову-еш, закупову-емо і т. д.].

Корінь іноді легко знайти, порівнявши первістне слово з похідними [куп, ряд, дар]; але іноді де-які звуки в коріні міняються і тоді його знайти буває трудніше, наприклад:

ріг

стріх-а

рог-и

о-стріш-ок

рог-ат-ий

на стріс-і

на роз-і

У першому прикладі корінь буде **рог**, у другому—**стріх**, але де-які звуки у корінях іноді міняються.

Міна звуків.

Звуки при відмінах слів або в тих словах, що витворилися з одного пня можуть мінятися, або м'якшитися залежно від будови самого слова, наголосу і сусідніх звуків.

Міняться і голосівки і шелестівки.

Міна голосівок.

е міняється на **о**: нес-ти—носити.

вес-ти—вод-ити.

е " " **і**: лет-іти—літ-ати.

брех-ати—під-бріх-увати.

е " " **и**: дер-ти—з-дир-ство.

е " " **а**: греб-ти—граб-лі.

и " " **і**: сид-іти, сід-ати.

и " " **а**: сид-іти—сад-овити.

и " " **ов**: ри-ти—рови.

кри-ти—По-кров-а.

і " " **а**: ліз-ти—лаз-ити.

о " " **а**: вхоп-ити—хап-ати.

о " " **и**: здох—здих-ати.

у " " **и**: дух—дих-ати.

у " " **о**: кув-ати—ков-аль.

Увага. Не можна допускати такої заміни в тих словах, де голосівка не міняється, а тільки під впливом наголосу або сусідньої голосівки вимовляється інакше, бренть для вуха відмінно. Наприклад у слові село

той звук **е** бренть ніби **и**, але ні в якому разі не можна писати **силò**; так само не можна писати **міні** або **міні** замість **мені**, **гудувати** замість **годувати**. Кому трудно розібрати, як треба писати такі непевні слова, той повинен одмінити те слово так, щоб наголос упав на непевну голосівку: село чи **силò**? треба взяти слово **сéла**, по **сéлах**, де наголос упадає на перший склад слова—і тоді зараз ясно стане, який тут повинен стояти звук. У слові **годувати** звук **о** під впливом сусіднього **у** вподобляється до нього; треба отже знайти таке слово від того-ж самого коріння, де не було-б того сусіднього **у**: **годòванець**,—і зараз ясно стає, який звук повинен стояти у першому складі. Так само: **мені**, **міні** чи **міні**? Треба перенести наголос на перший склад: **до мéне**, а не до **мине** чи до **міне**—отже треба писати **мені**.

Пече чи пиче ?	— Спéчений
Тече чи тиче ?	— Втéча
Лежати чи лижати ?	— Лéжень
Несе чи нисе ?	— Нéсти, принéсти.

О і **е** у закритих складах переходять в **і**:

ро-ги—рiг	ро-дити—рiд
по-па—пiп	но-сити—при-нiс
Антона—Антiн	во-зи—вiз
о-вес—вiвса	ве-чо-ра—вечiр
хо-дити—по-хiд	ко-лом—кiл.
бро-ви—брiв-ка	ре-чi—рiч

зо-ря—зір-ка пе-чі—піч
 ко-па—[п'ять] кіп вте-ча—втік
 се-ло—сіль-ський
 о-се-ни—о-сінь

Примітка. На цю зміну о та е в і не впливає, коли ці голосівки стоять у закритому складі во звуками ст: кість—кости, зріст—рости, міст—моста і т. д.

Крім того о не переходить в і у тих словах, де у старо-славянській мові стояв глухий звук ъ: лоб—лоба (льб), дощ—дощу (дъш), ложка (лъжня).

Слово Бог має форму Біг: спасибі (спаши—біг), помагайбі (помагай—біг).

Увага. На цю заміну голосівок о та е на і не вважають де-які сучасні українські діячі тай немилосердно калічать нашу мову і на словах і у письмі: початок вечіра, вжити західів, гукніть Хведіра і т. п.

Міна шелестівок.

Шелестівки звичайно м'якшаться за допомогою ъ: буду—будь, тіло—тільце, бити—биться. Але буває, що як стоїть з шелестівкою м'яка або йотована голосівка: е, і, є, я, ю, то де які шелестівки для зм'якшення міняться. А саме:

г міниться на ж і з: Бог—Боже—Бозя
 друг—друже—друзяка
 нога—на нозі
 к ч і ц: козак—козаче
 рука—в руці
 х ш і с: дух—душа—в дусі.

Під впливом йотованих голосівок (є, ї, ю, я) иноді міняються шелестівки, при чому та йотована

992843

голосівка втрачає свою йотацію і переходить у просту (**е, і, а, у**), ніби віддавши свій йот (**ј**) на міну шелестівки.

г, к, х, переходять у **ж, з, ч, ц, ш, с**:

Бог—Божа (Бог-**я**—Бог-**ја**), отець—отче (отц-**е**—отц-**је**), крик—кричати(=крик-**јати**), княгиня—княжа (—княг-**ја**), дух—душа (дух-**ја**);

д—дж, ж: судити—суджу або сужу (=суд-**ју**),
ходить—ходжу або хожу(=ход-**ју**).

Примітка. У західній Україні так і кажуть: ходю, судю, видю.

т—ч: світити—свічу (світ-**ју**)

з—ж: возити—вожу (воз-**ју**)

с—ш: писати—пишу (пис-**ју**)

Шиплячи звуки особливо не люблять після себе йотованих голосівок і не м'якшаться м'яким знаком **ь**; щоб уникнути цього збігу вкраїнська мова подвоєю шиплячу шелестівку, а **ь** після неї відкидає геть: ніч, піч, річ, німеч (россійська *ночь, рѣчь, печь*) ніччу, Зарічча, підпічча (росс.: *ночью, Зарѣчье*), клочча, збіжжа, піддашша і т. д.

Примітка. У де-яких місцях України вимовляють шиплячий звук з йотованим **а** (**я**): курча, лошя; але це провінціалізм, місцева говірка і ні в якому разі цього не можна заводити у письмо і треба писати курча, лоша.

Буває уподоблення шелестівок, а саме: коли збігається до купи дві різні шелестівки, дзвінка і тиха, то перед дзвінкою тиха переходить у дзвінку, а перед тихою дзвінка міниться на тиху: просити—прозьба (писати треба просьба), дохтор (писати треба доктор).

Але де-які уподоблені звуки вже заведено у письмо і вони так і лишилися: хто (замість **кто**), дощ (замість **дожч**), м'якшити (замість **м'якшити**), лекше (замість **легкше**).

Увага. Галицька мова, під впливом польської, частіше вживає складних шиплячих звуків (**дж, ждж**), ніж наддніпрянська:

Галицькі: **ходжу, їжджу, виджу.**

Наддніпр: **хожу, їзжу, вижу.**

Доброзвучність.

Українська мова дуже не любить збігу до купи скількох шелестівок або голосівок і вживає всяких способів, щоб того збігу не було.

Знов де-які звуки в нашій мові не люблять м'якшитися: губні **б, в, м, п**, а також **р**, шиплячі не люблять після себе йотованих голосівок і т. п.

Для доброзвучності після губних шелестівок іноді вставляється **л**: любити—люблю, ловити—ловлю, купити—куплю; земля (польське ziemia); кажуть: здоровля, з кривлею (з кров'ю).

Перед йотованими голосівками іноді вставляється **н**: до нього (замість **до його**), до неї (до її), прийняти (зам. прийати), поняти віри (зам. пояти).

дъ іноді міняється на **й**: райця (замість радьця); галицькі: дванайцять, двайцять (замість дванадцять, двадцять).

л у кінці слова міняється на **в**: був, ходив, читав (замість бул, ходил, читал, як у російській та польській мові).

У Галичан **ю** в кінці іменників в орудному відмінку женського роду міняється на **в**: жінков (замість жінкою), донев (донею).

У початку слів іноді додається **і**, іноді воно відкидається: іржа, ікло (росс. ржавчина, клыкъ, польське rdza, kiet)—маю (імаю), голка (игла, igla), Гнат (Игнатій), грати и т. д.

о іноді зникає у початку слова, коли попереднє слово кінчиться голосівкою (щоб не було роззяву, збігу голосівок): не було зранку, не буде й до 'станку; за тебе дочку 'ддам; одно 'дного не розуміє; за 'дним разом.

о і е в кінцевих складах то випадають, то знов з'являються, бо найтрудніше вимовляти збіг шелестівок у кінці слова, коли за ними вже нема голосівки: вінок—вінка, вікно—вікон (без **о** було-б: вікн), кравець—кравця, подушка—подушок, Дністер—Дністра, банок (банк).

Коли збігається до купи три шелестівки, то іноді одна з них випадає: пів-втора (півтора), довший (довгшій), м'якший (мягкший), лекше (легкше), слабший (слабкший), стиснути (стискнути), ченця (чернця), казнащо (кат зна що).

Навпаки, іноді для доброзвучности, щоб лекше вимовляти було, межі двох шелестівок вставляється треття: зуздріти (зу-зріти), заздрий (за-зрий).

У початку слова перед **у** вставляється іноді **в**: вухо, вулиця, вузький,—але те **в** одпадає, коли попереднє слово кінчиться на **в**: обірвав ухо, перекопав улицю, надів узький жупан.

Іноді переставляється склад, щоб лекше було вимовити: цилюрник, ведмідь.

Іноді вкорочується слово, відкидаючи кінець його: спасибі (спасибіг), хоч не хоч (хочеш не хочеш), бач (бачиш).

Уподоблення (асиміляція). Іноді один звук уподобляється до другого, сусіднього, коли, наприклад, м'якшиться якась шелестівка, то може за нею зм'якшитися й попередня шелестівка: тарілка—на тарільці (зм'якшилося **к** в **ц**, а за ним зм'якшилося й **л**), Наталка—Натальці, гилка—на гильці, вила-вильцята, коло-кільце, село-сельце.

Уподоблюються іноді в мові звуки, але, як що порушуються цим граматичні і словотвірні закони, то такого вподоблення у **письмо** вводити не слід. Напр. кажуть: здаецця, хочецця, гудувати, маїте,—але писати треба: здається, хочеться, годувати, маєте.

СЛОВОТВІР.

(Етімольогія)

Небагато є слів, що складені тільки з одного коріня. Більшість слів мають різні додатки до коріня: приrostки і наростки.

Приrostки стоять перед корінем, наростки—після нього.

По—ряд—ок. По—дар—увати.

По-в обох цих словах буде приrostок.

Ряд, дар—коріні.

—ок,—увати—наростки.

Найбільше відмінюються при різних одмінах слів їх наростки; отже про них передовсім буде мова. Але попереду треба розказати, які бувають слова у мові, або, як кажуть, **частини мови**.

Частей мови 9:

1. Іменники або речівники. 2. Прикметники.
3. Числівники. 4. Заіменники. 5. Дієслова 6. Прислівники. 7. Приіменники 8. Злучники. 9. Оклики.

1. **Іменники** суть назви тих річей, які ми уявляємо собі органами чуття: Зором, слухом, нюхом, смаком, дотиком або розуміємо зміслом: хата, світло, голос, Дніпро, Іван, розум, надія, страх.

2. **Прикметники** суть імена, що означають прикмету речі, яка вона: добрий, довгий, малий, дубовий, білий, дешевий, холодний.

3. **Числівники** показують число річей або порядок їх: два, вісім, сорок, сто, перший, п'ятий.

4. **Заіменники** ставляться замість імен: я, ти, мій, всякий, той, самий.

5. **Дієслова** показують, що робить (діє) річ, іменник або що з ним діється: ходить, любить, плаче, спить, стоїть.

6. **Прислівники** означають, як одбувається дія або в яких стосунках речі між собою: добре, тяжко, вчора, далеко, пішки.

7. **Приіменники**, як показує сама назва їх, стоять при іменниках, щоб докладніше пояснити дію чи стосунок річей між собою: **на** столі, **під** столом, **при** людях, **без** хліба.

8. **Злучники** злучають слова між собою: мати і сестра, побіг **тай** впав.

9. **Оклики** суть ті слова, що їх вигукує людина або вимовляє коротко: **агов!** **ой!** **гуп!** **плюсь!** **геть!**

Іменники.

Речі бувають **животні**, тоб-то такі, що живуть, ворущаться своєю охотою, мають почуття радощів, болю, страху, голоду то-що—і **неживотні**—що не ворущаться своєю охотою і почуттів не мають.

Животні: людина, кінь, птиця, риба, муха.

Неживотні: вода, земля, камінь, стіл, піч.

Є ще багато таких іменників, що їх тільки розумом, думкою можна собі уявити; такі йменники звуться **змислові**: час, горе, радість, клопіт, надія, добро, зло, літо, середа, любов, смерть.

Імена бувають **власні** і **речові**. Власні належать одній особі або речі: Україна, Київ, Дніпро, Іван, Великдень, а речові належать багатьом особам чи речам: людина, корова, курка, стіл, віз, день.

Імена власні пишуться з початку великою літерою, а речові малою; великою літерою починається всяке слово, що стоїть у початку нового рядка або після крапки, коли починається нове речення.

Бувають ще імена **збірні**, що означають гурт річей: народ, юрба, військо, череда.

По складу своєму імена ще бувають: прості, зменшені або здріблені, ласкальні або пестливі, збільшені і складні.

Прості: хата, птах, хлопець.

Здріблені [зменшені]: хатка, пташка, хлопчик.

Ласкальні [пестливі]: хаточка, хатиночка,
пташинонька, хлоп'яточко.

Збільшені: домище, хлопчище.

Складні: паро-плав, само-ход, бого-слов,
Велик-день, пів-[в]гора.

Іменники бувають трьох родів: мужеського, женського і середнього [такі, що ні мужеського, ні женського].

Іменники **мужеського** роду [чоловічого] одрізняються від інших таким чином, що до іменника додають заіменник **мій** або **цей**: брат [мій], дім [цей], Сава [цей].

Іменники **женського** роду відрізняються представленням заіменника **моя** або **ця**:

Сестра [моя], хата [ця], риба [ця].

Іменники **середнього** роду пізнають по заіменнику **моє** або **це**: серце [моє], ягня [це], кохання [моє].

Наростки іменників бувають прерізні; ось ті, що вживаються найчастіше.

Для **мужеського** роду:

ь, й: день, кінь: злодій, ратай.

ець, ар, ир: [здебільшого означають ремесства]: кравець, жнець, купець, маляр, шинкар, багатир, проводир.

аль, тель: коваль, ухналь, учитель.

ин [здебільшого означає народність, національність]: Турчин, Сербин, Татарин.

ко, енко [зменшені імена власні або назвище по батькові]: Яцько, Грицько, Коваленко, Шевченко, Петренко.

Зменшені і здріблені: **ик**—хлопчик, коник, молодик, чагарник, боровик.

ок: садок, дідок, ставок.

усь: дідусь, Петрусь; **уньо**: татуньо.

Збільшене: **ище**: домище, хлопчище.

Іменники женського роду:

ба, ка, на, ня: сійба, бочка, сторона, диня.

ава, ява: держава, халява, курява.

да, ада: борода, левада, громада.

ота, ета, еча: робота, прикмета, колотнеча.

ість: старість, радість.

уха, иха: свекруха, ковалиха, дячиха.

івна: бондарівна, царівна.

Зменшені і здріблені:

иця: водиця, землиця, копиця, молодиця.

ичка: павичка, сестричка, молодичка.

ечка, енька, онька: свічечка, доленька, зіронька.

Примітка. Приросток мужеського роду **ич** (женського **ичка**): панич, керманич, Іванович у нас особливо в тих „отчествах“ помилково пишуть на російській штиб: **ич**; наприклад: Антонович, Іванович, Ромашкевич, коли повинно писатися **ич**, як Попович. Взагалі треба зазначити, що ті „отчества“, коли і вживаються в українській мові, то (як і в польській мові) більше для означення цілого роду, що повівся від якогось видатного предка, а не для кожної поодинокі людини: Ольгердовичи, Коріатовичи (тоб-то княжний рід, що пішов од Ольгерда, Коріата); з того-ж повелися і назви сел та містечок: Варковичі, Маневичі, Чоповичі і т. и.

Та московська звичка називати людей по імені та ще й по батькові дуже приросла до нас, бувших російських українців, за 250 літ московської "протекції", але вона „не в душі“ нашої мови і без потреби ускладняє і мову, і пам'ять, бо замість одного імені треба пам'ятати їх двоє. Краще було-б нам вернутися до стародавнього нашого звичаю і називати людей просто по імені або призвиську, додаючи для пошани, коли того треба, слова: пан, добродій, дядько, тітка, дід, бо це дає змогу висловлювати прерізні степені пошани: до молодій людині або до близького друга звернемося просто по імені: Іване, Василю, Костю, Галю, до менше знайомої людини — пане Іване, пані Варваро, панно Галю або-ж по призвиську: пане Коваленку, добродію Щербіно: до старшої людини молодь може казати: дядьку Петре, тітко Ганно, тіточко Варваро, діду Опанасе або-ж просто: дядьку, тітко, діду,—а вже для найвищої пошани маємо слово **батько: батьку отомане**. Це-ж куди краще, щиріше і рідніше за оті Олександрє Пантелеймоновичу, Всеволоде Константиновичу, Катерино Володимировно.

Женський рід призвищ на **ич** буде **ичка**:

Богдановичка, Кондратовичка.

Є ще призвища на **енко,—ук, (—юк) і—ів** (російське і болгарське **ов**): Кравченко, Кравчук. Андріюк, Яцків, Щоголів.

Наростки середнього роду:

—**во,—ло,—мо**: сло-**во**, са-**ло**, пит-**во**, яр-**мо**, біль-**мо**.

—**иво**: пал-**иво**, пряд-**иво**, міс-**иво**.

—**ство**: хазяйство, ремество.

—я.—еня: теля, ягня, мишеня.

—ання,—ення,—іння,—иння: питання, звання, здвиження, насіння, баговиння.

Здріблені:—це.—ечко: відер-це, сон-ечко.

Наростки, що вживаються тільки у множному числі без означення роду:

—ини і—ощі: родини, хрестини, роковини; радощі, хитрощі.

Щоб не вертатися знову до розкладу слів, скажему тут про **приростки**.

Приростки стоять перед корінем і здебільшого суть приіменники, іноді трошки змінені: **ви-гад-ка, роз-ділити, при-нада, уз, (вз)-гір'я, перевіз, при-пічок, су-сіда, пра-дід, пре-великий, причина, про-рок, пів-день.**

Де-які приростки можуть мінитися відповідно до вимог доброзвучності: **у (в), од-від, з-зо-зі-с-со-су-зу.** Наприклад: наварила **взвару**—дай узвару, дівчино, відчини—сам **одчини, збірати, зомліти, зібрати, спитати, совіт, суперечка, зустріч.**

Складні слова. Чимало буває таких слів, що складаються з двох іменників, прикметників чи інших частин мови: Бого-родиця, коло-дій, Сухо-ліси, чорно-брива, жовто-блакитний, біло-руси, п'яти-літка, черекоти-поле, Велик-день і т. и.

Одміни іменників.

Іменники відмінюються по **числах і відмінках**; міниться тоді найбільше кінцівка іменника, а пень лишається без одміни: іноді—ж міниться

і наросток,—тоді лишається без зміни корінь (з приростком, коли він є); іноді—ж міниться де-що і в коріні (м'якшення і міна звуків).

Чисел є трое: **однина**—коли говориться про одну річ: чоловік, сестра, хата, птиця.

Двійна, коли говориться про дві, три або чотири речі: дві руки, чотири нозі, очима, плечима.

Множина, коли говориться про багато, про велике число річей: батьки і діти. По степах і хуторах. Москалі.

Кажуть **люде** (множина) світ широкий (однина). І малпу (одн.) своїми очима (двійна) у німця (однина) бачив за плечима (двійна).

Примітка. Де-які зміслові іменники мають тільки однину, а у множині не вживаються: віра, надія, любов, кохання, нудьга, божевілля. А де-які вживаються тільки у множині, однини—ж у них не буває: сани, ворота, вила, ножиці, шищі, хрестини, заручини.

Іноді однина вживається замість множини: одвіяв **зерно** на насіння (певна річ, що відвіяв не одну зернину, а дуже багато зерен). Рибалки ловлять **рибу** (не одну—ж рибу, а багато риб). Жиди скуповують **птицю** (знов таки не одну птицю, а багато).

Одмінків іменників буває **сім**, як в однині, так і у множині; у двійні відмінків тільки **двоє**.

1. **Іменний** одмінок відповідає на питання: **хто? що?** в однині: батько, сестра, серце,—у множині: батьки, сестри, серця.

2. **Родовий** одмінок відповідає на питання: **кого? чого?**—в однині: батька, сестри, серця; у множині: батьків, сестер, сердець.

3. **Давальний** одмінок відповідає на питання: **кому? чому?**—в однині: батькові, сестрі, серцю; у множині: батькам, сестрам, серцям.

4. **Винувальний** одмінок відповідає на питання: **кого? що?**—в однині: батька, сестру, серце; у множині: батьків, сестер, серця.

5. **Кликальний** одмінок—коли кличуть **кого?** в однині: батьку! сестро! серце!—у множині цей одмінок такий самий, як іменний: **батьки! сестри! серця!**

6. **Орудний** одмінок відповідає на питання: **ким? чим?**—в однині: батьком, сестрою, серцем; у множині: батьками, сестрами, серцями.

7. **Місцевий** одмінок буває здебільшого при приіменниках: **на кім? (на кому?) на чім? (на чому)** в однині: (на) батькові, (на) сестрі, (на) серці; у множині: (на) батьках, (на) сестрах, (на) серцях).

Примітка. Винувальний одмінок **животних іменників** мужеського роду буває такий, як родовий (кого?): люблю **батька**, діти люблять **батьків**, а іменників **неживотних**—як іменний одмінок—(що?): поставив **стіл**, поставили **столи**.

Місцевий одмінок однини мужеського роду для більшости животних (людських) іменників буває подібний до давального: (на) **батькові**, по Шевченкові,—але: на **столі**, при домі.

Одміни іменників мужеського роду.

Іменники мужеського роду можуть кінчатися на всякий звук, шелестівку або голосівку: старшина, голуб, Яків, поріг, дід, ніж, віз, злодій, язик, стіл, дім, пан, маляр, батько, піп, спис, заповіт, страх, квач, палац, гріш, хрущ, суддя, вчитель.

Примітка. На голосівки: **е, є, і, ю, у** кінчаються здебільшого чужоземні імена власні: Любе, Пер'є, Дюню, Кеню, Сарду; вони здебільшого по відмінках не відмінюються.

Іменники мужеського роду, що кінчаться на а і я: воевода, Щербина, суддя відмінюються так, як іменники женського роду: вода, диня.

Іменників мужеського роду на о в російській мові нема і росіяне такі наші іменники (батько, Шевченко) неправильно відмінюють по своїх женських відмінках: род: батьки, дав. батькѣ і т. д.

Одмін іменників мужеського роду маємо дві: тверду і м'яку.

1. Одміна тверда.

По ній одмінюються всі іменники мужеського роду крім тих, що кінчаться на ь, й і на шиплячу шелестівку ж, ч, ш, щ.

О д н и н а.

Імен. (хто? що?) дуб, син.

Родов. (кого? чого?) дуба, сина.

Дав. (кому? чому?) дубові, синові.

Вин. (кого? що?) дуб, сина.

Клик. (—) дубе, сине (сину).

Оруд. (ким? чим?) дубом, сином.

Місц. (на кім? на чім?) (на) дубі,
(на) сині (синові).

М н о ж и н а.

Імен. (хто? що?) дуби, сини.

Род. (кого? чого?) дубів, синів.

Дав. (кому? чому?) дубам, синам.

Вин. (кого? що?) дуби, синів.

Клик. (—) дуби, сини.

Оруд. (ким? чим?) дубами, синами.

Місц. (на кім? на чім?) (на) дубах,
(на) синах.

Так само відмінюються іменники, що кінчаться на всяку иншу шелестівку (крім шиплячих) і на **ко**: батько, дядько, дідько, хвалько, Омелько, Петренко, Шевченко.

2. Відміна м'яка.

О д н и н а.

Імен. (хто? що?) учитель, край.

Род. (кого? чого?) учителя, края (ю).

Дав. (кому? чому?) учителеві, краєві.

Вин. (кого? що?) учителя, край

Клик. (—) учителю, краю.

Оруд. (ким? чим?) учителем, краєм.

Місц. (на кім? на чім?) (на) учителі, краї—учителеві, краю.

М н о ж и н а.

Імен. учителі, краї.

Род. учителів, країв.

Дав. учителям, краям.

Вин. учителів, країв.

Клик. учителі, країв.

Оруд. учителями, краями.

Місц. (на) учителях, (у) краях.

Так само відмінюються всі іменники на **ьо**: дідуньо, Петруньо, татусьо.

3. Відміна іменників муж. роду на шиплячу шелестівку ж. ч, ш, щ.

Іменники, що кінчаються на шиплячу шелестівку, мають де-які відмінки по твердому взірцю, а де-які по м'якому. Це залежить од того, що шиплячі шелестівки не люблять після себе йотованих голосівок. Отже іменники, що кінчаються на **ж, ч, ш, щ** одмінюються по м'якій одміні, але в тих одмінках, що кінчаються йотованою голосівкою, вони відмінюються ніби по твердій одміні.

О д н и н а.

- Імен.** ніж, квач, гріш, хрущ.
Род. ножа, квача, гроша, хруща, (замісьць—я).
Дав. ножеві, квачеві, грошеві, хрущеві.
Вин. ніж, квач, гріш, хруща, (животне)—замісьць хрущя.
Кл. ноже, кваче, гроше, хруще.
Оруд. ножем, квачем, грошем, хрущем.
Місц. (на) ножі, (на) квачі, (на) гроші, (на) хрущі (або хрущеві).

М н о ж и н а.

- Імен.** ножі, квачі, гроші, хрущі.
Род. ножів, квачів, грошів (грошей), хрущів.
Дав. ножам, квачам, грошам, хрущам (замісьць—ям).
Вин. ножі, квачі, гроші, хрущів (бо животне).
Клік. ножі, квачі, гроші, хрущі.
Оруд. ножами, квачами, грошами (грішми), хрущами (замісьць—ями).
Місц. (на) ножах, (на) квачах, (на) грошах, (на) хрущах (замісьць—ях).

П р и м і т к и.

Гортанні шелестівки **г, к, х** у кликальному і місцевому відмінках міняться на **ж—з, ч—ці ш—с**: Бог-Боже—(у) Бозі; козак-козаче—(на) козаці (або на козакові); **дух—душе—(в) дусі**.

Родовий відмінок иноді замість кінцівки на **а, я** має **ї** на **у, ю**. Таку кінцівку родового відмінка мають:

1. Іменники **зміслові**: час, лад, дар, догляд, розум, біль, жаль, страх, гнів, ляк, клопіт, регіт, колір, погляд і т. д.

2. Іменники **збірні** і **матер'яльні**: народ, люд, край, діс, степ, став, цвіт, ряст, барвінок, ячмінь, пісок, сахар, чай, олій, порох і т. д.

3. Де-які імена власні: Дін, Поділ, Сібір.

4. Де-які іменники мають обидві ті кінцівки, але тоді буває і різний зміст їх, різне значіння: замка—замку, до мого двора—серед двору, листа—листу, світа—світу (вдо-світа—світу потопа), коло стола—просимо до столу і т. д.

Давальний одмінок Галичане вимовляють і пишуть **ови, еви**: синови, краєви.

Дуже прикру і незугарну помилку роблять наші люде, вживаючи давального відмінка цілком на російський штиб: „Пану Міністру“—такого відмінка зовсім нема в українській мові; або—ж: Міністрові Голубовичу—недоладня комбінація давального відмінка з кликальним—і це така—ж сама груба граматична помилка, як-би наприклад сказати: „на високій гора“.

Давальний одмінок на **у** вживається тільки в церковно-славянській мові: молись **Богу**, Слава **Ієсусу Христу**, **Отцу і Сину** і святому **Духу**, — тай годі.

Винувальний одмінок, як уже було зазначено, для іменників животних кінчиться, як родовий: батька, сина, коня, Івана, а для неживотних — як іменний: стіл, дім, посіяв ячмінь.

Кликальний одмінок в українській мові лишився такий, яким він був у старо-славянській пра-мові; російська-ж мова давно вже втратила цей одмінок і вживає його тільки в церковно-славянських: Господи, Боже, отче, владико. Не гаразд роблять ті українці, що, вчившись по російському і втративши почуття нашої мови, тепер і в українській мові вживають кликального відмінка на російський лад, тоб-то замість його вживають іменного: звощик! сторож! Іван! Петро! По українському треба: звощику! етороже! Іване! Петре!

Кликальний відмінок на **—у** замість **—е** мають:

1. Іменники, що кінчаться на **о** і де-які з тих, що кінчаться на **ж, ч і ш**: батьку, дяльку, Шевченку, небожу, орачу, Івановичу.

2. Здріблені іменники: хлопчику, братику, конику.

Син має сине і сину: перше — у церковній мові: Христе **Сине** Божий, Отче, **Сине** і Святий Душе; другий — у всіх інших випадках.

Примітка. Слово **сину** має в українській мові особливо ласкальний характер і вживається не тільки для мужського, але й для женського роду.

Наталочко! Іди, сину, до мене.

Орудний відмінок не можна казати й писати на московській штиб: **ножом**, **ключом**, **товаришом**, з **Іваном Івановичом**,—бо іменники, що кінчаться на шиплячу шелестівку відмінюються по м'якій одміні, тільки без йотованих кінцівок і **ь**.

Місцевий одмінок здебільшого кінчиться на-і; але буває закінчення йго на-**ові**, **-еві**, як у давальному, або на-**у**. Таке закінчення мають:

1. Іменники **особові**: на **братові**, при **батькові**, по **Шевченкові**.

2. Іменники, що кінчаться на-**й**, **-вк**, **-ск** і здріблені, що на-**ик**, **-ок**, **-ко**: на **краю**, у **ріднім краю**, на **вовку** (або **вовкові**), що мені по **тім зиску**; на **конику**, на **ставку**, у **лісочку**.

Помилково кажуть: на **лобові**, на **мостові**, а не на **лобі**, на **мості**.

У **множині іменний** відмінок на-**е** замість-**и** мають іменники, що кінчаться на-**анин** і втрачають у множині наросток **ин**: **міщане**, **селяне**, **прочане**, **Галичане**.

Турчин, **Сербин**, **Болгарин**, **Румин** і **Татарин** мають множину: **Турчини** і **Турки**, **Сербини** і **Серби**, **Румини**, **Болгари** і **Татари**.

Циган і **Молдован** (Молдованин) мають множину: **Цигани**, **Молдовани**.

Людина має **люде** (а не **люди**).

Пан має множину **пани** і **панове**: остання вживається для вшанування: **пани** і **люде**. Приїхали **панове** бояре. **Панове**—громадяне.

Родовий множини кінчиться на-**ів**, іноді без усякої кінцівки голим пнем: **дубів**, **синів**, **столів**,

батьків. Голим пнем кінчається родовий множини у всіх іменників на—**анин**, що втрачають у множині наросток **ин**: **міщан, прочан, Галичан, громадян**.

Год, день, раз, верст і сажень, коли стоять після числівника, то кінчать родовий одмінок голим пнем, а коли стоять **перед** числівником, то родовий одмінок на—**ів**: шість **год—годів** шість, сім **день—днів** із сім, сто **раз—разів** сто, десять **верст—верстов** десять, п'ять **сажень—сажнів** з п'ять.

Иноді при числівниках замість родового іменника множини стоїть родовий однини: двадцять чоловіка.

Давальний і місцевий відмінки у де-яких місцях лівобережної України замість—**ам** (—ям) і—**ах** (—ях) після м'яких і шиплячих шелестівок вимовляється—**ім, —іх**: **конім**, на **коніх**, **дітім**—при **дітіх**, на **очіх**, на **плечіх**. Але ці місцеві особливості (льокалізми) не слід поширювати на всю нашу мову, заводячи їх у письменство. Так само і в російській мові вимовляють: „чесы“, „пяткими“, але пишуть проте: „часы“, „пятками“.

Винувальний одмінок у множині, як і в однині для іменників животних буде такий, як родовий: бачу **козаків**, люблю **дітей**, а для неживотних—як іменний: полагодив **вози**, знайшов гроші, купив **чоботи**.

Орудний одмінок замість—**ами** кінчиться на—**ми** у словах: **грішми, гістьми, кіньми, людьми, дітьми, коліньми і ворітьми**.

У де-яких іменниках **о і е** в кінцівці мається

тільки в іменному відмінку однини, а в усіх інших одмінках випадає. Це будуть кінцівки на:

— **ел**: орел, осел, дишель—орла, осла, дишля.

Примітка: Кінцівки на **тель** не гублять свого **е**: учитель, гнобитель—учителі, гнобителі.

— **ол**: посол, щигол—посла, щигла.

— **ор**: свекор, цукор—свекра, цукру.

— **ок**: дідок, пісок, жидок—дідка, піску, жидка.

— **ець**: знавець, кравець, хлопець—
знавця, кравця, хлопця.

Увага: **жнець**, **швець** і **мрець** не гублять **е**, а переставляють його: **женця**, **шевця**, **мерця**. **Чернець** oprіче того губить **р**: **ченця**, **ченцеві**, **ченці**.

— **ень**: дурень, серпень, велетень—
дурня, серпня, велетня.

— **ес**: пес, овес—пса, вівса.

— **ет**: хребет—хребта.

Великдень, **переддень** і **південь** мають одніи кожної своєї складної часті окремо: **Великодня**, на передодні, після полудня; при останньому слові буває два розуміння: **південь**, як пора дня—відміняється: полудня, пополудні, а як сторона світу—мінється тільки слово **день**: летить птиця на **південь**; **південно**—західна залізниця.

Тиждень в одмінках губить і **д** і **е**: тижня.

Четвер вставляє при всіх одмінках **г**: четверга, четвергом.

Христос губить кінцівку **ос**: Христа, Христові, Христе.

Господь має кликальний: **Господи**.

Відмінки іменників женського роду.

Іменники женського роду кінчаються на **а**, **я** і **ь** і теж мають одміну тверду і м'яку. Іменники, що кінчаються на шиплячий звук (межа, душа, туча) відмінюються, як такі ж іменники мужеського роду, по особливому зразку, що стоїть поміж твердою і м'якою відміною: відмінки ідуть по м'якій одміні, але де трапиться у кінцівці йотована голосівка, там ставиться замість неї тверда голосівка.

Відміна тверда.

Відм. м'яка.

Відміна для шиплячих кінцівок.

О Д Н И Н А.

Імен. (хто? що?) мов-а	дин-я	душ-а (дух-ја)
Род. (кого? чого?) мов-и	дин-і	душ-і
Дав. (кому? чому?) мов-і	дин-і	душ-і
Вин. (кого? що?) мов-у	дин-ю	душ-у (дух-ју)
Клик. — — мов-о	дин-є	душ-е
Оруд. (ким? чим?) мов-ою	дин-єю	душ-єю
Місц. (на, по кім? чім?) (по) мов-і	(по) дин-і	(по) душ-і

М Н О Ж И Н А

Імен. (хто? що?) мов-и	дин-і	душ-і
Род. (кого? чого?) мов(-ів)	дин-ь(-ів)	душ(-ів)
Дав. (кому? чому?) мов-ам	дин-ям	душам (дух-јам)
Вин. (кого? що?) мов-и (або як родов.)	дин-і	душ-і
Клик. — — мов-и	дин-і	душ-і
Оруд. (ким? чим?) мов-ами	дин-ями	душами (дух-ями)
Місц. (по кім? чім?) (по) мов-ах	(по) дин-ях	(по) душах (дух-јах).

Так само відмінюються іменники мужеського роду, що мають кінцівку женського роду: **старшина, староста, Сава, суддя.**

Примітка. Старшина, коли означає одну людину, буде мужеського роду, коли-ж збірну громаду—женського, волостний старшина—козацька старшина (і наголос різний).

По цьому-ж зразку відмінюються й ті іменники, що не мають однини: **хрестини, родини, роковини, зажинки, досвітки, граблі, ножиці, кліщі і т. и.**

У давальному і місцевому відмінках ті іменники, яких нень кінчиться на гортанну шелестівку, м'якшать її: нога—нозі, рука—в руці, стріха—на стрісі.

Кликальний одмінок на—ю, замість—о або-е мають здріблені й ласкальні іменники: доню, мамуню, тітусю, бабусю, Галю, Марусю.

Орудний одмінок на—ою,—ек,—єю ніколи не скорочується, як у російській мові: водою, динею, а не водою, диней, як це иноді роблять наші люде. У галицькій мові й писемі орудний відмінок кінчиться на—ов,—ев: водов, жінков, донею.

Між одніною і множиною стоїть ще двійне число, двійня, що вживається при числівниках: дві, три і чотири: дві **руці**, чотири **нозі**.

Родовий одмінок множини у де-яких двоскладових і мужеського роду, що кінчаться на а,—я, має кінцівку—ів: **бабів, хатів** (і хат), **старостів**. Кажуть: рід **Щербинів**, **квітоків** (але пучечок **квіток**).

Свиня, курка мають родовий множини: **свиней, курей**.

Іменники, що кінчаться на—оба,—ова,—ога, **ода,—ока,—она,—ора і—ота** у родовому множи-

ни не переводять у закритих складах **о** на **і**: **хороб**, **мов**, **підлог**, **колод**, **морок**, **ворон**, **чеснот**, **турбот** і т. и.

Іменники женського роду, що їх пень і наросток складають дві вкупі шелестівки, у родовому відмінку множини вставляють між тими шелестівками для доброзвучності **о**: **бочка**—**бочок**, **педушка**—**подушок**, **сторінка**—**сторінок**, **звістка**—**звісток**.

Відміна іменників женського роду на—ь.

Увага. Знов таки й тут іменники, що їх пень кінчиться на шиплячу шелестівку, відкидають у кінці той **ь** і замість йотованих голосівок притягають до себе тверду.

О Д Н И Н А.

Імен.	кість — ніч (по твердому).
Род.	кости — ночі (по м'якому).
Дав.	кості — ночі „
Вин.	кість — ніч (по твердому).
Клик.	косте — ноче „
Оруд.	кістю — ніччу „
Місц.	(на) кості — (по) ночі (по м'якому.)

М Н О Ж И Н А.

Імен.	кости — ночі (по м'якому).
Род.	костей — ночей „
Дав.	костям — ночам (по твердому).
Вин.	кости — ночі (по м'якому).
Клик.	кости — ночі „
Оруд.	костями — ночами (по твердому).
Місц.	(на) костях — (по) ночах „

Так само відміняється: честь, часть, тінь осінь, мідь, гусь, подать, масть, іменники, що кінчаються на шелестівку без ь: кров, любов, твар і ті, що на шиплячу: піч, річ, здобич, каліч, одсіч, заповоч, нехворощ і т. и.

По цьому-ж зразку відміняються й ті іменники, що не мають однини: сані, сіни, двері, груди.

Мати приймає в одмінках наросток—ер:

ОДНИНА.

МНОЖИНА.

Імен. мати

матер-і

Род. матери

матер-ів

Дав. матер-і

матер-ям

Вин. матір

матер-ів

Клик. мати

матер-і

Оруд. матір'ю

матер-ями

Місц. (при) матер-і (при) матер-ях

В орудному відмінку однини іменників на-ь подвоюється кінцева шелестівка, коли вона стоїть у пні одна: тінню, сіллю, міддю, путтю, Россю; не подвоюються: губні шелестівки, р і ті, що їх дві вкуні: кров'ю, глибо, твар'ю, кістю, мастю.

Шиплячі, своїм звичаєм, йотованої голосівки не приймають: ніччу, річчу, нехворощу, одіжду.

Родовий одмінок однини і іменний та кликальний множини в іменниках на—ь кінчиться на и, а після шиплячих—на—і: кости, міді—ночі, здобичі, одіжі.

Родовий іменник множини Галичане вимовляють і пишуть—ий замість—ей: річий, сіний костий.

Всі іменники на—**щі**, а також деякі інші мають родовий іменник множини на—**ів**: **радошів**, **ласошів**, **матерів**.

Орудний іменник на—**ми** мають: **кістями**, **грудьми**, **саньми** і **сіньми**.

Двері мають орудний двійного числа: **дверима**.

Місцевий одмінок множини на—**іх**, замість **ах** або—**ях**: на **дверіх**, у **грудіх**—не слід заводити у письменство, бо це провінціалізм, що вживається у невеликій часті України.

Одміни іменників середнього роду:

Одміна тверда.

Одміна м'яка.

О Д Н И Н А.

Ім. (що?)	тіл-о	серц-е	бажанн-я
Род. (чого?)	тіл-а	серц-я	бажанн-я
Дав. (чому?)	тіл-у (-ові)	серц-ю	бажанн-ю
Вин. } Клик. }	(що?) тіл-о	серц-е	бажанн-я
Оруд. (чим?)	тіл-ом	серц-ем	бажанн-ям
Місц. (на чім?)	(на) тіл-і	(у) серц-і (при)	бажанн-і

М Н О Ж И Н А.

Імен. (що?)	тіл-а́	серц-я	бажанн-я
Род. (чого?)	тіл, серц-ь (серці́в), бажань (бажанні́в)		
Дав. (чому?)	тіл-ам	серц-ям	бажанн-ям
Вин. } Клик. }	(що?) тіл-а́	серц-я	бажанн-я
Оруд. (чим?)	тіл-а́ми	серц-я́ми	бажанн-я́ми
Місц. (на чім?)	(на) тіл-а́х, (у) серц-я́х, (при) бажанн-я́х.		

Так само відміняються: молоко, озеро, золото, срібло, лице, відерце, озерце, дання, обличча, волосся, збіжжа, клочча і т. д.

Іменники середнього роду на-я, крім тих, що вставляють у відмінках наросток **ят** (теля, ягня і т. ин.) подвоюють кінцеву шелестівку: питан^{ня}, знан^{ня}, житт^{тя}, волосс^я, зілл^я, знар^{ядд}я, смітт^{тя}; нема того подвоєння при кінцівках на губну шелестівку та **р**: луб'я, вим'я, череп'я, пір'я і там, де у кінцівці стоїть дві шелестівки вкупі: щастя, листя, повітря.

Шилячі шелестівки, хоч і подвоюються, але своїм звичаєм не приймають йотованої голосівки і міняють її на тверду: збіжжа, ломачча, клочча, піддашша, зарічча.

Галичане вимовляють і пишуть усі ті іменники на—е, при чому иноді й не подвоюють кінцевої шелестівки, а у многоскладових словах переносять наголос на третій од кінця склад: питан^є, засідан^є, видан^є, жит^є, лист^є. Тільки в тих іменниках, що вставляють в одмінках наросток **ят**: теля, жиденя,—галичане пишуть у кінці **я**.

По цьому зразку (як тіло) відмінюються й ті іменники, що не мають однини: ворота, дрова, жорна, вила.

Небо і чудо вставляють у множині наросток **ес**: небеса, чудеса.

Око у множині має: очі, очей, очам, очами і очима (двійне число), (на) очах (очіх буде провінціалізм).

Гортанні звуки **г, к, х** у місцевому відмінку м'якшаться у **з, ц, с**: в оці, в усі.

При числівниках **дві, три, чотири** і **обидва** замість іменного і винувального множини стоїть двійне число: **дві відрі, три яблуці** (хоч уживається вже й новітня форма, на зразок російської: два відра, три яблука).

Родовий множини, особливо в іменниках на **ня** має дві форми: **бажань і бажаннів, питань і питаннів**.

У тих іменників на **о**, що в кінці пня мають дві різні шелестівки, у родовому множини для доброзвучності вставляється між тими шелестівками **о** або **е**: вікно—вікон, відро—відер, зерно зерен, дно—ден.

Орудний множини у словах **ворота і коліна** буде: **ворітьми і коліньми**.

Є чимало здріблених іменників середнього роду, що кінчаться на—**я** або на—**а**, коли попередній звук шиплячий: вони у всіх одмінках, крім іменного, винувального, кликального і орудного в однині, вставляють наросток **ат, ят**.

О Д Н И Н А.

Імен. ягня, курча
Род. ягняти, курчати
Дав. ягняті, курчаті
Вин. } ягня, курча
Клик. }
Оруд. ягням, курчам
Місц. (у) ягняті, (на) курчаті

М Н О Ж И Н А.

Імен. ягнята, курата
Род. ягнят, курчат
Дав. ягням; курчатам
Вин. } ягнята, курчата
Клик. }
Оруд. ягнятами, курчатами
Місц. (на) ягнятах, (на) курчатах.

Так само: щеня, каченя, мишеня, жиденя, цигачча, потерча і т. ин.

Про імена власні.

Чужоземні ймена власні, коли вони мають кінцівку, не природню нашій мові, здебільшого не відмінюються: Сарду, Вогюе, Любе, Золя, Гарібальді, Па-де-Кале. Ріо-Жанейро. Де-котрі можуть одмінюватися, як наші йменники власні: Паріж, Відень, Неаполь, Лльойд-Джорж, Рузвельт і т. ин., тільки при відміні їх у правописі треба всіма заходами дбати, щоб не калічити й не псувати тих імен, як це роблять часто у російській і польській мові.

Що до наших імен власних, то вимова їх і правопис пристосовуються до нашої фонетики і на це ми маємо право так само, як усі інші народи.

Іоан по польському буде Ян, по французькому—Жан, по німецькому—Іоган, по італійському — Джіованні, по еспанському — Жуан; так само Яків—по польск.—Якуб, по франц.—Жак, по англійському—Джек; Іосиф, по польск.—Юзеф, по франц. — Жозеф, по італійському — Джузеппе і. т. д.,—чого-ж ми, українці, маємо зрікатися права пристосовувати власні ймена наші до нашої фонетики?

А фонетика наша має де-які своєрідні прикмети: вона не має звука **ф**, переводить **о** і **е** в **і** у закритих складах, вона не любить у початку імени звука **а**, **е** і старається замінити його або закрити іншим звуком; не любить наша мова й дуже довгих імен, многоскладових—і вкорочує їх яко-мога.

Отже маємо такі ймена:

Опанас (Афанасій)	Ганна (Анна)
Пилип (Филиппъ)	Яків, Тихін, Прохін,
Хведір (Федоръ)	(о—і)
Хома (Тома)	Свирид (Спиридонъ)
Хима (Евфимія)	Явтух (Евтихій)
Хотина (Фотинія)	Оксана, Одарка (Ксенія,
Оверко (Аверкій)	Дарія)
Оксентій (Авксентій)	Вівдя, Івга (Евдокія,
Олекса (Алексѣй)	Евгенія)
Олександр (Алек-	Олена (Елена)
сандръ)	Катерина, Лисавета
Олена (Елена)	Микола, Микита (Нико-
Онисія (Анисія)	лай, Никита).

Кость (Константинъ), Панько (Пантелеймонъ), Бенедь (Бенедиктъ), Харло або Харько (Харлампій, Харитонъ), Олелько (Александръ), Олесья (Александра).

Цих народніх імен ми й повинні держати, шануючи нашу мову й її прикмети.

Те-ж саме і з „отчествами“, про які вже було сказано раніше.

Що до призвищ, то вони теж мають на Україні своерідну фізіономію. Багато є наших призвищ, що кінчаються на—енко,—ук,—юк; цей наросток означає сина (Шевченко, Кравченко і т. д.—син шевця, кравця), так само, як—иха означає жінку, а—івна—дочку: Макариха, Солов'їха (жінка Макара, Солов'я), Титарівна, Бондарівна, Лемерівна (дочка титаря, бондаря, Лемеря (римаря).

Наросток—ів теж показує походження по батькові: Ковалів, Іванів, Яцків, такъ само, як у росіяні і болгарів наросток—овъ,—евъ.

У нас, крім того, чимало є прізвищ **складних**, з двох або трьох слів: Варивода, Вернигора, Небаба, Коло-Кузні, Сім-морозів, Півторадня, Котигорошок, Рябожанка, Твердохліб, Товстоліс, Неїжмак, Нетудихата, Півторакожуха.

На жаль, а собі на сором, де-які наші люде відцуралися свого прадідівського прізвища і перелицювали його на московський фасон: Ковалевъ, Швецовъ (в російській мові нема слів: коваль, швець, а є: кузнецъ, портной, отже певна річ, що це перелицьовані українські прізвища коваль, швець), Семарозовъ, Неїжмаковъ; а де-хто просто таки, без сорому казка, „съ Высочайшаго соизволенія“ геть одцурався свого рідного: Афанасьевъ (був Нетудихата), Алексѣевъ (був Мазепа).

Може тепер діти й онуки покриють той сором батьків і дідів та вернуться до свого рідного.

П р и к м е т н и к и.

Наростки прикметникові:

- к.—ок: солод-кий, корот-кий, вис-окий, шир-окий.
- ч: твор-чий, лов-чий.
- ськ: росій-ський, француз-ський, кеп-ський, леп-ський, коза-цький (козак-ський).
- ів,—ов: батьк-ів, ковал-ів, верх-овий, лан-овий, стан-овий.
- ив,—лив: пошт-ивий, парш-ивий, хороб-ливий, смі-ливий.
- ав,—яв: мирш-авий, гун-явий, слин-явий.
- л,—н: світ-лий, мерз-лий, вид-ний, слав-ний, сріб(л)-ний.

—**ан**, —**ян**: кох-аний, слух-яний, дерев-яний, мід(ь)-яний.

—**ат**, —**аст**, —**ист**: горб-атий, циб-атий, волох-атий; квітч-астий (квітк-јастий), біл-ястий; пер-истий, терн-истий.

—**ач**, —**яч**, —**уч**: гар-ячий, терп(л)-ячий, балак-учий.

—**ший**, —**іший**, —**чий** (—іщій, —щій): гір(к)—ший, дужчий, певн-іший.

Здріблені й ласкальні:

—**уват**: хитр-уватий, підстар-куватий, зелен-уватий

—**еньк**, —**есеньк**, —**ісеньк**: мал-енький, мал-есенький, гол-ісенький.

Пріменники показують ті прикмети, які має річ, іменник, і відповідають на питання: який? чий?

Добрий чоловік. **Старий** кінь. **Дубовий** стіл. **Давні** часи. **Батьків** кожух.

Який чоловік?—**Добрий**. Який стіл? **Дубовий**. Чий кожух? **Батьків**.

Прикметники показують:

1. **Прикмету** речі, іменника, котра тій речі властива: добрий, старий, чесний, лихий. Такі прикметники називаються **властивні**.

2. **Стосунок** речі до інших речей: **дубовий** стіл (зроблений з дуба), **тутешні** люде (люде, що тут живуть).

Такі прикметники називаються **стосункові**.

3. **Приналежність** речі(чия вона? **Батьків** кожух).

Увага. Трудно иноді буває відрізнити прикметника властивного від стосункового. Помогти собі в цім разі і вияснити справу

можно таким чином: прикметники, що показують властивність речі, можна поставити у степенях рівня, а прикметники стосункові й приналежні степенів рівня не мають.

Степенів рівня є три:

1. **Звичайний**: добрий, старий, холодний, жвавий, завзятий.

2. **Вищий**: добріший, старший, холодніший, живіший, завзятіший.

3. **Найвищий**: найдобріший, найстарший, найхолодніший, найжвавіший, найзавзятіший.

Прикметники стосункові й приналежні не мають степенів рівня,—бо не можна сказати: дубовіший, тутешніший, батьківший або сестринший.

Вищий степінь витворюється зо звичайного, відкинувши від його кінцівку—**ий** і поставивши замість неї кінцівку—**іший**. **Найвищий** степінь вигворюється з вищого, додавши до нього приросток **най**: найтрудніший, найзавзятіший, наймолодший.

Примітки. Після губних, гортанних, свистячих, шиплячих звуків і **р** замість—**іший** у вищому і найвищому рівні додається—**ший**: грубший, довший, м'якший, низший (або нижчий), дужчий, старший.

—**іший** часом вимовляється (і пишеться)—**ійший**: найяснійший.

Перед—**ший** випадає **к, ок, ек і н**: слабкий—слабший, тонкий—тонший, широкий—ширший, далекий—дальший, красний—красний (=кращий).

г переходить у **ж** або випадає: дорогий—дорожчий, легкий—лекший.

Увага. Для найвищого рівня не можна вживати **самий** замість **най**, як це робить багато наших людей, що все наше підганяють живосилом на російський штиб. З та-

ким каліченням нашої мови і засмічуванням її московізмами треба найтвердіше змагатися. Кажуть і пишуть: ужити **самих рішучих** заходів (самыхъ рѣшительныхъ мѣръ) замість: **найрішучиших** заходів.

Особливі (виняткові) степені рівня мають:

великий — більший — найбільший

малий — менший — найменший

добрий		ліпший,		найліпший,
гарний		лучший		найлучший

красний		кращий		найкращий
---------	--	--------	--	-----------

злий		гірший		найгірший
(кепський) (поганий)				

Відмінки прикметників.

Прикметники відмінюються по твердій і м'якій одміні.

Тверда відміна буде для прикметників, що кінчаться на —ий, —а, —е: добрий, добра, добре, твердий, тверда, тверде.

М'яка — для прикметників з кінцівкою: —ій, —я, —є: синій, синя, сине.

Тверда відміна.

М'яка відміна.

О Д Н И Н А.

Імен. добрий, добра, добре	син-ій, син-я, син-е
-----------------------------------	----------------------

Род. добр-ого, добр-ої, добр-ого	син-ього, син-ьої, син-ього
--	--------------------------------

Дав. добр-ому, добр-ій, добр-ому	син-ьому, син-ій, син-ьому.
--	--------------------------------

Вин. добр-ого, добр-у, добре або добр-ий	син-ього, син-ю, син-є або син-ій
Клик. як іменний	як іменний
Оруд. добр-им, добр-ою, добр-им	син-ім, син-ьою, син-ім
Місц. (на) добр-ім або доб- рому, добр-ій, добр-ім або добр-ому	(на) син-ім або син-ьому, син-ій, син-ім або син-ьому.

М Н О Ж И Н А.

Ім. (для всіх родів) добр-і	(для всіх родів) син-і
Род. добр-их	син-іх
Дав. добр-им	син-ім
Вин. добр-і або добр-их	син-і або син-іх
Клик. як іменний	як іменний
Оруд. добр-ими.	син-іми
Місц. (на) добр-их.	(на) син-іх.

Увага. І тут чимало помилок буває, як наслідок російської школи, російської мови і недбання про свою рідну. Кажуть і пишуть: добраго, доброй, замість доброго, доброї, синяго, синей, замість: синього, синьої. В українській мові нема таких кінцівок родового відмінка: ні—аго, ні вкороченої—ий. Так само велика помилка проти нашої мови вживати у давальнім одмінку: доброй жінці замість добрій жінці. Знов де-хто пише у давальнім і місцевім одмінку женського роду добрі жінці, у сиві шапці, у Білі Церкві. Цього правопису держався і проводив його у своїй граматиці покійний письменник Ів. Нечуй-Левицький. Але це провінціалізм, міс-

цева вимова і заводити таке писання не слід. бо наше письменство повинно служити **всій** Україні і задовольняти принаймні **більшість** її народу, а надто повинно воно бути граматичне. Адже-ж, хоч і вимовляємо ми гудувати, але пишемо і повинні писати: годувати, бо в коріні цього слова стоїть **о**, а не **у** (годованець, год, а не гудованець, гуд.) Знов іще треба нагадати, що і в оруднім одмінку женського роду не можна вживати вкороченої форми: **доброї, синьой**, замість **доброю, синьою**, бо ті вкорочені форми суть московські, а не наші.

П р и м і т к и.

Скорочених і здовжених форм прикметників маємо в українській мові небагато (у російській і польській їх більше).

Скорочені форми: здоров (замість здоровий), **годен, ладен, варт, готов, ласкав, повинен, рад, ясен**, може ще **певен**, хоч це полонізм і краще було-б **певний**.

Будь **здоров**. Рад не рад. Будь **ласкав**. Не **варт** доброго слова. Ой зійди, зійди **ясен** місяцю (пісня).

Здовжені форми трапляються у винувальнім одмінку однини женського роду (добр^ю, широ^{ку}) і в іменнім множини (добр^{ій}). Вживаються ці форми здебільшого у віршах і піснях.

І **широкою** долину і **високою** могилу (Т. Шевченко). Гей не дивуйте **добрій** люде (пісня). Літа мої **молодій** марно пропадають. Т. (Шевченко).

Ті скорочені і здовжені форми прикметників дуже давні; вони майже виключно вживались у тій пра-славянській мові, з якої виросла вкраїнська (**добр** отець, слово **твердо**); вони й досі живуть у мовах: російській, болгарській, сербській, але в українській мові їх залишилося мало, та й то здебільшого у приказках, піснях і віршах.

Прикметники **приналежні** майже всі мають в іменнім одмінку вкорочену форму: **батьків, братів, сестрин**, а відміняються у всіх інших одмінках по твердому зразку, як **добрий**: до **Петрового** дня, **бісовому** батькові, у **материній** кожушанці, **вдовиним** дітям і т. д.

Бувають і м'які форми приналежних прикметників: **Господній**, або **Господень**, **лисій**, **гусій**: **Господнього**, **лисььому**, **гусьому**, — як **синього**, **синьому**.

Де-які прикметники вживаються замість іменників: **Лютий** (місяць), **вартовий**, **становий**, **рахівничий**: **братова**, **королева**; **придане**, **подушне**, **відсипне**.

Де-які прикметники стали іменниками власними: всі прізвища, що кінчаються на—**ський**, —**цький**, —**ів** були колись прикметниками: **Левицький**, **Яновська**, **Грушевський**, **Луговий**, **Холодний**, **Щоголів**, **Яцків**; далі теж імена міст, містечок і сел: **Канів**, **Стеблів**, **Лозова**, **Чорна**, **Рівне**, **Полонне**, **Срібне**, **Криве**. Всі ті імена, прізвища й назви відміняються, як прикметники (**добрий**, **синій**): **Левицького**, **Грушевському**, **Яновської**, з **Яцковим**, до **Полонного**, коло **Лозової**, за **Рівним**.

Два, дві, три і чотири відмінюються так:

Імен.	Два	дві
Род.	двох	
Дав.	двом	
Вин.	два (двох)	дві
Клик.	два	дві
Оруд.	двома	
Місц.	(на) двоох	

П'ять, шість і т. д. до ста відмінюються так:

Імен.	п'ять, десять
Род.	п'яти, десяти або п'ятьох, десятьох
Дав.	п'ятьом, десятьом
Вин.	п'ять, десять або п'ятьох, десятьох
Клик.	як іменний
Оруд.	п'ятьма, десятьма
Місц.	(на) п'ятьох, десятьох.

Сорок і дев'яносто або зовсім не відмінюються, або мають тільки один одмінок: **сорока, дев'яноста.**

П'ятьдесят, шістьдесят, сімдесят і вісімдесят або зовсім не відмінюються або відмінюють обидві свої складні частини: **п'ятидесяти, п'ятьмадесятьма.**

Складні числівники: **двадцять (і) два, тридцять (і) п'ять, сорок (і) вісім і т. ин.** теж одмінюються або цілком: **двадцять одного, двадцять двох і т. д.** або-ж кожную складну частку нарізно: **двадцяти двох, двадцяти трьох і т. д.**

Сто, двісті (двіста, дваста), **триста** і т. д. до **дев'яцятсот** одмінюють кожну складну часть нарізно: **двохсот, трьомстам, п'ятьмастами** і т. д.

Сто иноді не відмінюється:

І потече **сто ріками** кров у сине море (Шевченко).

Иди до **сто біса**.

Тисяча відмінюється як іменник (туча, вдача).

Дрібні числівники: **півтора, півтреття, півчверта** і т. ин.

Копа, пів-копи, десятка, двадцятка, сороківка, сотна, половина, третина, чверть суть більше іменники, як числівники, отже й відмінюються, як іменники.

Числівники порядкові—перший, другий, третій і т. д. відмінюються, як прикметники. **Добрий, синій**.

Числівники збірні: обидва, обидві відмінюються: обидвох, обидвом, обидвома-тай годі.

Трое, четверо, шестеро і т. д. не відмінюються.

Числівники прикметникові: **двоятий, третій** втрачають фізіономію числівників, а наближаються до прикметників і відмінюються, як прикметники.

Прислівники числові: **раз, двічі, тричі** не відмінюються зовсім, як і звичайні прислівники.

З а і м е н н и к и.

Заіменник є така часть мови, що заміняє собою іменник. Наприклад:

Дніпро є найбільша річка України. **Він** тече у Чорне море.

Оттут, замість того, щоб повторити ім'я: Дніпро тече у Чорне море, поставлено заіменника **він** і всяк зрозуміє, що тут мова йде про Дніпро.

Сама про себе людина скаже: **я**; на другу людину, з якою розмовляє, скаже: **ти**, а про иншу людину або річ скаже: **він, вона, воно**, або **той, цей, всякий** і т. ин.

Заіменники бувають:

1. **Особові: я, ти, він, вона, воно: я**—буде заіменник першої особи, **ти**—другої, **він, вона, воно**—третьої.

2. **Зворотний: ся, себе, собі, сь.** Він показує, що дія вертається на ту людину чи річ, що діє: **миюся=мию себе, беру собі: він себе** не жаліє. **Вдягнись(=вдягни себе).**

Біду **собі** купила тай за свої гроші. (пісня).

3. **Приналежні: мій, твій, свій, наш, ваш, (його,ї), їхній.**

Вони показують, що щось належить якійсь особі чи речі, є її власність: **мій** кінь, **твоя** дочка, **його** свита.

Каша **наша**, батьків борщ. А **мій** батько і **твій** дядько були собі свояки (пісня).

4. **Показувальні, що вказують на щось: цей, ця, це (сей, ся, се), той, та, те, оцей, оця, оце, отой, ота, оте.**

5. **Питальні: хто? що? чий? чия? чиє? який? яка? яке? котрий? котра? котре? скільки?**

6. **Відносні**—ті самі, що й питальні, тільки коли нема питання: чоловік, **котрий** прийшов, буде у нас ночувати. Дорога, **якою** ви їдете, дуже кальна. **Чия** сила, того правда.

7. **Означальні**, що означають річ або дію: **весь** (ввесь, увесь), **всякий, кожний, сам, самий**.

8. **Неозначальні**, що нічого не означають: **хтось, щось, якийсь, де-хто, де-який, будь-що, аби-хто, аби-що, або-що**.

9. **Одмовні**: **ніхто, ніщо, ніякий**.

Відмінки заіменників.

Заіменники особові і зворотний.

О Д Н И Н А.

М Н О Ж И Н А.

Імен.	я	ти	ми	ви	
Род.	мене	тебе	себе	нас	вас
Дав.	мені	тобі	собі	нам	вам
Вин.	мене	тебе	себе	нас	вас
Клик.		ти		ви	
Оруд.	мною	тобою	собою	нами	вами
Місц.	(при) мені,	тобі	собі	(при) нас	вас

Зворотний множину має так само, як і в однині.

Є вкорочена форма зворотного заіменника: **ся, сь**; вона вживається тільки при дієсловах: **боюся, вдягаюсь**.

Галичане, а за ними й де-які наші письменники відділяють той заіменник од дієслова, коли він **ся (сь** і в Галичині не відділяють): **боюся, миюся, вдягаюсь**. У Галичині, на західнім Поділлі та Волині те **ся** навіть ставиться перед дієсло-

вом, іноді дуже далеко: він **ся гніває**, мені **ся** так дуже не **подобає**; у при Дніпрянщині й на лівобережжі є тільки одна така форма відділення **ся** від дієслова: як **ся маеш?**

О Д Н И Н А.

МНОЖИНА.

Імен.	він вона воно	вони
Род.	його, нього, її, неї, його, нього	їх, них
Дав.	йому, ньому, їй, ній, йому, ньому	їм, ним
Вин.	його, нього — її, неї, його, нього	їх, них
Клик.	нема	—
Оруд.	їм, ним, ею, нею, їм, ним	їми, ними
Місц.	(при) нім, ньому, йому-їй, ній, нім, ньому, йому	(при) їх, них.

Примітки. До заіменників 3-ї особи в усіх одмінках, крім іменного, додається **н**, коли попереду стоїть пристосований до нього приіменник: до **нього**, коло **неї**, при **ньому**, хоч у придніпрянщині кажуть і: до **його**, при **йому**; але коли той приіменник стосується не до заіменника, а до іменника, при якому особовий іменник утрачує свою особову природу, стає приналежним, тоді **н** не ставиться навіть для доброзвучності: коло **його хати**, до **її батька**.

Увага. Знов таки і при заіменниках, як і при прикметниках, не можна вживати вкорочених форм орудного відмінка однини: **мною**, **тобой**, **собой**, з **нею**, бо це московізм, невластивий українській мові.

У Галичині і в західнім Поділлі та Волині вживаються старовинні форми: до **него**, при **нему**, бачив **єї**, глянув на **ню**; на прочій Україні кажуть: до **нього** (до його), бачив **її**, глянув на **неї**, вдарив **її**.

Заіменники приналежні: мій, твій, свій, наш, ваш, їхній.

О Д Н И Н А.

М Н О Ж И Н А.

Імен.	мій	моя	мое	мої
Род.	мого(могого),	моєї(меї),	мого (могого)	моїх
Дав.	моєму, мойому,	мому, моїй		моїм
Вин.	мій або мого,	могого, мою,	мое	моїабомоїх
Клик.	як іменний			як іменний
Оруд.	моїм	моєю	моїм	моїми
Оруд.	(на) моїм (мойому, мому), моїй, моїм (мойому, мому)			(на) моїх.

Так само відмінюються і всі інші приналежні: твій, свій і чий. **Наш, ваш** одмінюються, як прикметник **добрий**, а **їхній**—як прикметник **синій**.

Заіменники показувальні: той, та, те, цей, ця, це, отой, оцей.

О Д Н И Н А.

М Н О Ж И Н А.

Імен.	той	та (тая)	те	ті
Род.	того	тої (теї, тієї, тій)	того	тих
Дав.	тому	тій	тому	тим
Вин.	той (того)	ту (тую)	те	ті (тих)
Клик.	я-к і-м-е-н-н-и-й			ті
Оруд.	тим	тою (тією, тею)	тим	тими
Місц.	(у) тім, тому	тій	тім (тому)	(у) тих.

Так само відмінюється **цей** (цьою, цьому і т. д.), **ця, це, отой, ота, оте, оцей, оця, оце.**

Увага. Часто роблять помилки у правописі цих одмін: пишуть орудний відм. однини муж. роду **тім, цім** замість: **тим, цим**; вкорочують форми родового і орудного відм. однини женського роду: **той** замість **тої** або **тою**—це московізм; у множині пишуть: **тіх, тім, тіми** замість: **тих, тим, тими**.

Заіменники означальні. **Весь** (ввесь, увесь), **вся, все** в однині відмінюється так, як **цей**, але у множині ризниться від його.

О Д Н И Н А.

МНОЖИНА.

Імен.	весь	вся	все	всі
Род.	всього	всеї, всієї	всього	всіх
Дав.	всьому	всій	всьому	всім
Вин.	весь і всього	всю	все	всі і всіх
Оруд.	всім	всюю, всією	всім	всіма
Місц.	(на) всім (всьому)	всій	всім (всьому)	(на) всіх

Кликального відмінка ці заіменники не мають.

Всякий, кожний, сам, самий одмінюють, як прикметник **добрий**.

Заіменники питальні (і відносні).

Імен.	хто	що
Род.	кого	чого
Дав.	кому	чому
Вин.	кого	що
Оруд.	ким	чим
Місц.	(на) кім, кому	чим, чому.

Кликального нема, множини нема і роду женського теж нема.

Чий, чия, чие відмінюється, як **весь, вся, все**, тільки в оруднім одмінку множини (всіма) буде: **чийми**.

Який, яка, яке і котрий, котра, котре відмінюються, як **прикметник добрий**.

Скільки не має однини, а у множині відмінюється так: **скільких, скільком, скільки** (скільких), **скількима і (на) скільких**.

Заіменники неозначальні, що складаються з усяких інших заіменників з додатком до них часточок:—**сь, де—, будь—, аби—і відмовні**, що теж складаються з інших заіменників з додатком до них відмовного приростка **ні—**, відмінюються так, як ті первісні заіменники, а додаткова частка лишається при них без зміни: **хтось, когось, комусь і т. д. деякий, деякого, де—**які і т. д., **аби—**хто, **аби—**кого, **аби—**кому і т. д. **ніхто, нікого, ніякий, ніякого, ніякі, ніяких і т. д.**

Примітки. У Галичині, а подекуди і на західному Поділлі та Волині вживаються старовинні форми показувальних заіменників: **сей, ся, се** замість придніпрянського і лівобережного: **цей, ця, це**; крім того іноді ці заіменники там подвоюються, особливо в женському і середньому роді: **сеся, тота, тоте**, а в одмінках кажуть і пишуть: **сеґо, сему**, замість: **цього, цьому**.

Українська мова не так широко любить уживати відносного заіменника **котрий** і який, як російська і польська і, при змозі, заміняє його заіменником **що**, іноді пояснюючи його додатком особового заіменника 3-ї особи (він, вона, воно): той чоловік, **котрий** каже—той чоловік, **що** каже; та книжка, **котру** ви читали—та книжка, **що** її ви читали; ті події, **котрі** ми пережили—ті події, **що** їх ми пережили; листи, які ви написали—листи, **що** (або **що** їх) ви написали.

Дієслово.

Дієслово означає дію, роботу, думку, вчинок або явище.

Коваль **кує**. Птах **летить**. Діти **співають**. Я **думаю**. Гречка **цвіте**. Дощ **іде**. Мені **не спиться**. **Смерклося**.

Дієслова бувають різні і відмін у них багато.

1. Дія, вчинок, що про нього каже дієслово, може переходити від дієвої особи на другу особу або річ: я **рубаю дерево**. Мати **любить дітей**. Дівчина **несе воду**. Собаки **гонять зайця**. У всіх цих прикладах дія переходить на другі речі чи особи. Такі дієслова звуться **діяльні** або **діяльного стану**.

При діяльному стані завжди можна поставити при дієслові питання: **кого? що?**

Я **рубаю** (що?) **дерево**. Мати **любить** (кого?) **дітей**. Дівчинка **несе** (що?) **воду** і т. д.

Цим діяльний стан одрізняється від інших станів, що на такі питання відповіді не дають.

2. Бувають такі дієслова, що в них дія не переходить на другу особу чи річ, а сама та особа чи річ приймає на себе дію: Нива **поорана**, поле **засіяне**. Лист **написаний**.

Ой чия-ж то хаточка не **заметена**?

Ой чия-ж то дівчина не **заплетена**?

Такий стан дієслова називається **страдальний**, бо тут дія переходить на саму річ чи особу, про яку йде мова.

Страдальні дієслова витворюються з діяльних і їх завжди можна перетворити, повернути назад у діяльні, додавши до них якусь дієву особу.

Нива **поорана** (страдальний стан) = орач або чоловік **поорав** ниву (діяльний стан), **засіяв** поле —

знов діяльний стан замість страдального: поле **засіяне**. Так само:

Хата не **заметена**—страдальний стан.

Дівчина не **замела** хату—діяльний стан.

Дівчина не **заплетена**—страдальний стан.

Мати **заплела** дівчину—діяльний стан.

По питаннях вони відрізняються так: при діяльному стані можна поставити питання: **кого?** **що?** Орав (що?) ниву, замела (що?) хату, заплела (кого?) дівчину і завжди при такому дієслові стоїть іменник у винувальнім одмінку; а при страдальному стані питання можна поставити **хто?** **що?**: **хто** не заплетений? Дівчина, **що** не засіяне, не заметене? Поле, хата,—і при страдальному стані іменник стоїть в іменнім одмінку, а не у винувальнім.

Страдальних дієслів мало в українській мові; у російській і польській їх багато. У перекладах на нашу мову з інших мов треба всіма засобами уникати такого стану дієслова, стараючись, де тільки можна, замінити його діяльним. Замість: книжка **написана** автором—краще сказати: книжку **написав** автор; замість: закон **вироблений** міністром—краще буде: міністр **виробив** закон.

3. Є знов такі дієслова, такий стан їх, що дія не переходить на другу особу чи річ тай ніяк не може перейти. При таких дієсловах ніяк не можна приспособити питання: **кого?** **що?**, як при діяльних. Наприклад: дитина **спить**, чоловік **іде**, Іван **кашляє**. Ніяк не можна тут спитати: **кого** спить? **кого** іде? чи: **кого** або **що** кашляє

Іван?—бо дія тут не переходить на другу особу чи річ. Такі дієслова називаються **неперехідні** або-ж **середнього стану**.

4. Є дієслова, що в них дія переходить на саму-ж таки дієву особу чи річ: Іван **умив-ся**, дитина **ховається**. Такі дієслова конче мають при собі заіменник **ся** (себе) і зуться **зворотні** або **зворотного стану**, бо дія в них вертається на дієву особу: Іван умив себе, дитина ховає себе.

5. Але з тим самим заіменником **ся** бувають дієслова, що показують дію між двома особами: дія, сказати-би, переходить з одної особи на другу і знов назад з тої другої особи вертається на першу: хлопці **б'ються** (один одного б'є), сусіди **сваряться** (один одного лає) і т. д.

Такі дієслова зуться **обопільні** або-ж **обопільного стану**.

Примітка. З заіменником **ся** бувають і **неперехідні, середнього стану** дієслова: боюся, дивлюся, дивуюся. Їх не треба змішувати з обопільними або зворотними, бо в них дія ні на кого не переходить і при них не можна поставити питання: **кого? що?** так само, як і при дієсловах **сплю, іду, кашляю, то—що**.

Увага. Звикнувши змалку до російської мови багато людей наших підганяють українські слова на московський штиб. Російське дієслово діяльного стану: **разсмотрѣть**, **разсматривать** вони перекладають нашим дієсловом середнього, неперехідного стану: **роздивлятися, роздивитися**, але, через московську свою орієнтацію, живосилом переводять наше неперехідне дієслово у діяльне: **роздивляються закон, роздивився документи**. Це дуже незугарне і недопустиме калічення нашої мови; для перекладу чужого діяльного

дієслова треба брати наш **діяльний** такий стан: **розглянув** документи, **розглядали** або **абмірковували** закон, бо при цих дієсловах можна поставити питання **кого? що?**, отже вони **суть діяльного стану**.

При неперехідних, середніх дієсловах виходить иноді, ніби то якась дія є і вона на щось переходить: дивлюсь я **на небо**, іду **до дому**, надіюсь **на Бога**: але різниця між цими дієсловами й діяльними та, що при них та друга річ чи особа (небо, дім, Бог) стоять не у винувальнім одмінку, а в якомусь іншому і здебільшого з приіменником (**на, до, у**).

Крім різних станів дія буває: 1) **недокінчена** і 2) **докінчена**:

Докінчені	недокінчені.
------------------	---------------------

зробити	робити (та ще може не зробити)
---------	--------------------------------

дати	давати (та може й не дати)
------	----------------------------

взяти	брати (та може не взяти)
-------	--------------------------

написав	писав (може й не дописав)
---------	---------------------------

пішов	ішов (а може передумав і вернувся).
-------	-------------------------------------

Буває ще вид: 3) **одноразовий** і 4) **кількоразовий**:

Одноразовий:	кількоразовий:
---------------------	-----------------------

стукнути (раз)	стукати (довго, скільки разів)
----------------	--------------------------------

свиснути	свистіти
----------	----------

дмухнути	дмухати і т. ин.
----------	------------------

Дієслова бувають **особові** (їх більшість) і **безосібні**.

При особових стоїть дієва особа або коли й не стоїть, то легко її знайти, догадатися, поставивши питання: хто? що?: **Іван кашляє, комарі гудуть, косарі косять, (я) іду до міста, (ми) ходім купатися.** А при безосібних дієвої особи нема і знайти її не можна: **Світає. Вечоріє. Смерклося** (невідомо хто, та й питання не можна поставити: хто чи що світає? хто чи що смерклося?).

І шумить, і гуде (безосібні)

Дрібен дощик іде (особове).

І світає, і смеркає (безосібні)

День Божий минає (особове).

Одміни дієслів.

Дієслова відмінюються по **особах, числах, часах і способах.**

1. **Осіб** у дієслівних одмінах є три: перша-**я**, друга-**ти**, треття—**він, вона, воно**. **Я** пишу, **ти** пишеш, **він** пише.

2. **Чисел** двоє: **однина і множина**. В однині є три згадані вище особи (**я, ти, він**) і у множині ті-ж три особи: **ми, ви, вони**.

3. **Часів** у дієслова троє:

1) **теперішній**: **я пишу, ти ходиш, він спить, ми їдемо, ви сидите, вони розмовляють**—усе це дії, що відбуваються тепер, у сей час.

2) **Минулий час**—коли дієслово каже про ту подію, що вже минула, сталася: **я писав, написав, був писав, ти ходив, пішов, був ходив або був пішов і т. д.**

3) **Будучий час**, коли дієслово означає таку дію, що має ще бути згодом, а ще тепер її нема: **буду писати** або **напишу**, ти **підеш**, він **спатиме**, **буде спати** або **засне**.

4. **Способів** одміни дієслів є четверо:

1) **Прямий**—коли дієслово означає дію, яка справді відбувається, відбувалася чи відбулася або має відбутися: **я пишу**, **ми ходили**, **ви поїдете** і т. д.

2) **Спосіб можливий**—коли про дію говориться не напевне, а так, що може вона була чи буде, а може й ні: **я ходив-би** (але може не ходив чи не піду), ти **писав-би** (та напевне не відомо, чи писав чи ні) і т. д.

3) **Спосіб наказовий**, коли наказують, велять комусь зробити якусь дію: **пиши!** **ходім!** **сідайте!**

Примітка. Наказовий спосіб здебільшого буває у другій особі однини і множини, також у першій особі множини: **ти, ми, ви**; тут ясно видко наказ чи прохання. Але є ще форми наказу або побажання не прямі, а сказати-би кружні, коли не просто до особи чи осіб звертаються, а висловлюється якесь побажання за допомогою додаткових слів: **нехай, хай, бодай, щоб: нехай він пише, хай живе республіка, бодай не дійшов, щоб він добра не бачив** і т. д. Іноді до першої або третьої особи пристосовується наказова форма другої особи: **прибуди щастя**—розум буде: **не будь я песький син, коли вже вдержу більш** (Гул.-Артем).

4) **Спосіб неозначальний**, який не означає ні особи, ні часу, ні числа, а тільки називає саму дію: **писати, ходити**.

Щоб лиха не **знати**, треба на своїй ниві своїм плугом **орати** (нема тут ні часу, ні числа, ні особи).

Примітка. У Придніпрянщині й на лівобережній Україні вживається вкорочена форма неозначального способу: **писать, ходить, казать**; вона ввійшла у нашу мову мабуть під впливом російської мови.

Крім цих способів одміни дієслів, з них витворюються ще **дієприкметники** і **дієприслівники**.

Дієприкметники дуже подібні до прикметників, тільки витворились вони з дієслів. Мають вони, як і прикметники, всі три роди і відмінюються по відмінках і числах, а від дієслова придбали собі ще ту прикмету, що мають ще **час**: теперішній і минулий. Прості прикметники тої признаки не мають. Наприклад:

Лежачий, лежача, лежаче, лежачі і т. д. Писаний, писана, писане, писані, писаного, писаному і т. д.

У теперішнім часі дієприкметники бувають тільки діяльного стану, у минулому часі—тільки страдального стану.

Увага. В інших мовах є більше дієприкметників, а в українській їх мало. І не треба у письменстві, особливо в перекладах з російської і польської мови, як найближчих до нашої, живосилом натягати наші дієслова на чужі, невластиві їм форми: говорячий, бачучий, вражаючий, бачивший, казавший, писавший; це не наші форми і їх вживувати не слід. Надто-ж треба зазначити, що наші дієприкметники теперішнього часу по природі своїй даліше відійшли від дієслова і ближче стали до прикметника, ніж то є в російській і польській мові; тому-то наші дієприкметники теперішнього часу приміром

на російську мову краще буде перекладати „прилагательнымъ“, а не „причастіємъ“:

терплячий—терпѣливый (а не терпящій)

балакучий—разговорчивый, болтливый
(а не говорящій)

маючий—состоятельный, зажиточный
(а не имѣющій)

болячий, болючий—болѣзненный
(а не болящій).

Дієприслівники по природі своїй дуже подібні до прислівників і відповідають, як і прислівники на питання: **як? яким робом** або **чином?** Дієприслівники від дієслова задержали признаку часу: теперішнього і минулого, лежачи, лежавши; ходячи, ходивши: кажучи, казавши.

Дієприслівники в українській мові бувають тільки діяльного або середнього стану, але не страдального, як у російській мові.

Своєрідну вдачу мають українські дієприслівники, особливо минулого часу: вони люблять стояти **перед** дієвою особою, а не після неї, як це буває в інших мовах.

Довідавшись Хмельницький про таку подію...

Зважаючи владика на те прохання...

Бачивши батько Грицькову причину....

На жаль наші письменники нехтують цю своєрідну прикмету нашої мови; ставлять дієприслівник **після** дієвої особи, зовсім на російський штиб.

Всі відміни дієслів витворюються з двох головних способів: з прямого і з неозначального.

З прямого способу твориться:

1. Час теперішній: питаю—питаєш, хвалю—хвалиш.

2. Спосіб наказовий: питай, питайте, хвали, хваліть.

3. Час будучий виду закінченого: спитаю, похвалиш.

4. Дієприкметник і дієприслівник часу теперішнього (коли він є): питаючий, сидячий, лежачий, питаючи, хвалючи.

З неозначального способу твориться:

1. Час минулий: питав, хвалив, сидів.

2. Спосіб можливий: питав-би, сидів-би.

3. Дієприкметник часу минулого: бувший, минувший, питаний, битий, взятий.

4. Дієприслівник часу минулого: питавши, хваливши.

По своїх одмінах дієслова діляться на два гурти:

1. Ті, що мають у прямому способі теперішнього часу у другій особі кінцівку—**еш**,—**єш**, у третій особі—**є**, **є**: читаєш, читає, купуєш, купує, пишеш, пише, тягнеш, тягне.

2. Ті, що мають у тих самих особах кінцівку—**иш**,—**ить**: ходиш, ходить, хвалиш, хвалить, просиш, просить.

Увага. У де-яких місцевих говірках перемішуються ці форми кінцівок, а саме кажуть ходиш і ходе, просиш—і просе, купиш—і купе або ще навпаки: пишеш—і пи-

шеть, даєт і **даєть**; або-ж знов у 3-ій особі множини замість просять—просють, не носять, а **носять**. Ці неправильні з граматичного погляду форми місцевих говірок не слід заводити у письменство, бо це винятки, льокалізми, а не правило.

Геть окремо стоїть невеличкий гурток дієслів, що відмінюються по дуже старовинному способу: їх тільки чотири: **дам**, **їм**, (**єсм**) і (**вім**). Вони відмінюються так:

я	дам	—їм	—(єсм)	—(роспо)	вім
ти	даси	—їси	—еси	—	” віси
він	дасть	—їсть	—(єсть)	—	” вість
ми	дамо	—їмо	—(єсмо)	—	” вімо
ви	дасте	—їсте	—(єсте)	—	” вісте
вони	дадуть	—їдять	—суть	—	” відять

Ці старовинні форми відміни дієслів уже виходять з ужитку, забуваються, хоч де-які з них іще живуть у нашій мові: **даси**, **їси**, **єси** (дурень **єси**, невелика **єси** пані) і ми не маємо права заміняти їх російськими: **даш**, **з'їш**.

У Галичині і в західній частині Поділля та Волиня в одмінах дієслів у минулім часі вживається вкорочена форма дієслова **бути**:

був-ем (був єсм)	були-сьмо(були єсмо)
був-есь (був еси)	булисьте (були-єсте);

так само: **ходив-ем**, **читав-есь**, **бачилисьте**, **абисьте** знали. Галичане в живій мові вживають старовинної форми **суть**, а на прочій Україні вона вже загубилася і замість неї вживається те дієслово у 3-ій особі однини; Галичане скажуть: вони **суть** представники, а на прочій Україні кажуть: вони **є** представники.

Одміна дієслів.

Час теперішній. Спосіб прямиий.

Перший гурт.

я нес-у—пита-ю

ти нес-еш—пита-єш

він, вона, воно нес-е—пита-є

ми нес-ем (о)—пита-єм (о)

ви нес-ете—пита-єте

вони нес-уть—пита-ють.

Другий гурт.

я хвал-ю—сто-ю

ти хвал-иш—сто-їш

він, вона, воно хвал-ить—сто-їть

ми хвал-им (о)—сто-їмо

ви хвал-ите—сто-їте

вони хвал-ять—сто-ять.

Як бачимо, у першому гурті в кінцівках скрізь е і є, а у 3-й особі множини у і ю, а у другім гурті—и, ї, а у 3-й особі множини—я.

Час теперішній.

Спосіб наказовий.

ти нес-и—питай

хвал-и—сті-й

ми нес-ім (о)—пита-ймо

хвал-ім (о)—сті-ймо

ви нес-іть—пита-йте

хвал-іть—сті-йте.

У першій особі множини наказового способу є дві кінцівки: **ім** і **імо**; можна казати несім і несімо, хвалім і хвалімо; але при йотованій кінцівці можлива тільки друга форма: **питаймо, стіймо**.

У другій особі множини в Галичині і в західнім Поділлі та Волині кінцівка вимовляється твердо: несіт, хваліт. При йотованій кінцівці вживається поширена кінцівка: **питайте, стійте**. Але іноді та поширена кінцівка вживається і при нейотованій кінцівці:

Поховайте і вставайте, кайдани **порвіте**

І вражою злою кров'ю волю **окропіте**.

Час минулий.

Спосіб прямиий.

Він має трошки різні форми для дієслів закінчених і незакінчених; у Галичині існує дві форми цього минулого часу: проста і складна (з додатковим дієсловом **бути**).

я	}	нос- ив			сто- яв
ти		ніс	пита в	хвал- ив	ст- ав
він					
вона		нос- ила , не- сла	пит- ала .	хвал- ила	сто- яла ст- ала
воно		нос- ило , не- сло —	пит- ало	хвал- ило —	сто- яло , стало
ми	}	нос- или			сто- яли
ви		нес- ли —	пит- али	хвал- или	ст- али .
вони					

Галицька і західно-Подільна форма:

носив-ем, ніс-ем—питав-ем

носив-есь, ніс-есь—питав-есь

він носив, ніс, питав

вона носила—несла—питала

носили-сьмо, несл-исьмо—питал-исьмо

носили-исьте—питали-исьте, несл-исьте

вони носили, несли—питали

хвалив-ем—стояв-ем, став-ем

хвалив-есь—стояв-есь, став-есь

хвалив—стояв, став

хвалила—стояла, стала

хвалили-сьмо—стояли-сьмо, став-исьмо

хвалили-исьте—стояли-исьте, став-исьте

хвалили—стояли, стали.

Час минулий. Спосіб можливий (витворюється, додаючи до прямого минулого частки—**би**, **б**, у Галицькій—**бим**, **бись** і т. д.)

я, ти, він носив-би, ніс-би—питав-би

— — вона носила-б, несла-б—питала-б

— — воно носило-б, несло-б—питало-б

ми, ви, вони носили-б, несли-б—питали-б

я, ти, він хвалив-би—стояв-би, став-би

— — вона хвалила-б—стояла-б, стала-б

— — воно хвалило-б—стояло-б, стало-б

ми, ви, вони хвалили-б—стояли-б, стали-б.

У Галицькій і західно-Подільській формі минулого часу у можливім способі додаткове дієслово прилучається не до головного дієслова, а до придатка **би**: носив-**бим**, носила-**бись**, питали-**бисьмо**, стояли-**бисьте**.

Час давноминулий. Спосіб прямий.

я, ти, він носив був, ніс був—питав був

— — вона носила, несла, питала—була

— -- воно носило, несло питало—було

ми, ви, вони носили, несли, питали—були

я, ти, він хвалив був—стояв був, став-був

— — вона хвалила, стояла, стала—була

— — воно хвалило, стояло, стало—було

ми, ви, вони хвалили, стояли, стали—були.

Додаткове дієслово може стояти і перед головним і після нього однаковенько: питав був був питав і т. д.

Час давноминулий. Спосіб можливий.

я, ти, він був-би носив, ніс, питав

— — вона була-б носила, несла, питала

— — воно було-б носило, несло, питало

ми, ви, вони були-б носили, несли, питали

я, ти, він був-би хвалив, стояв, став

— — вона була-б хвалила, стояла, стала

— — воно було-б хвалило, стояло, стало

ми, ви, вони були-б хвалили, стояли, стали.

У західній говірці знов таки маємо форми: був-ем носив, був-бим ніс, була-сь питала, була-бись хвалила, булисьмо стояли, булибисьте стали і т. ин.

Час будучий. Дія недокінчена.

я буду	носити, нести, питати
ти будеш	" " "
він, вона, воно буде	" " "
ми будем	" " "
ви будете	" " "
вони будуть	" " "
я буду	хвалити, стояти
ти будеш	" " "
він, вона, воно буде	" " "
ми будем	" " "
ви будете	" " "
вони будуть	" " "

Час будучий. Дія докінчена.

я (при)несу, спитаю
ти (при)несеш, спитаєш
він, вона, воно (при)несе, спитає
ми (при)несем, спитаєм
ви (при)несете, спитаєте
вони (при) несуть, спитають
я (по)хвалю, стану
ти (по)хвалиш, станеш
він, вона, воно (по)хвалить, стане
ми (по)хвалимо, станемо
ви (по)хвалите, станете
вони (по)хвалять, стануть.

Час будучий з додатковим дієсловом (і)му.

я носитиму, нестиму, питатиму
ти носитимеш, нестимеш, питатимеш
він, вона, воно носитиме, нестиме, питатиме
ми носитимем, нестимем, питатимем
ви носитимете, нестимете, питатимете
вони носитимуть, нестимуть, питатимуть
я хвалитиму, стоятиму
ти хвалитимеш, стоятимеш
він, вона, воно хвалитиме, стоятиме
ми хвалитимем, стоятимем
ви хвалитимете, стоятимете
вони хвалитимуть, стоятимуть.

У Галичині є ще одна форма будучого часу, що складена на зразок давноминулого часу, тільки замість **був** ставиться **буду**: буду носив, будеш питала, буде хвалив, будемо стояли і т. д.

Дієприкметники часу теперішнього діяльні вживаються дуже мало: неучий, несуча, несуче, питаючий, (хвалячий), стоячий.

Часу минулого діяльні—їх майже зовсім нема, а коли витворюють їх штучно, на російський штиб, то виходять вони дуже незугарні: носивший, несший, питавший, хваливший, стоявший, ставший. Краще їх зовсім не вживати.

Часу теперішнього страдальні зовсім не вживаються; де-які прикметники, витворені з дієслів, могли-б уважатися за такі дієприкметники часу теперішнього, але їх обмаль і краще їх вважати

за винятки: **любимий** (краще-б: улюблений—час минулий), нестерпимий.

Часу минулого страдальні цілком природні і вживаються: несений, несена, несене, питаний, хвалений.

Увага. Дуже часто роблять помилку, оглядаючись на російську мову, і пишуть ці дієприкметники через двоє **н**: несенний і т. д. Повинно у цих дієприкметниках писати одно **н**, не змішуючи їх ніяк із прикметниками, що мають наросток—**енний**: страшенний, здоровенний, нужденний, мерзенний; у таких прикметниках дійсно стоїть двоє **н**, а у дієприкметниках зовсім інше діло і конче повинно писатися одно **н**. З цих дієприкметників страдальних минулого часу витворюються іменники, що кінчаються на—**ння**: несення, ведення, питання, бажання, хвалення, стояння і т. д.

Дієприслівники: 1) **Часу теперішнього:** несучи, питаючи—хвалючи, стоячи.

2) **Часу минулого:** носивши, несши, питавши—хваливши, стоявши, ставши.

3) **Часу минулого страдальні** вживаються рідко: бувши несений, бувши питаний, бувши хвалений.

Спосіб неозначальний (дієіменник): носити, нести, питати—хвалити, стояти, стати. Спосіб неозначальний подекуди має прикмети іменника, іноді замість його вживається і тому називають його іноді дієіменник: люблю **писати**—люблю **писання**; докучило **стояти**—докучило **стояння**.

П р и м і т к и.

Дієслова, що мають у кінцівці неозначального стану наросток—**оро** або—**оло**, вкорочують ту кінцівку в тих одмінах, що витворюються з прямого способу теперішнього часу: бороти—**борю**, колоти—**колю**, молоти—**мелю**, мелеш, мели і т. д.

Дієслова з наростком—**ува** втрачають той наросток у тих самих простих одмінах: годувати—**году**ю, годуеш, купувати—**купу**ю, купуй, купив і т. д., а у дієприкметниках минулого часу міняють **у** на **о**: годований, купований.

Зубні звуки **з, с, д, т** і гортанні **г, н, х** у кінці пня міняться на шиплячий звук у першій особі теперішнього часу: возити—**вожу**, писати—**пишу**, ходити—**хожу**, свистіти—**свищу**, стригти—**стрижу**, пекти—**печу**, дихати—**дишу**.

Після губних **б, в, м, п** у 1-й особі однини і 3-й особі множини та у дієприкметнику минулого часу вставляється у кінцівці для доброзвучності **л**: любити—**люблю**, люблять, улюблений; ловити, ломити, лупити так само: **ловлю**, луплять. (об)луплений і т. д.

Корневі **д** і **т** перед—**ти** міняються на **с**: **веду**—вести, **плету**—плетсти (замість: **ведти**, **плетти**).

У минулім часі кінцівка **в** одпадає після корневого **г, к, з, і е**: міг, біг, тяг, запряг, звик, ліз, ніс.

Наросток—**ну** вставляється для того, щоб перетворити незакінчену дію в закінчену: дихати—**дихнути**, здохне, стукати—**стукнути**, стукнув, стукну і т. д. У минулому—**ж** часі іноді буває навпаки: наросток—**ну** відкидається для перетворення незакінченої дії в закінчену, а надто

здебільшого додається якийсь приросток: худнути—с—худ, киснути—скис, сохнути—ви—сох, слабнути—заслаб, бліднути—зблід і т. ин.

Де—які дієслова міняють корінь при переміні способу неозначального на прямий, наказовий:

клясти—клену	гresti—гребу
м'яти—мну	гнати—жену
жати—жну	ткати—тчю
слати—стелю і шлю, няти—йму	

почати—починаю, почну (**почаю** в д-яких говірках)

звати—зову	{ у таких словах у старославянській мові стояли ъ і ъ , що вважалися за глухі о і е (зъвати, бьрати).
брати—беру	

Де—які дієслова мають або тільки закінчену форму дії, або тільки незакінчену; отже доводиться при потребі брати зовсім инше дієслово, щоб незакінчену дію зробити закінченою: говорити—сказати, ходити—піти, брати—взяти.

З дієслів иноді витворюються іменники; для цього береться здебільшого дієприкметник минулого часу страдального стану, подвоюється **н** або **т** у кінці пня і ставиться кінцівка середнього роду—**я**: або—**ж** од неозначального способу відкидається—**ти** і приставляється на його місце—**ння** або—**ття**:

пита-ти	—	пита-ний	—	пита-ння
рек-ти	—	рече-ний	—	рече-ння
ши-ти	—	ши-тий	—	ши-ття
жи-ти	—	жи-тий	—	жи-ття

Треба одначе зазначити, що в українській мові ще не багато тих дієслівних іменників, менше, ніж у сусідніх мовах і притьмом витво-

рювати їх не слід, бо це робить мову штучною, кострюбатою. Краще, дбаючи про чистоту і красу мови, обминати ті виковані іменники і ставити на їх місце інше яке слово, коли можна знайти таке:

замість: увязнення — неволя
 уживання — ужиток
 зустрічання — зустріч
 говорення — балачка
 порозуміння — згода.

Иноді дієслівні іменники витворюються инакше: ставиться наросток — **ини** замість кінцівки неозначального способу: хрестити — хрест-**ини**, родити — род-**ини**. Ці іменники здебільшого означають якийсь обряд чи святкування; отже знов таки й з утворенням таких нових іменників од дієслів треба бути обережним, щоб не витворити чудацького слова. Наприклад: зносини, обставини — вони дуже нагадують такі слова, як **переносини** (коли збіжжа молодой переносять у домівку молодого); що правда, без цих нових слів иноді дуже трудно, майже неможливо обійтися і хоч — не хоч, а доводиться їх уживати.

Уваги. Чимало трапляється у нас помилок у мові й письмі, які мають причину свою в тому, що наші люде вчилися у російських школах і звикли думати й писати по чужому.

У другій особі теперішнього часу пишуть на російський штиб: робишь, даешь, купуешь, — там того **ь** на кінці не повинно бути. Навпаки, у 3-й особі множини пишуть: роблят, дают, купуют, — забуваючи, що в нашій мові там кінцівка м'яка, з **ь**: роблять, дають, купують. Теж саме й у наказовому способі: ро-

біть, ходіть, сидіть забувають ставити в конче потрібний там для зм'якшення.

У 3-й особі однини теперішнього і будучого часу в місцевих говірках кажуть: робе, носе, просе, купе, а 3-й особі множини: носять, просять; але ці неправильні з погляду граматичного провінціалізму ми не маємо права заводити у письменство, бо тоді ми ніколи не витворимо єдиної для всієї України літературної мови.

Дієприкметник страдальний минулого часу помилково вимовляють і пишуть з двома **н**, тоді, як там повинно стояти одно **н**: писаний, ведений, роблений. Не треба змішувати цю форму з наростком прикметниковим—**енний**: це зовсім інша річ і там повинно стояти двоє **н**: страшенний, здоровенний, нужденний, мерзенний. Але це не дієприкметники, а просто прикметники.

У дієслівних іменників на—**ання**,—**ення**,—**іння** повинно бути двоє **н**: питання, творення, сидіння але Галичане вимовляють і пишуть у цих словах одно **н** та ще й наголос ставлять на третьому з кінця складі і кінцівку вживають не—**я**, а—**є**: пита**є**, засіда**є**, творе**є** і т. д.

У зворотних та обопільних дієсловах Галичане, а за їх прикладом де-хто і з наших письменників, пишуть заіменник **ся** окремо від дієслова: вдягати **ся**, сварити **ся**, сподівати **ся**, так само і в одмінках: ми**є** **ся**, радя**ть** **ся**, а де-коли то й переставляють той заіменник **ся** поперед дієслова: я **ся** не дивую, мені **ся** здає. Одначе більшість українська не відділяє **ся** від дієслова і не переносить його: мию**ся**, вдягну**вся**, не бій**ся** і т. д.

Наголос у Галичині і в західнім Поділлі на де-яких формах дієслів теж одрізняється від загально-українського: хòджу, нòшу, кàжу, при-несе, приведе, — загально-український буде: хожу, ношу, кажу, принесé, приведé.

Де-які дієслова у тих таки західних частинах української землі вимовляються инакше, не так, як у прочій Україні: хòджу, виджу, раджу або: ходю, видю, радю; у Придніпрянщині і Слобожанщині вони вимовляються: хожу, сижу, ражу, вижу. Певна річ, що на Галицьку і західню часть України мала свій вплив польська мова, де кажуть: chodzę, widzę, kaze, przyniesie, а на східню частину — російська мова: хожу, ношу, принесу.

Доводиться прихилитись до тої форми, якої вживає більшість народу нашого: а та більшість є Придніпрянщина і Слобожанщина.

Де-які українські дієслова потребують після себе не таких одмінків, як російські; але наші люде, що звикли до російської граматики, не раз калічать їх, натягаючи на російський копил:

вчитися чого, а не чому або що: вчитися мови, навчатися чужого, а не чужому. Вчити мову це зовсім московізм: вчити можна **когось**: дитину, а **мови** самому тільки вчитися. Отже треба казати: вчив латині, вчився французької мови, малярства.

І **чужого** (а не **чужому**) навчайтесь

І свого не цурайтесь.

нападати кого, а не на кого: трое одного напали; такий мене страх напав!

чіплятися чого, а не за що: чіплятися тину.

вживати, заживати чого, а не що: вживати того способу, заживати горілки, тютюну.

доходити, достежувати, доскочити теж чого, а не до чого: дійшов правди, достежив способу, доскочив лихої години, хороби.

іти по воду, а не за водою. Можна сказати: човен пішов **за водою** (тоб-то по течії понесла його вода), але: дівчина **по воду** йшла: біжи **по** доктора—бо: біжи **за доктором** значить: доганяй доктора.

грати на що, а не на чім: грати на скрипку, на дудку, а не на скрипці, дудці.

надіятись, сподіватись чого, а не на що. „Не надійся на его помощь“—не надійся (не сподівайся) помочі від нього, а ще краще було-б: не покладайся на його поміч.

П р и с л і в н и к и.

Прислівники стоять здебільшого при дієсловах (иноді при іменниках, прикметниках і числівниках) і пояснюють їх, додають їм більше значіння. Вони відповідають на питання: **як? де? коли? скільки?** Наприклад:

Хоч **погано** баба танцює (як?) та **довго**. Не лізь **притьмом** до неба. Пішов **пішки**. Я **дуже** радий. Сідаймо **тут**. Поїдемо **завтра**. Заробив **багато** грошей.

Примітка. Иноді прислівники тісно зростаються з прикметниками, складаючи з ними майже одно, складне слово: ясно—блакитний, добро—звучність, пра-дід, мимо-хід. Вважаючи по тих питаннях, на які прислівники відповідають, їх поділяють на прислівники:

1. **Способу** (як? яким чином?): так, сяк, аби-як, не аби-як, инакше, ялось, однаково, навпаки, навмання, прожогом, притьмом, мимоходом, наздогад, насилу, живосилом, самотужки, добре, зле, так--собі, пішки, босоніж і т. д.

2. **Місця** (де? куди? звідки, звідкіля?): тут, ось-де, осьдечки, там, сюдою, тудою, поблизу, здалеку, віддаля, далеко, близько, край, зкраю, навпростець, навпрямки, о-сторонь, назустріч, мимо і т. д.

3. **Часу** (коли? відколи? доки? як довго?): тоді, тепер, колись, вчора, нині, сьогодні, завтра, позавтра, торік, позаторік, вже, завжди, згодом, потім, ще, бувало, вдосвіта, зарані, заздалегідь і т. д.

4. **Степени й міри** (як дуже? як багато?): дуже, трохи, трошки, надто, вщерть, мало, обмаль, надміру, багато, досить, досхочу і т. д.

5. **Тверження і заперечення** (так чи ні?): так, ато-ж, еге, аякже, авже-ж, може, либонь, мабуть, не, ні, ані, ніколи, ніде.

6. **Питальні**: як? коли? де? звідки? відколи? невже? чому? чом? хіба?

Де-які прислівники вживаються, як приіменники: сів **поблизу** буде прислівник, а **поблизу** хати—приіменник; не кажи матері **впоперек**—прислівник, а **впоперек** дороги приіменник; обійшов **навколо**—прислівник, а **навколо** хати—приіменник і т. д.

Де-які прислівники мають степені порівняння: це власне ті, що витворилися з прикметників:

близько—ближче—найближче

дуже—дужче—найдужче

швидко—швидше—найшвидше

довго—довше—найдовше

добре—краще—найкраще

ліпше—найліпше

лучше—найлучше

зле—гірше—найгірше

багато—більше—найбільше

мало—менше—найменше

Невідмінні частини мови.

Приіменники.

Приіменники, як показує сама їх назва, стоять **при іменниках** і показують, як до тих іменників стосується дія або явище: **на** столі, **над** столом, **під** столом, **коло** столу, **край** стола, **до** столу, **за** столом.

Всякий приіменник вимагає після себе відмінка того іменника, при якому стоїть: до хати, при хаті, за хатою. Де-які приіменники вимагають не одного, а двох або й трьох одмінків (за винятком іменного і кликального).

Родового відмінка потребує найбільше число приіменників. Щоб легше їх запам'ятати, вони зложені тут віршами і в азбучному порядку.

Без і біля, ближче, вище,
Від, вироковж, довкола, дс,
Для і замість, здовж і зверх,
Зза і знад, зперед і зпід,
Зпоміж, зпонад, зпопід, коло,
Край, кінець, окрім і крім,
Круг, ліворуч, між і мимо,
Навкруг, навколо, назад,
Насупроти і навколо,
Нижче, опріч, недалеко,
Після, підчас, побіч, повз,
Поверх, понад і помимо,
Позад, поперед, праворуч,
Поміж, просто, проти, ради,
Рівно, серед, узбіч, у.

З **давальним** одмінком, навпаки, приіменників у нас, властиво, нема. Здерідка вживається російський **к**, та й то більше в лайках: **іди к бісу і т. ин.**

Приіменник **по** вживається з давальним одмінком помилково, замість місцевого, тільки тому, що в багатьох іменників давальний одмінок подібний до місцевого: **руці—по руці, хаті—по хаті, Шевченкові—панахида по Шерченкові**; скрізь тут при приіменниках (по) стоїть не давальний, а місцевий одмінок. У множині, де ті відмінки різняться один од одного, стає видно, що **по** вимагає місцевого, а не давального відмінка: **пливе човен по хвилях. По степах і хуторах** (а не: **по хвилям, по степам і хуторам**, бо це буде московізм).

Винувального відмінка потребують приіменники: **крізь, о (об), про і через.**

Крізь намітку дивилась. **Вдар** лихом об **землю**. **Казка про царівну. Через кладку.**

Увага. Галичане вживають **о (об)** з винувальним одмінком на польський штиб, а наші, за росіянами, на російський штиб—з місцевим одмінком:

Сперечатись о то; **зачепився о ворота**—замість **сперечатись про те, зачепитись за ворота.** А московізми: **донести об тім, говорити о ділі**—замість: **про те, про діло.** Однаково незугарні нам і непотрібні ті обидві орієнтації.

Винувального і орудного відмінків потребують: **за, над, перед, під, по-за, по-над, по-під.**

Побіг за хату—знайшов **за хатою.** **Над міру**—**над річкою.** Не **лізь перед коні**—стань **перед стар-**

шим. Перед широким світом. Кинь під лавку—шукай під лавкою.

Винувального і місцевого відмінків потребують два приіменники: **в (у) і на**. Поїхав **у** Полтаву, поїхала **в** Одесу, живе **в** Одесі, **у** Полтаві. Сідай **на** віз—сиди **на** возі.

Родового й орудного потребує **з (зо, із, галицьке зі)**: не глузуй **з** каліки, злазь **із** воза, сестра **з** братом, іди **зо** мною.

Родового, винувального й орудного потребує **між** (межи, поміж): ходить **між** натовпу, пішов **між** громаду, бував **між** людьми. **Між** очей, **межи**—очі, **між** очима.

Давального, винувального і місцевого потребує **по**: **по** німецькому, **по** воду, **по** воді.

Примітки. Приіменник **на**, коли злучається з другим словом, як приросток, дивним чином, у—супереч вимогам доброзвучності, потребує вставки в навіть перед шелестівкою: **навпаки, навпроти, навмання, навколо, навпростець, навколішки, навшпиньки, навряд**—хоч перед де—якими шелестівками тої вставки й не буває: **назустріч, наборг, настирливий, народ і т. ин.**

Від і од. Перша форма вживається переважно в західній частині України і в Галичині, друга—у центральній і східній. Несправедливо буде впевняти, що приіменника **від** зовсім не знають у Придніпрянщині і на лівому березі, бо є слово: **звідкіля** (а не **з'одкіля**), що свідчить і про існування **від** у східній половині України. Краще було-б держатися вимог доброзвучності і ставити **від** після голосівки (прийшла **від** лікаря), а **од** після шелестівки (прийшов **од** лікаря).

Іноді відсікається передня частина прислівника **від (од)**: Я за тебе дочку 'ддам (пісня).

З л у ч н и к и.

Злучники зв'язують окремі частини мови і окремі речення між собою.

Злучники бувають:

1. Прилучальні: і, й, та, теж, також.

Примітка. І, й і та вживаються часто один замість другого; слід уважати при цьому на вимоги доброзвучності: між двома голосівками краще ставити й або та, а між двома шестітійками — і: Ганна та Олена або Ганна й Олена, Гнат і Петро, Микита й Тарас (бо коли Микита та Тарас, то збігається до купи аж трое „та“).

2. Суперечні: але, а, та, однак.

Не тобі, а мені. Був та нема.

Примітка. Як бачимо, та може бути раз прилучальним, раз суперечним злучником. Не слід ніколи вживати замість його да, бо це московізм.

3. Умовні: коли—то, як—що—то, як—то, причому то іноді пропускається.

Як умру, то поховайте. Як-що в тебе грошей дзбан, то за тебе дочку 'ддам. Коли прийдеш до мене, (то) дам тобі тютюну.

4. Причинові: бо, понеже, позаяк, через те що, а що, тим що, тому що. Напр. Тікай, бо наб'ють.

Примітка. Останніми часами широко почали вживати злучника позаяк, дуже незугарно вигаданого, бо не має він під собою ні логічної, ні граматичної підстави. А тим часом забувається дуже гарний стародавній слов'янський злучник понеже, що досі вживається у живій мові в Галичині й Буковині.

Вживати „так-як“ замість бо буде московізм („такь как“).

5. Порівняльні: як-так, ніби, ніж.

Як гукнеш, так залунає.

6. Замірові: щоб, аби.

Щоб лиха не знати, треба на своїй ниві своїм плугом орати.

Примітка. Помилково, на польський штиб, уживають у нас аби замість щоб. Аби значить по-польському byle-by, а до російському лишь-бы і ні в якому разі не можна вживати його замість щоб; воно має собі своє окреме місце: аби збути, аби день до вечора. Дай йому карбованця, аби відчепився. Але не можна казати й писати: прощу вас, аби це було зроблено добре.—треба тут щоб.

7. Поясняючі: майже, сливе, так-що.

8. Роздільні: або—або, хоч—хоч, чи—чи.

Увага. Помилково пишуть де—які наші письменники **чі** замість **чи**, вживаючи поруч із цим: **чимало**.

О К Л И К И.

Оклики вживаються, щоб коротко і виразно виявити думку або почуття: болю—ой! ай! ох!, страху: ой лишко! ой леле!—та інших. Здивування: чи бач! Оттакої!, Заклику: гей! агов! Наказу: ну! гайда! ну-бо!

Оклики іноді складаються з цілого речення: от тобі маєш! Слава тобі, Господи! Кат його зна!

Іноді окликом буває наслідування якогось звука: а він гуп! А гиляка трісь! Вода хлюп! Серце тьох!

Окликами кличуть або гонять животину: ціп—ціп! кось—кось! цю—цю! Гиля! А—кшш! А—кота! Асса! Гуджга! Геття! Цоб! цобе! і т. ин.

С К Л А Д Н Я

(СІНТАКСІС)

С К Л А Д Н Я.

(СІНТАКСІС).

С К Л А Д Н Я, (Сінтаксис).

Складня (сінтаксис) є наука про те, як слова складаються в речення. Речення є висловлена людська думка або міркування; воно складається з різних слів, що різно зв'язані між собою. Отже складня й розбірає, як ті слова злучаються між собою в реченні, як різні речення чи вислови думок ставляться одно до одного, злучаються між собою.

Сестра пішла.

Сестра пішла до міста.

Сестра пішла вранці до міста.

Сестра пішла вранці до міста по сіль.

Я лишився.

Я лишився дома.

Я лишився дома з дітьми.

Я лишився дома з малими дітьми.

Батько пішов у поле.

Мати пішла у поле.

Батько і мати пішли у поле.

Батько і мати пішли у поле жати.

Сестра пішла вранці до міста по сіль, а я лишився дома з малими дітьми, бо батько і мати пішли у поле жати.

З цих прикладів видно, що бувають різні речення: і короткі, з двох тільки слів, і довгі, з багатьох слів; знов буває, що речення стоїть собі одно окремо, а буває, що двоє, троє або й більше

реченнів зв'язані до купи. Знов розглядаючи ті приклади і міркуючи про них, ми побачимо, що різні слова в них мають різну вагу. Коли б сказати: **у поле**—і більше нічого, то ніхто не зрозумів би, що воно означає: чи хто поїхав у поле, чи пішов і по що пішов—не знати. Отже виходить, що ті слова самі по собі ніякої думки не виявляють і з них ніякої думки зрозуміти не можна. А коли ми скажемо: **сестра пішла**, то тут уже всякий зрозуміє, про кого мова і що він зробив.

Отже з усього сказаного ми можемо зробити такі висновки:

1. Речення бувають прості що складаються з двох найголовніших слів: з **діяльника**, тоб то з тої особи чи речі, що щось діє, щось робить або що з нею щось робиться і з **вислову**, тоб то з того слова, що показує, що саме той діяльник робить або зробив, що з ним сталося або який він.

Оці два слова, діяльник і вислов, суть дві **головні** частини речення; без них речення ніякої думки висловити не може. Всі ж інші слова в реченні (в поле, по сіль, вранці, з дітьми)—суть **додаткові** частини речення, другорядні: без них речення може сяк так обійтися, вони тільки пояснюють де-які обставини дії. Речення, що складається з головних і додаткових частин, називається **складне речення**.

2. Речення прості й складні іноді можуть зливатися до купи в одно речення: батько пішов у поле—мати пішла у поле. Батько і мати пішли у поле. Це називається речення **злите**.

3. Двоє, троє або й більше простих або складних або й злитних реченнів можуть собі стояти кожне окремо, або можуть злучатися між собою. Тоді вони звуться **сполучені**.

Сестра пішла до міста по сіль. Я лишився дома з дітьми. Батько і мати пішли у поле жати. Це три окремих речення, незалежних одно від одного.

Сестра пішла до міста по сіль, а я лишився дома з дітьми, бо батько і мати пішли у поле жати—це **сполучене** речення.

Прості речення.

Сестра пішла. Я лишився. Батько пішов,—це все закінчені думки, бо в них ясно висловлено, про кого йде мова (сестра, я, батько) і що ті особи роблять чи що з ними сталося (пішла, лишився). Та особа чи річ, про яку йде мова у реченні, називається **діяльник** і завжди відповідає на питання хто? що?

Хто пішов?—Сестра. **Хто** лишився?—Я.

Те слово в реченні, що показує чи висловлює, що робить діяльник або що з ним робиться, або який він?—зветься **вислов**.

Сестра—що робить?—**пішла**. Я—що зо мною сталося?—**лишився**. Отже: пішла, лишився—то будуть **вислови**.

Це й будуть дві **головні** частини речення.

Бувають иноді прості речення, де нема діяльника або не можна його знайти на питання хто? що? Наприклад: Світає. Смерклося. Здається. Мені не спиться.

У перших двох прикладах ніяк не можна знайти діяльника, бо невідомо, хто чи що смеркається або світає. У двох других діяльник можна знайти тільки по зміслу та й то геть переробивши все речення. Хто не спиться?—не можна спитати, а тільки перевернувши все речення можна сказати: я спати не хочу. Такі речення **безосібні**, бо в них нема особи чи речі, що відповідає на питання хто? що?

Иноді діяльник у реченні випадає, але його легко знайти, поставивши питання хто? що? Наприклад:

Будеш солодкий—проглинуть,

Будеш гіркий—прокленуть.

Поставивши питання хто? ми знайдемо загублені діяльники:

(Ти) будеш солодкий—(люде) проглинуть,

(Ти) будеш гіркий—(люде) прокленуть.

Д і я л ь н и к.

Діяльниками в реченні можуть бути всякі слова, аби тільки вони так чи сяк одповідали на питання хто? що? А саме:

1. **Іменники** всякого роду.

Сестра пішла. **Іван** поїхав. **Коні** пасуться. **Пропала надія**. Минають **дні**, минають **ночі**.

2. **Прикметники**.

Ситий голодного не розуміє. **Голий** розбою не боїться. **Глухий** не дочує, то збреше. **Старі** вже полягали спати.

3. Заіменники.

Я читаю. Ми обідаємо. Хто питає, той не блудить.

Примітка. Заіменники особові часто випадають, коли й без них по дієслову можна бачити, який при ньому має стояти заіменник: (я) пишу листа, (ми) ходимо за ним... Але, коли по дієслову не видно заіменника, то він мусить стояти: я казав, він казав, ми ходили.

4. Числівники. Де два б'ються, третій не мішайся. Троє одного напали.

Примітка. При числівнику може стояти іменник у родовому відмінку. Четверо чоловіка вийшло з хати. П'ять кіп вівса геть зогнило. П'ять тисяч гайдамаків рушило з Лебединського луку.

5. Дієслово в неозначальному способі.

Добре дуріти, як приступає. І в ворога учись—добра штука.

Примітка. Дуже рідко дієслово може бути діяльником і в інших способах:

„Зроблю“—ледачих мова,

„Зробив“—потужних слово.

У таких випадках дієслово заступає собою іменник і відповідає на питання: що? Наприклад: І в ворога вчення—добра штука.

6. Всі інші частини мови і навіть цілі речення.

„Попід“ і „понад“ суть складні приіменники. „І“ тут не на місці. „Агов!“ залунало в лісі. „Хіба режуть воли, як ясла повні“—найкраща повість Мирного.

Отже, як бачимо з усіх цих прикладів, діяльник у реченні є та особа чи та річ, яка щось діє, з якою щось діється або про яку щось говориться і завжди відповідає на питання: хто? що?

В и с л о в.

Вислов стоїть у зв'язку з діяльником і показує, що він робить (що діє?), що з ним діється, який він, які його прикмети, в якому він стані є, був чи буде?

Сестра (що діє? що діяла?) **пішла**. Утопився становий. (Що зо становим сталося?). Хата **була стара** (яка була?).

Не хилися, явороньку, ще ти (який?) **зелененький**,

Не журися, козаченьку, ще ти (який?) **молоденький**.

З цих прикладів ми бачимо, що вислов може бути з одного слова (дієслова): **пішла, утопився**, або й з двох: **була стара**.

Коли вислов з одного слова, то він зветься **простий** і це здебільшого буває дієслово, хоч іноді може бути й така частина мови, що заступає собою дієслово: а гиляка **трись!** А дядько **гуп!** на землю. Коли ж вислов складається з двох або й більше слів, тоді він зветься **складний**: хата **була стара**. Його дід **був полковник**. У таких складних висловах повинно бути помічне дієслово **бути** або інше, що його заступає, хоча й часто воно випадає у теперішньому часі: ще ти (еси) **молоденький**. Він (є) великий **пан**. Іван **став багатий**.

Дієслово може бути висловом у всіх способах.

Сестра **пішла**. А ти **лягав-би** спати. (Ви) **ідіть** по воду. А він—**тікать**.

Увага. Оттут іноді може вийти плутанина, бо дієслово у способі неозначальному може бути іноді й діяльником. Тоді відрізнити треба по питаннях: коли воно відпові-

дає на питання що?, то буде діяльником, а коли на питання: що робить? що діє?—то висловом.

А він тікать. Хто?—Він. Що робить? Тікать. Тікать з походу сором. Що сором?—Тікать. Яка прикмета тому тіканню?—(Є) сором. Отже слово **тікать** у першому прикладі буде висловом, а у другому—діяльником.

Замість дієслова у простих висловах може стояти й слово, що його заступає, як про це вже сказано вище: Вода **хлюп**—**хлюп**. Сльози **кап**—**кап** і т. и.

Висловом можуть бути й інші часті мови, а саме:

Іменники з помічним дієсловом **бути**, який вживається у минулому і будущому часі, а у теперішньому здебільшого випадає.

Винниченко (є) видатний український **письменник**. Його батько **був селянин**. Ти **будеш учителем**.

Примітка. Коли прикметник у вислові показує якусь постійну, природню прикмету, то він вживається в іменному відмінку: **був селянин, є письменник**. Коли ж він означає прикмету дочасну, непостійну, то стоїть в орудному відмінку: він **був полковником**. Іван **буде старостою**.

Прикметники. Вони вживаються для вислову так само, як і іменники, здебільшого з помічним дієсловом **бути**, котре в теперішньому числі випадає.

Одна гора **високая**, а друга **низька**,

Одна мила **далекая**, а друга **близька** (пісня).

Був Грицько **мудрий**. (Ти) не будь **цікавий**.

Примітка. В російській мові прикметники, що служать за вислов, часто вживаються у скороченій формі: **отець добръ, я увѣренъ, онъ согласенъ**. Де-які наші письменники, що вчилися у російських школах і звикли підгаяти нашу мову на московський копил, заводять ті скорочені форми прикметників і дієприкметників і у нашу

мову, кажуть і пишуть: Я певен, він згоден, ладен. Цього не слід робити, бо ці скорочені форми не рідні нашій мові, а прищеплені їй зо-вні. Не треба засміювати нашу мову московізмами. Краще сказати: Я певний, він згодний, ладний. Так само не слід уживати прикметників у висловах в орудному відмінку, бо це полонізми, пересажені з польської мови: будь слухняним, вона була веселою. Треба казати: будь слухняний, вона була весела.

Заіменники. Книжка (є) моя. Каша наша, батьків борщ.

Числівники. Петро у батька п'ятий. Козаків було двадцятєро.

Прислівники, оклики і навіть цілі речення.

А батько на це—„добре“. А вона йому—„тьху!“

Пап мені: „здоров, козаче!“ а я панові: „дай Боже здоров'я!“

Уваги до дієсловного вислову.

1. Іноді замість минулого часу, для жвавости й образности речення, вживається час теперішній.

Зустрів я вчора Івана; такий **іде** сумний, невеселий. **Питаю** я його: „Чого це ви, куме, так зажурилися?“—А він **дивиться** на мене і тільки головою **хитає**.

2. Теперішній час замість **будущого**.

Завтра ми **ідемо** на Тарасову могилу.

3. При словах **бувало, було** теж замість минулого часу вживається теперішній або й **будущий**.

Ходить він, **бувало**, по хаті, заклавши за спину руки, та щось собі тихенько **наспівує**. А то, **бувало, стане, гляне** на жінчин портрет та **заплаче** так гірко, що аж мене жаль за **серце стисне**.

4. В українській мові є давноминулий час (я **був казав**, як би вона **була не ходила**), а в російській мові того нема. В ній залишився тільки остаток того загубленого давноминулого часу у слові **было** (онъ было пошелъ, да вернулся назадъ), але воно має значіння якоїсь початої, та не закінченої дії, зовсім не таке значіння, як у нас має давноминулий час. Де хто з наших людей, що вчилися по російському і не дбали про свою рідну мову, вживають того було не в нашому, а в російському розумінні: він було пішов, та вернувся. По нашому краще-б сказати: він був пішов, та вернувся.

У російській мові иноді замість минулого часу у вислові вживається наказовий спосіб: А онъ **возьми** да и **брось**. Отіж то наші „московські недоучки“ цей спосіб вислову переносять у нашу мову, не вважаючи на те, що цей спосіб нам зовсім чужий і дуже псує та калічить нашу мову: А він **візьми** тай **кинь**—це не по українському, це **московізм** і його ні в якому разі вживати не можна.

Є ще де-які чисто російські форми вислову, яких ні в якому разі не можна пересажувати в українську мову, наприклад: **давай** поїдемо, **знай-колеть**, сьогодні **быть** грозъ (замість: сьогодні будетъ гроза). Коли ті вислови перекласти слово по слову на нашу мову, то вийде щось дуже незугарне: давай підем, знай коле, сьогодні бути бурі. Так можуть говорити й писати тільки ті люде, що геть утратили почуття рідної мови. До тих таки незугарних висловів треба зачислити й такі, як **пішов!** (пошелъ!)—замість **іди собі!** або **геть!**. Або ще: російський наказовий спосіб

замість умовного: Не ходи онъ тудя, былъ бы живъ—на українську мову можна перекласти тільки умовним способом: **як би він не ходив** туди, то був би живий, але ні в якому разі не: **не ходи він** туди, то був би живий,—як це роблять де-які наші люде.

Уваги до безосібного речення.

У безосібному реченні діяльника нема, а вислов буває:

1. Безосібне дієслово: **Вечоріє. Смерклося. Світає.**

2. Звичайне дієслово у 3-ій особі поодинокого або множного числа: Мені **пощастило**. Не **стало** грошей. Дощі йдуть не там, де **ждуть**, а там, де **жнуть**, не там, де **просять**, а там, де **косять**.

3. Дієслово середнього стану у 3-ій особі: йому дома не **сидиться**. Щось не спиться сиротиноньці.

4. Дієслово у неозначальному способі: Що його **робити**? Кажуть люде: світ широкий,—ніде **ся подіти** (пісня Кармалюка).

5. Приіменники: **Можна** проїхати. Тут **завізно**. Мені **ніколи**. Цього не **треба**. **Жаль** мені. **Цур** тобі!

До безосібних речень треба зачислити і такі, де хоч і є діяльник, але він стоїть не в іменному відмінку, наприклад: тоді **тебе принесло** (тоді ти прийшов або-що). **Мені жаль тебе**. (Я жалю тебе).

У російській мові трапляються ще де-які форми безосібних речень, яких у нашій мові нема: **не быть** ему ученымъ. Прошлаго **не вернуть**.

Таких реченнів на нашу мову ні в якому разі не можна перекладати безосібними, бо таких форм у нас нема. Отже не можна сказати: Не бувати йому вченим, а треба: Не буде він ученим; не: Минулого не вернути, а: Минуле не вернеться.

Д о д а т к и.

Пам'ятаючи добре, що є дві **головні** частини речення: діяльник, що відповідає на питання: хто? що? і вислов, що відповідає на питання: що робить? що з ним сталося? який він? чий?— розгляньмо тепер інші частини речення, **другорядні**, без яких речення сяк-так могло-б обійтися, а які самі по собі, без діяльника і вислову, речення скласти не можуть. Ті другорядні частини речення суть: додатки, означення, обставні слова та де-які інші. Вони в реченні відповідають на всі інші питання, крім тих, на які відповідають діяльник і вислов.

Додатки відповідають на питання: кого? чого? кому? чому? ким? чим? кім? чім? з приіменниками або без них. Наприклад: Мати любить (кого?) **дітей**. Батько продав (що?) **пшеницю**. Я дав (що?) **книжку** (кому?) **братові**. Діти пішли до церкви (з ким?) **з дідом**. Дівчина заганяла (кого? що?) **селезня** (чим?) **батіжком**.—Оце все будуть різні додатки.

Додатки здебільшого стосуються до дієслова, що стоїть у реченні за вислов. Коли те дієслово діяльного стану, то при ньому додаток стоїть у винувальному відмінку без приіменника і відповідає, значить, на питання: кого? що? Такий додаток зветься **простий**. Всі інші додатки, що

стоять в інших відмінках, крім винувального, з приіменниками або без них, або хоч у винувальному, та з приіменником, суть додатки **непрості**. Наприклад: Дівчина (діяльник) заганяла (вислов) **селезня** (додаток простий) **батіжком** (додаток непростий). А старого **коваля** (кого?—додаток простий) посадили (вислов безосібний) **на коня** (додаток непростий, бо хоч і у винувальному відмінку, та з приіменником). Я (діяльник) дав (вислов) **книжку** (додаток простий) **братові** (додаток непростий).

Додатками, як і діяльниками, можуть бути всякі слова.

Іменники. Мати любить **дітей**. Батько продав **пшеницю**. Дівчина заганяла **селезня батіжком**. Я дав **книжку братові**. Вона втратила **надію**. Пішла **мати з дітьми**.

Прикметники. Ситий **голодного** не розуміє. Послав гетьман **верхових**. Завидував паршивий **лисому**. Далеко (безосіб.) **куцо́му до зайця**.

Заіменники. Скажи **мені** правду. І не **пита́й мене**, і не **проси мене**. **За кого-ж** Ти розпинався, Христе, Сине Божий? **За нас** добрих? Я **тебе** не обвинувачую.

Дієслово у неозначальному способі. Я **хочу їхати** у Київ. Дай Боже у світі **прожити**, а в кожусі **вмерти**.

Числівник. Троє **одного** напали. Вийшла **вдова за другого**.

Всяка інша частина мови і **навіть** ціле речення.

Не треба мені твого **спасибі**. Не до тебе **п'ють**, не кажи: „дай Боже **здоров'я**“.

Простий додаток іноді буває не в винувальному відмінку, а в родовому.

1. Це здебільшого трапляється тоді, коли при дієслові стоїть **не**: Я взяв твою **книжку**—Не брав я твоєї **книжки**. Не дав Бог **розуму**.

2. Коли дія переходить не на весь предмет, а на частку його: Постав на столі **борщ**—Всип мені **борщу**. З цукроварні везуть **сахар**—Купив собі **сахару**. Він скінчив **роботу**—він шукає **роботи**. Коні випили всю **воду**—Дай коням **води**.

3. При де—яких дієсловах, що в російській мові мають при собі винувальний одмінок, у нашій мові стоїть інший відмінок, здебільшого родовий. Ось де—які з цих дієслів: **Заспівати**, **заграти**, **слухати**, **утяти**, **ушкварити** і. т. и.

Заспівайте веселої. **Заграйте іншої**. **Утяв танцюристойї**. **Ушкварили метелиці**.

Зазнати—лиха. **Випити—гіркої**. **Доскочити—лихої години**. **Здобути—великої науки**. **Доходить—нового способу**. **Вчитися мови**. **Вживати—горілки**, а не горілку.

Увага. Велику помилку проти нашої мови роблять ті, що перекладають просто з російського: вчити **мову** (учить языкъ). По нашому вчити можна когось (дітей, то-що), а вчитися можна **чогось**: вчитися **мови**.

Грати, коли мова іде про інструмент, має при собі винувальний відмінок з приїменником **на**: **Заграй мені, дударуку, на дуду**. Тай найняла козаченька **на скрипочку** грати.

Нападати кого, а не **на кого**: Трое **одного** напали. Гедз **його** напав. Сказати: троє **на одного** напали—буде московізм.

Означення.

Означення показує прикмету речі, вдачу її, приналежність або число речей і відповідає на питання: **який? чий? котрий? скільки?** Означення може зводитися з усякою частиною речення, але переважно зводиться воно з діяльником і додатком, що висловлені іменником. Наприклад:

Місяць (який?) **яснесенький** промінь (який?) **тихесенький** кинув до нас. Місяць у цьому реченні є діяльник, промінь—додаток. Я взяв (чий?) **братову** книжку. Соловейку **малесенький**, в тебе голос **тонесенький**. **Соснові** клепки, а **дубове** денце. Хилилися **густі** лози.

Означенням найчастіше буває прикметник, як це видно з вищенаведених прикладів. Але може бути означенням і заіменник, особливо приналежний: **Моя** хата з краю. Була гарна **наша** мати. Спи, **мій** малесенький.

Числівник: **Семеро** братів і **одна** сестриця. **Три** діди полюбили бабу. **Сім пар** волів у лузі, а **чотири** (пари) у плузі. Іменник з приіменником: Батько **в кожусі** вийшов з хати. От іде циган **з торбою** і забере тебе. Наділа сорочку з **вишиваними** рукавами.

Дієслово в неозначальному способі: Час **обідати**.—Пора **встати**, пора волю **добувати**.

Означення прикметникове, заіменникове і числівне завжди зводиться з тим словом, при якому стоїть, в роді, числі й одмінку: Хилилися **густі**

лози. **Одна** гора високая, а **другая** низька. Зоря **моя** вечірняя.

Примітна. Прикметники, заіменники й числівники можуть бути й висловами, відповідаючи на питання: що робиться з дієсловом, який він?—можуть бути й означеннями, відповідаючи на питання: який? чий? скільки? котрий? Щоб одрізнити, чи то буде вислов, чи означення, треба вміти добре поставити питання. Наша хата **стара**— наша **стара** хата геть похилилася. У першому прикладі **стара** буде висловом, бо показує, що діється з хатою, яка вона стала? Наша хата (є, стала) **стара**. А у другому прикладі слово **стара** показує тільки прикмету хати, яка вона? **стара**, а не нова, а вже що з нею сталося—показує инше слово, що є тут висловом: геть похилилася. Книжка (є) **моя**— це буде вислов; книжка **моя** пропала—буде означення, бо вислов тут буде: **пропала**. Ця пожежа вже (є) **друга**—це буде вислов; ця **друга** пожежа зруйнувала нас до—щенту—це буде вже означення, бо вислов тут є: зруйнувала.

Означенням може бути й невідмінна частина мови, здебільшого така, що заступає собою якусь відмінну: Шлях **навпростець** дуже кальний, а об'їздка **навколо** сухіша.

П р и к л а д к а.

Иноді до назви якоїсь речі чи людини в реченні додається для пояснення її друга назва її або ознака в тому ж самому відмінку, роді й числі. Такий додаток зветься **прикладкою** і може бути з одного слова, з двох або й більше слів.

Прикладка відділяється від того слова, при якому стоїть, комами (перетинками), особливо як складається вона з двох або й більше слів, або пружком (рискою)—коли складається лише з одного слова, або ж і зовсім нічим не відділяється.

Князь Данило Галицький о'бєднав під своєю рукою мало не всю західню Україну. Київ, **столиця** України, стоїть на Дніпрі. Боркун—**зілля** тре-

ба збирати тоді, як цвіте. Юрась, **Богданів син**, був зовсім нездатний до гетьманування.

Іноді прикладкою може бути прикметник: **Омелько, отой рудий**, непевна дуже людина.

Прикладки іноді зводяться до того слова, яке пояснюють, злучниками: **або, тоб-то, чи, ніби-то**. Арифметика, **або щотниця**, є наука про числа. Ді-зентерія, **тоб-то кривава різачка**, — дуже заразна хвороба. Оце ви тепер мене, **ніби-то начальника свого**, повинні слухати.

Прикладка, що означає собою назву книжки, газети або й іншого чого, ставиться в лапках: Виписав собі газету „**Наша Кооперація**“. Поставили комедію „**Кум мирошник**“.

Обставні слова.

Обставними словами в реченні називаються ті слова, що стоять здебільшого при дієсловах або прикметниках і показують, при яких обставинах діється чи діялась дія або виявилась прикмета: **коли, де, як, на що, яким чином?**

Обставні слова бувають:

1. Місця, — що відповідають на питання: **де? куди? звідки? Ой там за Дунаєм.**

Ой на горі та жінці жнуть, а попід горою **долом долиною** козаки йдуть. Ластівки летять до нас з **теплого краю**. Ой ходила дівчина **бережком**.

2. Часу, — що відповідають на питання: **коли? відколи? доки? скільки часу?**

В **понеділок дуже вранці** ішли наші новобранці. Прокинуться **незабаром** заковані люде. У **Петрівку** ніч коротка, як у **Пилипівку** день. До **Дмитра** дівка хитра.

3. **Способу**, що відповідають на питання: **як? яким чином? яким побитом чи способом?**

Ходила баба **пішки**. Погналися за ним **вер-
хами**. Побіг **що духу** по лікаря. Іде з дому **пла-
чучи**, а до дому **скачучи**.

4. **Причини**,—що відповідає на питання: **чого? чому? від чого? за що? через що?**

З переляку вона аж зомліла. Ой **від пива** болить спина, а **від меду** голова. **З того** горя тай почав він пити.

5. **Заміру** чи **мети**,—що відповідають на питання: **на що? для чого?**

У Крим **по сіль** ходили чумаки. Добре його **по смерть** посилати. Дівчина **по воду** йшла. Ку- ривсь **для духу** яловець.

Обставними словами бувають:

Прислівники: **Иди швидко**—біду доженеш, **иди помалу**—біда тебе дожене. **Сідайте ближче**. Ой **там** моя хаточка, **край** води.

Іменники з **приіменниками** або й без них:

Ходила дівчина **бережком**. А **тим часом** золоті літа наші молодії марно протекли. А **попід горою** **долом долиною** козаки йдуть. Ой **під вишнею**, **під черешнею** стояв старий з молодою.

Заіменники і **прикметники** з **приіменниками** або й без них:

А **за мною** **молодою** сім пар хлопців **чередою** в **цимбалоньки** тнуть. **По нашому** воно буде так, а **по московському** не так.

Дієслово в неозначальному стані:

Прийшов я **попрощатися** з вами. Вийшов з хати **покурити**.

Слова поклику.

Слова поклику приточуються до тої особи чи речі, до якої звертається вислов: вони стоять собі окремо, з іншими частинами речення не зв'язані і пізнати їх легко по тому, що вони завжди стоять у кликальному відмінку. Слова поклику відділяються від того слова, при якому стоять, комами.

Видиш, **сину мій**, як працюємо. **Думи мої, думи мої**, лихо мені з вами. Спи, **мій малесенький**, пізній бо час. Дозволь, **батьку отамане**, слово промивити. Глянь на мене, **чорнобрива**.

Вставні слова.

Вставні слова в реченні не мають тісного зв'язку ні з якою частиною його, а вживаються здебільшого для того, щоб показати, як сам промовець ставиться до того, що каже.

А ви, **мабуть**, і не чули, що сталося? Та це, **либонь**, чи не Петро іде? А оце ж він, **бачите**, і взявся за розум. Каже вона мені, **чуєте**, що зроду того не було й до віку не буде. А він, **звичайно**, на те й не вважає. А ну, **лишень**, завдайте дядькові мішок на плечі. Сарана, **сказав би**, як та хмара суне і все по своїй дорозі нищить.

Увага. Іноді перекладчики наші перекладають російські вставні слова цілком на українську мову і виходить це дуже незугарно. Наприклад: **так сказати** вони перекладають: **так мовити**, коли у нас є наш вираз: **мовляв** або **мовляли**.

раїнській мові, більше, ніж в інших мовах. Звуться вони **неповні** і зустрічаються найбільше у приказках та прислів'ях.

Що громаді, те й бабі (нема вислову). До того торгу й пішки (нема ні діяльника, ні вислову). Не так тії вороги, як ті добрі люде (нема вислову). Не скоком, так боком (ні діяльника, ні вислову). Як так, то й так (ні діяльника, ні вислову).

Иноді такі неповні речення вживаються в оповіданнях, щоб, мовляв, густішими фарбами змалювати думку; наприклад:

Ніч. Пустка. Тихо. Душі живої.

Та ледве чи від того виграє краса вислову; бо ледве чи гірше було б сказати: Ніч була, скрізь тихо, пусто і ніде душі живої,—а читати лекше таке, ніж перше.

Неповні речення часто вживаються у розмовах.

—Маєш гроші (ти)?

—Ні шага (не маю я).

—Та невже? (не маєш).

—І звання (грошей забув або-що).

Увага. При перекладах з російської мови наші люде иноді вживають безосібних реченнів у зовсім неприродній для них формі і тим дуже калічать нашу мову. Наші безо-сібні речення у страждальному стані вживаються тільки тоді, коли нема діяльника, наприклад:

Ой у полі жито копитами **збито**, під білою березою козаченька **вбито**. Тут нема діяльника, бо не видко, хто вбив козаченька

і хто столочив кіньми жито. У російській мові такі речення будуються зовсім инакше: там вони не безособні, а особові, тільки у страждальній формі: Казакъ убитъ подъ березою. У російській мові раз-у-раз зустрічаються такі речення, де дієва особа инша, ніж діяльник: Полицією одинъ преступникъ арестованъ, а другой убитъ. Граматичний діяльник тут буде **преступникъ**, а льогічний — **полиція**. А в українській мові граматика з льогікою так не розходиться. У нас таке речення можна перекласти тільки льогічно: Поліція одного злочинця вбила, а другого арештувала — і ні в якому разі не можна казати так, як де-котрі наші перекладчики пишуть: Полицією одного злочинця вбито, а другого арештовано. Орудний відмінок для іменників у таких реченнях вживається тільки тоді, коли той іменник дійсно є тільки знаряддям, інструментом дії: Скошено траву косою, потолочено пашню кіньми, — тоб-то хтось инший це робив косою, кіньми. Бо як нема тої дієвої особи, а нею з'являються самі коні, то треба сказати: Коні столочили пашню. Цього правила на великий жаль не додержують навіть кращі письменники й поети наші і цім дуже шкодять чистоті нашої мови, бо за їх прикладом ідуть і менші сили.

Всі жита **грозою збито**, полягла трава.

А куди — краще було б:

Всі жита **гроза побила**, полягла трава.

Злиті речення.

Бувають речення, що в них по дві або й більше однакових частин: два—три діяльника, або вислова, або додатка чи що. Такі речення називаються **злиті**, бо це, властиво, не одно речення, а двоє або й більше, що злились до купи. Наприклад:

Були собі **дід і баба**. Це речення злилося з двох: Був собі **дід**—була собі **баба**.

Ой **казала** мені мати ще й **наказувала**—знов таки з двох: ой **казала** мені **мати**—ой **наказувала** мені **мати**.

Куплю тобі **хатку**, ще і **сіножатку**, і **ставок**, і **млинок**, і **вишневенький садок**—це речення злилося аж із п'яти окремих реченнів. Куплю тобі **хатку**, куплю тобі **сіножатку**, куплю тобі **ставок** і т. д.

У злитих реченнях однорядні частини злучаються між собою здебільшого злучниками: **і, та, тай, ще й, або, хоч—хоч, то—то, чи—чи, ні—ні** і т. и. Наприклад:

І просилася і молилася. І шумить і гуде... Ой не люблю я ні Стецька, ні Грицька, ні Данила, ні Гаврила, ні Яцька.

Іноді замість злучників можуть стояти у злитих реченнях між однородними частинами заіменники або приіменники: **хто—хто, де—де, потім, нарешті, спершу-далі** і т. и.: (Зібрались у Курперьяна всі ремесники)—**хто** маючий, **хто** багатий, **хто** покірний, **хто** завзятий і т. д. І **спершу** в волок подивися, **тоді** вже рибкою хвалися.

Можуть і не злучатися між собою однородні частини у злитому реченні, а відділятися одна

від одної перетинкою (комою); коли їх багато, то перед ними стоїть дві крапки, наприклад:

Зїздились до Чернигова сотники зо своїми вибраними у похід козаками: білоусівський—Товстоліс, вибельський—Лобко, любецький—Посуденко, седнівський—Петлишній, кисілівський—Бутович, слабинський—Тризна, сосницький—Литовчик.

Речення зложені.

Всі ті речення, що про них досі була мова: прості, поширені додатками й обставними словами і злиті бувають самостійні, незалежні одно від одного. Але для докладного висловлення думки не завжди буває досить тих простих, незалежних реченнів. Іноді доводиться додавати до них додаткові речення, що поширюють думку і доповнюють просте речення. Такі додаткові речення, як і додаткові слова, мають другорядне значіння; самі по собі, без головного речення, вони стояти не можуть; самостійної думки вони не виявляють; їх можна й відкинути і без них головне речення може сяк так обійтися, а вони без головного речення, самі по собі, стояти не можуть, бо самостійної, незалежної думки не вияснюють.

Сонечко сходить на небі високім. Вбоге село гомонить.

Серце, **натомлене довгою ніччу**, наче уже не болить.

У першому рядку ми маємо двоє самостійних, незалежних реченнів: кожне з них висловлює окрему, незалежну думку і може стояти

собі окремо. У другому рядку ми маємо теж двоє реченнів: із них одно вставлено у друге для пояснення. Оце вставне речення (**натомлене довгою ніччу**), як би стояло собі окремо, не виявляло б незалежної думки і не могло б існувати само по собі: воно цілком приставлено до діяльника (серце) другого речення і тільки пояснює його. Оттакі речення називаються **додатковими**.

З цього ж прикладу можна виміркувати ще де-що. Між окремими реченнями може бути зв'язок **льоґічний і граматичний**.

У першому рядку ми маємо двоє реченнів, що граматично цілком незалежні одно від одного: в одному говорить про сонце, у другому про село: кожне з тих реченнів може собі існувати зовсім незалежно. А **льоґічно** вони зв'язані між собою, бо доповнюють одно одне у тому малюнку, що дає автор: він малює свої почування після довгої, тяжкої для нього ночі: настав ранок, сонечко сходить, прокидається вбоге село і серце авторове, натомлене довгою ніччу, неначе перестало вже боліти. От льоґічно всі ті чотири речення зв'язані між собою, хоча граматично з них зв'язані між собою тільки двоє останніх: серце, натомлене довгою ніччу, наче уже не болить.

Коли сполучаються речення **головні**, тоб-то такі, що кожне з них може собі існувати само по собі, незалежно від другого, то такі речення називаються **сполучені-незалежні**.

Коли ж при одному головному реченні є одно або й більше додаткових до нього реченнів, що пояснюють яку-небудь частину головного речення і самі по собі, незалежно існувати не мо-

жуть, то така купка реченнів називається **сполучені-залежні** або **підлеглі**.

У другому рядку нашого прикладу ми маємо речення **сполучені-залежні**; з них головне речення буде: **серце наче уже не болить**, а до нього долучається додаткове речення, що пояснює діяльник головного речення **серце** (яке?) **натомлене довгою ніччу**. А у першому рядку ми маємо двоє головних реченнів, що можуть істнувати незалежно одно від одного і від того третього, що у другому рядку,—отже всі ті три речення будуть між собою **сполучені—незалежні**.

Бувають ще речення **вставні**. Вони незалежні від головного речення, а додаються здебільшого для того, щоб пояснити, як сам той, хто говорить, міркує про своє речення. Таке вставне речення можна б і викинути і без його головне і додаткові речення могли б собі істнувати добре. Наприклад:

У двох, **кажуть люде**, лекше плакати неначе. Було це,—**напевне не знаю**, торік чи позаторік. А він, **кажу я вам**, козак запеклий і завзятий. Київ, **коли вірити переказам**, заложили три брати: Кий, Щек і Хорів.

Речення сполучені-незалежні.

Незалежні одно від одного речення можуть бути сполучені між собою, як про це вже було сказано вище, або тільки льогічно, або і льогічно, і граматично. Приклад тільки льогічного сполучення вже було дано (Сонечко сходить на

небі високім. Вбоге село гомонить). Граматичне сполучення може бути різне:

1. **Єднальне**, коли висловлені в реченнях думки згідні між собою. Між такими реченнями стоять злучники: **і, та, аж, або**.

Вийшов на рундук полковник і всі козаки посідали на коней. Оглянувся дід назад, **аж** суне вовків пара.

2. **Протилежне**, коли висловлені в реченнях думки суперечать одна одній. Вживаються між ними злучники: **а, але, та, таки, однак, а все-ж, тільки**.

Всі послули, **тільки** вартові на окопах похажали.

3. **Причинове**, коли одно незалежне речення має в собі пояснення причини того, про що говориться у другому. Буває між ними злучник **бо**.

Моя хата зкраю,—я нічого не знаю.

4. **Наслідкове**, коли в одному реченні говориться про наслідок того, що виявлено у другому реченні. Бувають між такими реченнями злучники: **аж, тому, тим-то**.

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться. Ой не гаразд запорожці, не гаразд вчинили: степ широкий, край веселий тай занапали.

5. **Умовне**, коли в одному реченні є умова того, що означається у другому. Буває між такими реченнями злучник **то**.

Не послухаеш батька-матері, (то) навчить тебе лиха година.

6. **Замірове (мети)**, коли в одному реченні висловлено мету того, про що сказано у другому. Буває між ними злучник **щоб, нехай**.

Забав дитину, хай не докучає. Обніміте, брати мої, найменшого брата, нехай мати усьміхнеться, заплакана мати.

7. **Поступальне**, коли в одному реченні припускається згода з якоюсь думкою, якій друге речення суперечить. Бувають в одному з тих речень злучники: **хоч, хоча**, а їм у другому реченні відповідають злучники: **за те, проте**.

Хоч і зкраю моя хата,
Зате бачив див багато.

8. **Порівняльне**, коли в однім реченні рівняється до чого-небудь те, про що говориться у другім реченні. Бувають між тими реченнями злучники: **мов, неначе, ніби**.

І ясний місяць о ту пору з-за хмари
де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі то виринав,
то потопав.

9. **Часове**, коли дії в реченнях ідуть одна за одною.

У Кусовій хаті зійшлися сваха Кусиха та Молявчиха. За Молявчихою прийшла дочка її, сотникова Булавчина жінка. Скрипнули двері і замість сподіваних молодих увійшов Кус з самою тільки дочкою.

10. **Поясняюче**, коли у другім реченні наводиться докладніше або у подробицях те, про що говориться у першому.

Геть далеко забіліла хмарка куряви: то чвалає старий осаул Горобець з козаками на підмогу.

Речення сполучені-залежні.

Додаткові, залежні від головного, речення-можуть заступати собою яку-небудь частину головного речення: діяльник, вислов, означення, додаток або обставні слова. Отож і поділяються ті додаткові речення відповідно до того, які частини головного речення вони заступають, на додаткові-діяльники, додаткові-вислови і т. д.

1. Речення додаткові-діяльники.

Ці речення, як і діяльники, відповідають на питання: хто? що?

Ще не музика, **хто в дуду дме**. Це той Первий, **що загарбав нашу Україну**. **Хто не підмаже**, той дуже скрипить.

Додаткові-діяльникові речення за діяльника у себе мають здебільшого заіменники: **хто, що, який, котрий**.

Ці речення можуть скорочуватись і тоді замість них стає прикметник або діеприкметник і робиться він діяльником у головному реченні.

Хто робить, той має—**Роботящий** має.

Хто питає, той не блудить—**Питаючий** не блудить.

Примітка. В українській мові дуже мало вживаються діеприкметники, особливо теперішнього часу; отже широко вживати того скорочення, як це робиться у російській мові, у нас не можна.

2. Речення додаткові-вислови.

Вони заступають вислов у головному реченні і відповідають на питання: **який?**

Це той жидок (який?), **що на скрипку грає.**

Це така хвороба (яка?), **що не можна її злічити.**

Вони іноді можуть скорочуватися, замінюючись іменником, прикметником або дієприкметником, що стає тоді висловом у головному реченні.

Цей жидок (є) **скрипник.** Ця хвороба (є) **незлічима.**

3. Речення додаткові-додатки.

Вони належать до дієслова, заступають додаток у головному реченні і відповідають на ті самі питання, на які відповідають додатки, тобто на всі відмінки, крім іменного і кликального: **кого? чого? кому? чому?** і т. д.—з приіменниками або без них. З головним реченням вони злучаються заіменниками, прислівниками або злучниками: **що, ніби, буцім, щоб, аби, скільки, де** і т. п.

Ви не вважайте (на те), **що я швець.** Казав мені батько (про те), **щоб я оженився.** Брехали люде, **ніби кінець світу буде.** Хвалився старшина, **буцім-то до нього начальство дуже ласкаве.** Скажи Микиті, **щоб запрягав коні.** Я знаю, **скільки тобі год.** Скажи мені правдоньку, **де живеш.**

Іноді не буває тих злучних слів, що зв'язують додаткове речення з головним. Це здебільшого робиться для жвавості оповідання.

Чуємо, (що) вдарили у дзвін на пожар; вибігли ми з хати, дивимось—(що) **біжать люде.**

Іноді можна скоротити речення-додаток, замінивши його іменником, дієсловом у неозначальному способі або чим іншим. Тоді те слово

стає проєтим собі додатком при дієслові головного речення.

Казав мені батько, **щоб я оженився**.—Казав мені батько **оженитися**. Хвалився старшина, **ніби то начальство до нього ласкаве**—Хвалився старшина **ласкою** до нього начальства. Скажи Микиті, **щоб запрягав коні**—Скажи Микиті **запрягати** коні.

Питання просте і кружне.

До реченнів-додатків **питання кружні**.

Питання просте буде таке, що висловлено головним, незалежним реченням: Хто прийшов? Де живеш? Куди йдеш?

Питання кружне буде таке, що висловлено додатковим реченням й тоді те питання стає додатком до дієслова, що стоїть у головному реченні.

Скажи мені, дівчино, **де живеш**. Питаю тебе, куди йдеш.

Питання прості ставляться зо знаком запитання на кінці речення, а кружні—без того знаку.

Проста і кружна мова.

До реченнів-додатків належить теж **проста і кружна мова**.

Проста мова буде тоді, коли чиєсь речення наводиться докладно так, як воно було сказане.

Казав пан: „**Кожух дам**“. Кажуть наші селяне: „**Де храм, то й ми там**“.

Кружна мова буде тоді, коли ту саму думку, що у простій мові, переказати вже від себе, своїми словами.

Казав пан, **що кожух дасть**. Кажуть наші селяне, **що де храм, то й вони там**.

Головне речення у простій мові часто ставиться у середині додаткового речення і тоді відділяється від його перетинкою (комою) і пружком. Так здебільшого пишуть в оповіданнях і повістях.

—Ти, бачу, прудкий, козаче,—сказав Молявка,
—та я, мабуть, потужніший за тебе.

4. Речення додаткові означальні.

Так само, як означення у складному (головному) реченні належать до іменників, так і додаткові речення означальні, заступаючи собою прості означення, належать до якогось іменника в головнім реченні і відповідають на питання: **який? котрий? скільки?**

Починаються ці речення відносними заіменниками: який, котрий, скільки, хто, що.

Зустріли ми людей, **котрі верталися з похорону**.
Чи то тії чоботи, **що зять дав**.

Іноді замість цих заіменників уживаються прислівники місця, часу і способу: **де, куди, звідки, коли, як**.

Оце тая стежечка, **де** дівчина йшла (замість: **котрею** дівчина йшла). Собака метнулася у кущі, **куди** (замість **в котрі**) сховалася лисиця. Це було того року, **коли** (котрого) була велика пошесть холерна. Він писав тою мовою, **як** (котрею) батьки його говорили.

Трапляються у тих реченнях і злучники **що, щоб**, знов таки замість заіменників **котрий, який**.

Я бачив березку, **що** (котру) вітер зламав. Нема такої людини, **щоб** (котра-б) сама собі лиха бажала.

Коло цього злучника **що, щоб** іноді стоїть і заіменник 3-ї особи.

Це той, **що його** (котрого) у тюрму засудили.

Речення додаткові означальні можуть скорочуватися; тоді замість них стає дієприкметник і він буде простим означенням у головнім реченні.

Це той чоловік, що його засудили у тюрму — Це чоловік **засужений** у тюрму.

Скорочення буває можливо тільки тоді, коли відносний заіменник додаткового речення стоїть в іменному, винувальному або родовому, що замість винувального, відмінку; коли ж він стоїть в інших одмінках, то скорочувати речення не можна.

Це та коняка, **на якій** я прїхав — скоротити не можна.

Також не скорочуються ті речення, де вислов стоїть у будучому часі або в можливому способі.

Це той учитель, що **буде** в нашій школі.

Не було на весіллі нікого, хто не **був-би** п'яний.

Взагалі ж треба пам'ятати, що в українській мові таке скорочування вживається куди-рідше, ніж у сусідніх славянських мовах, — московській та польській, — бо у нас не так широко вживаються дієприкметники, як у них.

5. Речення додаткові часу.

Вони відповідають на питання: коли? відколи? доки?

У головному реченні стоять злучники: **коли, поки, доки, як, перше ніж**, а в додатковому їм відповідають: **тоді, поти, доти, з того часу, до того часу**, або й пропускаються ті слова зовсім.

Доки сонце зійде, роса очі виїсть. **А як гляне ясне сонце на весну**, (тоді) ми забудем тую зиму навісну. **З того часу, як женився**, я ніколи не журився.

Скорочувати додаткові речення часу можна тільки тоді, коли в головнім і додатковім реченні стоїть та сама річ або особа. Скорочуються вони здебільшого дієприслівником того дієслова, що стоїть у додатковому реченні або ж іноді іменником, коли є такий, що відповідає тому дієслову.

Коли спочинемо, (тоді) підемо далі—**Спочивши** підемо далі або-ж: **Після спочинку** підемо далі.

Примітка. Українська мова любить ставити дієприслівник у скороченому додатковому реченні часу не після діяльника, як це буває в російській і польській мові, а перед ним.

Вийшовши Молявка з воріт почав міркувати, що йому робити далі. **Вернувшись** Самойлович з походу розпустив усі полки до дому. **Бачивши** батько Грицькову причину, лап його зараз зачесну чуприну.

Цей своєрідної прикмети нашої мови не слід би забувати нашим письменникам і перекладчикам, щоб вона не загубилася, не забулася. На жаль тепер такі форми скорочених речень можна зустріти тільки у старих письменників, добрих знавців мови та народніх піснях.

6. Додаткові речення місця.

Вони відповідають на питання: **де? куди? звідки? звідкіля?**—і цими ж злучниками з'єднуються з головним реченням, де їм здебільшого відповідають, вказуючі слова: **там, туди, звідтіля, з того, або до того місця.**

Де грім за горами, **де** сонечко сяє, ой **там** моя мила голубка літає. **Куди** голка, **туди** й нитка. **Де** тонко, **там** і рветься.

Додаткові речення місця не скорочуються.

7. Додаткові речення способу.

Вони відповідають на питання: **як?** У головнім реченні стоїть **так** або може його й не бути. У додатковім стоять злучники: **як, що, аж, наче, ніб.**

Ото стрибнув (так), **як заяць**. Так мене хлопці люблять, **що за кулаками світа не бачу**. Одягнувся, **як той пан**.

Додаткові речення способу бувають поширені і скорочені; але поширені не скорочуються, а скорочені не поширюються.

Я вигadaв, **лежачи на печі**, для вас оцю бачку, паничі. Скорочені ці речення майже не відрізняються від простих обставних слів способу, наприклад: **Иде до дому плачучи** (аж плаче), а із дому **скачучи** (аж скаче).

До додаткових речень способу належать речення порівняючі і речення ступіня.

Додаткові речення порівняючі. Починаються вони злучниками: **ніби, неначе, мов, як, ніж.**

Літа мої проминули, як дощова хмара. Кохалися, любилися, як голубів пара. Ти краще співаєш, ніж я.

Коли порівнює речення починається злучником **ніж**, то його іноді можна скоротити, поставивши приіменник **за**.

Ти краще співаєш **за мене**.

Примітка. Вживаються у нас і порівняння на зразок московського, коли та річ чи особа, до якої рівняється, стоїть у родовому відмінку: ти співаєш **краще мене**. Такої форми не слід би вживати, бо це московізм, не природній нам, дарма, що вживають його кращі наші письменники, навіть Тарас Шевченко: **Гірше** ляха свої діти **і** роспинають.

Додаткові речення ступіня прилучаються до головного речення злучниками: **так—аж, так, що, стільки що**.

Так реготав, **аж трохи не луснув**. **Стільки мені борщу всипали, що на трьох стало б**.

8. Додаткові речення причинні.

Вони відповідають на питання: **чому? чого? чом? через що?** належать до дієслова головного речення і прилучаються до головного злучниками: **бо тому, тим-то, через те, за тим, що**, але можуть стояти і без тих злучників.

Не дратуй собаку, **бо вкусить**. Не журися, козаченьку, **(бо) ти ще молоденький**.

Додаткові речення причини можуть скорочуватися тоді, коли діяльник у головнім і додатковім реченні той самий; скорочуються вони дієприслівником.

Не купив я тютюну, **бо не мав грошей**—Не купив я тютюну, **не мавши грошей**. Але як—би

було: Не купив я тютюну, бо не стало грошей,— то вже такого скоротити не можна, бо головне речення особове: Я не купив тютюну, а додаткове безосібне (не стало).

Примітка. Повелася у нас недобра звичка перекладати російські форми речення цілком, як вони є, на нашу мову, до таких недоладних перекладів належить і вираз: дякуючи, цілком перероблене з російського: **благодаря**. Те, що здатне сяк так для російської мови, для нашої зовсім негодяще. Наприклад: **Дякуючи** тому берлина розбилась (благодаря этому берлина разбилась). Це речення незугарне і з граматичного і з логічного погляду, бо одно—що берлина не може дякувати, а друге—що нема за що дякувати. Навіть по російському краще було б сказати: **вслідствие** этого, а не **благодаря** этому. По нашому куди—краще було б сказати просто: **тому то** берлина й розбилася.

9. Додаткові речення замірові (мети, цілі).

Вони відповідають на питання: на що? для чого? чого? належать до дієслова головного речення і починаються словами: **на те, за для того, щоб, аби**.

Виліз він на дерево, **щоб краще роздивитися навколо**. **Щоб лиха не знати**, треба на своїй ниві своїм плугом орати.

Примітка. Багато наших людей, навіть письменників, часто вживають **аби** замість **щоб**, не відрізняючи ті злучники один від одного, так ніби вони однакові. Тим часом зміст їх не однакий: **щоб**—російське: **чтобы**, **аби**—російське: **лишь бы**. Це тільки в польській мові **zeby** і **aby** мають однаковий зміст. Отже те змішування в нашій мові злучників **щоб** і **аби** є полонізм, якого не слід би заводити у нас.

Аби день до вечора. **Аби збути**—по російському мусимо перекласти: **лишь бы**, а по польському **byleby**.

Не однаковий буде зміст таких речень: Я дав йому карбованця, **щоб купив тютюну**—: Я дав йому карбованця,

аби отчепився. Перше перекладем: **чтобы** купиль табаку, а друге—**лишь бы** отвязался. Або знов:

Робить, **щоб** до вечора скінчити.

Робить, **аби** до вечора скінчити.

У першому разі розуміється людина: роботяща, а у другому—ледащо.

Додаткові речення заміру іноді скорочуються, але не дієприкметником, а іменником, коли можна знайти такий іменник, що народився від дієслова. Наприклад: Князі насипали високий вал, **щоб оборонятись** од нападу татарського—Князі насипали високий вал **для оборони** від нападу татарського.

10. Додаткові речення умовні та поступальні.

Вони показують умовність, при котрій могло б здійснитися те, про що говориться в головнім реченні або, коли умова й не зовсім відповідає потребі, та вже на це поступається, дається згода. Умовні додаткові речення прилучаються до головного злучниками: **коли, як, як-що**, а в головному їм відповідає: **то**; але буває, що й минаються ті злучники.

Поступальні починаються злучником **хоч**, а в головному відповідає йому: **але, за те, проте**. Наприклад:

Умовні. **Коли любиш**, (то) люби дуже,

А (коли) не любиш—(то) не жартуй же.

Як би мені шапка сива, шаравари сині, то б до мене липли дівки, як до браги свині.

Коли б мені, Господи, неділі діждати.

То пішла б я до роду гуляти.

**Поступальні: Хоч і зкраю моя хата,
Проте бачив див багато.**

Хоч у мене жупан дран,

За те в мене грошей дзбан.—(поступальне).

Як-що в тебе грошей дзбан,

То за тебе дочку дам.—(умовне).

Умовні додаткові речення можуть іноді скорочуватись, коли діяльник у додатковому реченні той самий, що і в головному. Скорочуються вони дієприслівником, а як коли, то й іменником, од дієслова рождением.

Не розпитавши добре броду (коли не розпитав ти), не лізь прожогом сам у воду. **Лайкою та кримок** (коли будеш лаятись та кричати) до згоди не дійдеш.

Примітка. Знов треба нагадати, що де-які наші письменники, а ще більше перекладчики з російської мови живосилом натягають нашу мову на московський штиб. Напр.:

Судячи по його словах, він має добрі заміри. Краще було б не скорочувати: Коли вважати на його слова і т. д. або хоч: Вважаючи на його слова. Дивлючись по тому... Краще було б: З огляду на те... Не дивлючись на те... (не смотря на то...)—гідкий московізм. Краще буде: **А проте...**

Про знаки розділові.

Протинка (кома) (,).

У простім реченні протинками відділяються:

1. Слова поклику:

Роди, **Боже**, жито-пшеницю.

2. Прикладки:

Видиш, **сину мій**, як процюємо.

3. Вставні слова:

У двох, **кажуть люде**, лекше плакати неначе.

4. Однакові слова, коли вони повторюються, щоб більше на них звернути уваги:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами.

5. Оклики:

Ох, та не люби двох!

6. Слова з приіменником **опріч, окрім**:

Всі, **окрім діда**, пішли у поле.

У злитім реченні:

1. Всі ті часті речення, що їх більше одної, коли між ними нема злучника: і, **та**; коли між однаковими частинами стоять ті злучники, то протинка між ними ставиться тоді, коли їх більше, як дві:

Навідав я брата, сестру.

Навідав я брата і сестру.

І просилася і молилася.

Куплю тобі хатку ще і сіножатку, і ставок,
і млинок, і вишневенький садок.

Примітка. Коли перед обома однородними частинами стоїть перед кожною злучник, то перетинка між ними не ставиться (у російській мові ставиться).

Ні те ні се. Ні сіло ні пало. І так і с'як. І сміх і горе. І сам не піду і тебе не пушу.

2. Перед злучниками: **а, але, та** (коли воно має суперечне значіння):

Він не поранений, а вбитий. Хоч обіцяв, але не дав. Хоч погано баба танцює, та довго.

У складнім реченні перетинкою відділяються додаткові речення від головного і проміж собою, коли тільки вони не дуже скорочені, тоб то складаються більше, як із двох слів. Відділяються також перетинкою і головні речення, що зв'язані між собою логічно або граматично. Напр:

Не женися на багатій, бо вижене з хати.

Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить, а на апостольським престолі чернець годований сидить, людською кров'ю торгує.

Крапка з протинкою (:).

Ставиться між складними реченнями, рівними між собою, а також між двома головними реченнями, що зв'язані між собою не дуже тісно.

Володимир охрестив своїх дванадцятьох синів в тому місці, де нині стоїть пам'ятник хрещення Киян над Дніпром; потім звелів усім Киянам зібратися на беріг і почали їх хрестити грецькі священники, що приїхали з Корсуня.

К р а п к а (.)

Ставиться: 1. В кінці письма.

2. Після речення, що не має тісного зв'язку з тим, що стоїть далі.

3. Коли скорочується слово: **Напр.** (замість: **наприклад**), і т. и. (і таке інше), і т. д. (і так далі).

Д в і к р а п к и (:)

Ставляться: 1. Після слова, що означає гурт річей або говорить про такий гурт, коли далі перелічуються ті речі:

Зібралися ми всі тутечки

Не простії люде,—все ремечнички:

І ковалі, і слюсарі,

І шевчики, і крамарі,

І звонарі, і малярі,

Виновари, пивовари...

2. Між двома реченнями, з котрих одно показує причину, а друге—наслідок її. Наприклад:

Не дуріте дітей ваших,

Що вони на світі на те тільки,

Щоб панувать: бо невчене око

Загляне їм в саму душу глибоко,

глибоко....

3. Перед власними словами:

Одно каже: „Світай, Боже!“,

Друге каже: „Не дай, Боже!“.

К р а п к и (. . .)

Ставляться, коли уривається речення і думка не вся висловлена:

Пекло йому на сім світі,
А на тім.... Журбою
Не накличу собі долі.

2. Після цілого речення, коли треба показати, що не вся думка цілком висловлена:

А я... а я
Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну....

З н а к о к л и к у (!).

Ставиться після слів оклику, для більшої виразності їх, і після цілих речень, коли в них є заклик до чого-небудь:

Агов, Петре! Іди сюди!
Гайда в поле! Гине нива!
Додамо до праці руки!

З н а к п и т а н н я (?).

Ставиться: 1. Після простого питання.

Де ти була?

2. Після непростого питання, коли перед ним стоїть дві крапки:

Скажи мені правдоньку: де живеш?
Але можна і так:

Скажи мені правдоньку, де живеш?

Д у ж к и ().

У дужках можна ставити вставні слова замість того, щоб ставити їх між перетинками:

І гавкає Рябко,

Щоб часом москалі

(А їх тоді було до хріна на селі)

Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори.

Л а п к и („ “).

У лапках ставляться чужі слова у прямій мові і назви творів, пісень або інших річей. Наприклад:

„Іди, доню“—каже мати,

„Не вік тобі дівувати“.

Читали ми „Кобзаря“. Ставили: „По ревізії“. Пароплав „Тарас Шевченко“ підходив до пристані.

П р у ж к а (—).

Ставиться: 1. Між діяльником і складним висловом, особливо коли випадає дієслово є:

Пархоменко—сліпий кобзарь.

2. Коли випадає злучник між головним і додатковим реченням:

(коли) Вип'єш чарку—(тоді) стрепенешся,

Вип'єш другу—схаменешся.

Вип'єш третю—в очах сяє,

Дума думу доганяє.

3. У розмовах, коли треба відрізнити мову одної особи від другої:

— А вона вам що?

— Каже: „Я вам не пара“.

— А ви їй що? і. т. д.

— Не добре діло зробили, що Мотовила по-слали,—сказав Дорошенко,—а ще гірше нам те, що Мотовило попався.

4. Перед вставним реченням і після нього, замість протинок або вкупі з ними:

Того ж року,—як каже літописець Нестор,—було морове повітря.

Період.

Період є складне речення, в якому думку висловлено і обгрунтовано цілком, повно і гарно з художнього погляду.

Думку теж можна висловити добре і гарно скількома короткими реченнями; такий спосіб вислову зветься **уривчастий**.

Від художньої вдачі автора, від його темпераменту (характеру) залежить, який спосіб вислову вибрати, бо обидва вони однаково гарні у мистецьких руках і однаково недоладні в недотепних.

Період. Бачивши невдалість Хмельниченкову, жадабу влади і своєї користи у козацької старшини і ремство серед козацтва і нощпільства, Москва далі вела свою лінію і супроти тих хитань Українців навіть ще більше налягала на те, щоб забрати Україну як найбільше в свої руки,

завести своїх урядників, заставити українські міста своїми залогами і взяти все під Московське начальство. (Історія України М. Грушевського).

Як той яструб, що ширяє в небі, зробивши багато кругів своїми дужими крилами, відразу спиняється, простершись у височині на одному місці і б'є стрілою на самця—перепела, що розспівався край самого шляху,—так Тарасів син Остап вмить наскочив на хорунжого і відразу накинув йому аркан на шию. (Гоголь. Тарас Бульба).

Уривчаста мова.

Сонечко сходить на небі високім.
Вбоге село гомонить.
Серце, натомлене довгою ніччу,
Наче уже не болить.
Сміливо йду я. Повітрям холодним
Дихати лекше мені:
Грудей не давлять понурії думи
Й ночі страшливії сні.

(Ранок. Б. Грінченко).

Періоди бувають прості й складні.

Простий період є складне речення, зложене з головного і кількох підлеглих йому додаткових речень, повних і скорочених: речень—додатків, означальних і обставних. Напр.

Супліку тую, що склали чернигівці на воєводу Чоглокова, не маючи вже сили терпіти далі ті знущання, відіслав полковник Борковський до гетьмана, прохаючи його негайно подати її до „Малоросійського Приказу“. (Чернигівка. М. Костомарова).

Складний період складається з двох або кількох незалежних речень, простих або складних або з головного речення і повних додаткових обставних; із них одно речення (головне) висловлює головну думку, а всі інші доповнюють її або пояснюють. (Приклади див. у початку, з Грушевського і Гоголя).

Період складається з двох частин, що не завжди бувають рівні: одна частина називається **повищенням**, друга — **пониженням**. Ці назви ведуться з давніх часів; а повелись вони з того, що за давніх часів у періодах дуже кохалися видатні промовці, оратори; промовляючи періодами, вони у першій половині їх підіймали голос все вище і вище, а у другій половині здавали його нижче, промовляли тихше. Між тим підвищенням і пониженням голосу вони на хвилинку спинялися, робили паузу.

По числі членів своїх (головних і додаткових речень) періоди бувають двохчленні, трьохчленні і многочленні.

По змісті, по думці періоди бувають різні так само, як і додаткові речення: причинні, умовні, поступальні, порівняльні, протилежні, обставні та інші. Наприклад:

Причинний (многочленний).

(..... старий заховався),

В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,

Щоб вітер по полі слова розмахав,

Щоб люде не чули: **бо** то Боже слово,

То серце по волі з Богом розмовля,

То серце щечече Господню славу,

А думка край світа по хмарі гуля.

(Перебендя).

Обставний (часу).

1. Як турецька протекція почала виявлятися так, як того й треба було сподіватись, і султан став вимогати в свого нового полковника, щоб він вибрав дітей у яничари, а Петро (Дорошенко) хотів був уже й послухатися наказу, стара (мати його) так обурилась, що почала проклинати сина. (Чернигівка. М. Костомарів).

2. Довідавшись Дорошенко з Полуботкового листу, що Мотовила ввіймано і з останньою спробою влержатися не пощастило, дуже разсердився, а найбільше сердився на Яненченка, свого швагра, що умовляв його в-останнє спробувати щастя і ще раз послати до татар по допомогу. (Чернигівка).

Протилежний. (В наведеному прикладі період протилежний складається з двох причинних).

І в ворога учитись добра штука;

Користно це і здасться нам наука.

А вчити.... Ні! І друга бійся вчити,

Щоб ворога собі із його не зробити.

(Б. Грінченко.).

Періодів у мові й писанні треба вживати обережно і в міру, бо коли їх занадто багато, то мова стає тяжка, трудна для розуміння. Так само й одною уривчастою мовою багато говорити й писати не слід, бо й така мова, коли її забагато, стає прикра для слуху й розуміння.

Примітка. Де-які газетні дописувачи й фельетонисти, за прикладом російських, заводять у нас поведенцію ростягати своє писання на яко-мога більше число рядків, бо їм платня йде від рядка, отже цікаво нагнати тих ряд-

ків як найбільше. І розбивають вони своє писання на велику силу окремих рядків. Ось наприклад:

Але...

Він був людина,—

Людина завзята

І

Сердита.

Отже—

Він не міг змовчати

І

Озався.

і т. д.

Оттут на десять рядків навмисне ростягнуто те, що легко вмістилося б у двох рядках. Нехай би вже ця гидка поведенція лишилась при російських фельетоністах, а українцям годилось би поводитись з друкованим словом чемніше і облишити таке бридке „строкогонство“.

Що до періодів і уривчастої мови, то найкраще вживати і одного і другого способу вислову; від уміння добре комбінувати їх залежить краса і художність мови.

Треба ще зазначити, що у періодах не слід вживати одноманітних форм додаткових речень, наприклад усе скорочених або все поширених додаткових речень; краще буде, коли їх перемішувати, щоб уникнути тої одноманітності. Наприклад:

Там, де пробігала річка, що підмивала крутий беріг, що був покритий кущами й деревами, не було тепер нічого: ні річки, ні берега, ні кущів, ні дерев,—все покрила вода, мов море без краю.

У повищенні в цьому періоді ми маємо двоє рядочком однакових додаткових реченнів, обоє поширені. Коли замість того одно з них скоротить, а саме—друге, бо це лекше, то вийде куди краще:

Там, де протікала річка, що підмивала крутий беріг, покритий кущами й деревами і т. д.

Гріхи наші.

Не раз доводилося зазначати у різних одділах цієї граматики ті помилки, що їх роблять наші люде, що вчилися по російських школах, виховались на російській літературі, а мало цікавились українською і звикли не тільки говорити й писати, але навіть і думати по російському. Таким чином вони втратили почуття духу своєї рідної мови, аромату її; і тепер, коли доводиться їм переходити на українську мову у своїй праці, на службі, вони мимохіть переносять у свою українську мову той російський дух, до якого змалечку звикли.

Звичайно, коли нема в нашій мові таких слів, без яких обійтися не можна, то доводиться ті слова брати з чужих мов. Через ті чужі слова (варварізми і неологізми) літературна мова всякого народу відрізняється від мови селянської. Але без цих нових слів ні одна культурна мова обійтися не може, бо вони зв'язані з людським поступом, розвитком науки і знання. Як-же бо справді обійтися без таких слів, як: фабрика, машина, телеграф, електрика, фотографія, культура, кредит, радій і т. ин.? До цих слів наша мова звикне так само, як звикли вже люде в далеку дорогу їхати по залізниці, а не кіньми або чумацькими волами. Колись дуже чудні були такі слова, як: почта, паспорт, архирей, дяк,— а тепер усі до них звикли і вважають ці чужі слова за свої власні.

Гірше лихо, коли в нашу мову без усякої потреби вводяться чужі слова, російські або польські, коли поруч із ними маємо ми свої власні, щиро-народні, рідні. Ці слова непотрібні нам, бо без них ми можемо обійтися. І певна річ, що наші діти й онуки, виховавшись у рідній школі, навчившись шанувати своє рідне, подбають про чистоту і красу нашої мови і викинуть з неї все те непотрібне, чуже, що понаносили ми через незнання своєї мови і недбання про неї. Так само очистилась російська мова від тих непотрібних її слів (ассамблея, респект, аттенція, сікурен і т. ин.), що позаходились у ній за реформ царя Петра I. А все-ж таки краще було-б нам тепер подбати про те, щоб нашим нащадкам менше було такої роботи, бо де-що з того непотрібного намулу може так прирости до нашої мови, що й дітям нашим трудно буде його позбутися.

Але ще гірше лихо, коли **наші-ж таки слова** вживаються в нашій мові у невластивому, неприродньому для них розумінні, бо такого покалічення мови може не здолають потім полагодити наші діти, хоч-би як щиро заходились коло того. Виподоти непотрібний бур'ян з городу й саду легко, повикидати сміття теж не трудно. Але випростити дерево, коли воно змолоду росло криво, не завжди можна: так воно, кострюbate й кривобоке, стоятиме до віку.

Наша літературна мова тепер — молоде дерево, яке і випростити ще не пізно, але й покалічити на віки не трудно.

Тому-то й подається тут невеличкий словничок тих **наших** слів, що найчастіше в сучасній

мові й письмі вживаються у невластивому для них розумінні, на чужий штиб. Подаються не тільки поодинокі слова, але й цілі речення з них, складені по чужому.

Звичайно, цей словничок не вичерпує всіх „гріхів наших“: їх куди більше; але може й цього невеличкого покажчика недбальства нашого, непошани до рідної мови, буде досить для того, щоб наші люде уважніше і совітніше ставились до рідної мови.

Дай то, Боже!

Речення, складені з наших слів на чужий штиб:

Ч у ж е:

А він **візьми** на **кинь**
Бесіди не може бути }
Слова нема }
Вдарив лицем у грязь
Від нічого робити
В ус не дує
Годину—другу
Диву датися
Дякуючи тому
Між тим (между тѣмъ)
На днях
Не к добру
Ні—ні тай заплаче
Ні з того, ні з сього
Так сказати, так мови-
ти, полонізм: що так
скажу
Тим не менше
Так як, (потім—що—
потому что)
Чого доброго

Н а ш е:

А він узяв та кинув
Що й казати
Сорому набрався
З нечев'я
Йому байдуже
Просто **годинку**, годи-
ночку
Здивуватися
Через те, тому—то
Тим часом
Цими днями
Не добрий знак
Раз—у—раз плаче
З доброго дива
Мовляв, мовляли, ска-
зати—би
А про те
А що...
Нема у нас цього ви-
слову.

Слова, що не такого роду, як у російській мові.

Біль—муж. р.: росс.—
жен. р. Закричав з
того болю.

Глуб—муж. р.—росс.—
жен. р. Пішов на са-
мий глуб.

Дишель—муж.р.—росс.
серед. р.

Дріб—муж. р., росс.—
жен. р. Має багато
дробу.

Кір—муж., росс. жен. р.
Застудився після кору.

Мечет—муж., росс.—
жен.р. Пішли турки
до мечету.

Міль—муж. р. росс.—
жен. р. Модем ізъ-
яється (літопис).

Насип—муж. р.—росс.
жен. р. Звалився по-
їзд з насипу.

Пил—муж. р.—росс.—
жен. р. Чи ти ми-
лий пилом припав?

Полин—муж. р.—росс.
жен. р. Замість меду
полину гіркого зїси.

Посуд—муж. р.—росс.
жен. р. Побив увесь
посуд.

Програм—муж. род.—
росс. жен. р.

Продаж—муж.р.—росс.
жен. р.

Собака—і муж. і жен.
р.—росс. жен. р.

Степ—муж. р.—росс.
жен. р.

Степень—муж. р.—росс.
жен. р.

Ярмарок—муж.р.—росс.
жен. р.

Власні ймена: **Волинь**,
Сібір, **Умань**—теж усі
муж. р., а по росс.—
жен.

Родом з Волиня, повер-
нувся з Сібіру, пої-
хав до Уманя.

Всі слова складні з ко-
рінем **пис** теж муж.
роду, а такі-ж рос-
сійські — женського.
Запис, **надпис**, **руко-**
пис, **літопис**, **часо-**
пис, **правопис**, **допис**,
перепис.

Богословія, **Євангелія**—
женського роду, а
росс.—середн. роду.

Не знає **Богословії**.

Свята Євангелія.

Адреса—жен.р.,росс.—
муж. р.

Кляса—жен. р., росс.—
муж. р.

Заля—жен. р., росс.—
муж. р.

Гусь—жен р.; росс.—муж. р.: біла гусь.

Колодязь „ „ „ „ „ наша колодязь.

Потопа „ „ „ „ настала світу потопа.

Пут „ „ „ „ наведіть мою дитину
на добру путь. Наші залізничники, коли кажуть:
приймай поїзд на вторую путь—кажуть це пра-
вильно з погляду вкраїнської граматики, але по-
милково з погляду російської.

Харч—жен. р., а росс.—муж. р.: добра харч.

Шатро—серед. р., а росс. **шатер**—мужеського.

Бесіда не є російська „бесѣда“, а „пирушка“. Отже не можна вживати того слова замість нашого **розмова**. Коли сказати: „мав **бесіду** з австрійським послом“, то це виходить, ніби випив із ним по чарці й по приятельському побалакав.

Бесіди не може бути **о тім**—ще дуже поганий для нас переклад російського: не можетъ быть рѣчи о томъ; краще буде наше: **що й казать**.

Відносини, зносини, обставини, умовини=росс. отношенія, сношенія, обстоятельства, условія. Краще боло-б, де тільки можна, обходитись без цих штучних слів, стараючись повернути речення так, щоб замість того іменника стало дієслово, наприклад: в яких відносинах він до №№—краще буде: як він ставиться до №№.

Ці штучні слова складені на зразок народніх: хрестини, оглядини, змовини, заручини, переносини, що означають яесь семейне свято чи обряд якийсь.

Вірватися = росс. оборваться, а не ворваться. Так само:

Вломитися=росс. сломаться, а не вломиться. Вірватися може шнурок, мотузок, а вломитися може гиялка, ломака, драбина. Отже сказати, як це було в одній українській газеті: грабіжники **вірвались** у хату.... Їх **вломилося** шестеро—це буде дуже прикрий московізм.

Вид=росс. лицо. Ні в якому разі не можна вживати таких московізмів, як: „поставив йому **на вид**“ або: „ввісили оповістку **на виду**“, бо як

це перекласти назад на російську мову, то вийшло-б: поставивъ ему на лицо, вивѣсили обявленіе на лицѣ. Такі вислови треба перекласти: поставив йому **під увагу**, вивісили оповістку **на передньому місці**.

Воздух. Цього слова нам дуже боятися не треба; це старо-славянське слово (**воздушки** у церкві) і не слід його скрізь замінити словом: **повітря**, бо воно у нас має трошки инше значіння, ніж польське powietrze: **морове повітря**, пішло якесь повітря на птицю; повітрям тут смердить. Отже замість: виїхав у село на свіже повітря—краще-б сказати: на чистий **воздух**.

Впродовж=росс. **вдоль**, а не **впродолженіе**. Можна сказати: впродовж поля, але не можна казати: впродовж де-кількох місяців: треба: **протягом** де-кількох місяців.

Год—хоч цей корінь і є в українській мові (годувати), але по що-ж нам уживати московізму, коли маємо своє гарне: **рік** (торік, роковини).

Губи=росс. грибы. У нас є слово **губа** (не роби з губи халяву), але вживається воно в однині. Отже російське „губы“ краще перекладати: **уста**, або, де можна—**рот**. Бо в селі, особливо в західній Україні, такі речення, як: „у неї побілили губи“ можуть зрозуміти: „побілили гриби“.

Гуляти=росс. оставаться без дѣла (звідси слово: прогульні дні). Можна сказати: погуляйте тут (тоб-то посидьте трохи, підождіть), поки я листа напишу. Гулять у карти, у кітьки. Ось вам, дітки, забавки, погуляйте собі, бо мені ніколи з вами.

А російське „гулять“ по нашому буде: **прохожатися**, **піти на проходку**.

Дивитися—росс. смотрѣть, созерцать і буде це слово середнього стану, що не може мати при собі прямого додатку у винувальнім одмінку (кого? що?). Отже ніяк не можна сказати: я дивлюсь книжку або: роздивились справу, а треба: гляжу дітей, доглядаю, розглянули справу. **Дивитись** можна **на** книжку, **на** небо, роздивитись **по** хаті.

Добрий у нас не має того другого значіння, як у російській мові: „більший“. **Добрая** половина не можна перекласти: **добра** половина, а хіба: **більша** половина (та й це логічно не гоже, бо властиво обидві половині однакові; а коли вже одна з них більша, то це не половини).

Журити (росс. журить)—такого слова нема в українській мові; є: дорікати, докоряти—росс. журить. У нас є **журитися**—росс. унывать, озаботиться, пригорюниться.

Не журися, козаченьку,—ще ти молоденький.

Заговорити може знахорка зуба або-що: є й російське таке саме. А „заговорить“ у розмові—по нашому краще буде: промовити, озватися.

Займатися можуть дрова у печі, солома, то-що; а для перекладу російського **заниматься** треба шукати інших слів: працювати, вчитись, вчителювати, лікарювати (заниматься лѣченіємъ), бабувати (заниматься акушерствомъ) і т. ин.

Затопити піч—це московізм; треба: **роспалить** у печі. **Затопити** у прямому розумінні можна човен або щось подібне у воді; або ще кажуть (в убічному розумінні): затопив ломакою по голві, кулаком по виду.

Збігати } Неправильно уживаються для
З'їздити } перекладу російських: **сбѣгать** за
Сходити } доктором, **сѣздить** въ городъ, **схо-**
Зняти } **дить** въ лавочку, **снять** квартиру.

У нашій мові ці слова мають своє просте розу-
 міння: **збігати**, **з'їздити**—з гори, **сходити**—з дзві-
 ниці, **зняти**—шапку, кожуха. Отже: **сбѣгать** за
 докторомъ=побігти по лікаря, **сѣздить** въ го-
 родъ=поїхати до міста, **сходить** въ лавку=іти
 у крамницю, **знять** квартиру=найняти помешкання.

Заставити=росс. заложить. „Заставив кожух
 і пропив гроші“. А росс. **заставить**—по нашому—
примусити, **присилувати**.

Була в одній газеті така незугарна штука:
 батьки **здихають**, що дітей їх **заставляють** держати
 іспити. „**Здихає**“—худоба. А треба було: батьки
 зітхають, що дітей їх примушують складати іспити.

Згубити вживається у простім розумінні, про
 якусь річ реальну: згубив гроші (випали з ки-
 шені), люльку, батіг. Але: згубити надію—не
 гарно; краще буде: **втратити** надію.

Зносини—дивись: відносини.

Зараз=росс. сейчас, немедленно, не слід
 уживати так широко, як це у нас робиться,
 оглядаючись на російське **сейчась**. **Зараз** у нашій
 мові має значіння моментальности дії (за—раз):
 „дайте мені води“—„зараз“—тай годі. А казати:
 „ій зараз 40 літ“ або у парламенті **зараз розгляда-**
ється питання дуже не гарно; треба: ій тепер 40 літ,
тепер (або нині) у парламенті **розглядають** питання.
 Крім того питання не може **розглядатися** („ходить
 по хаті і розглядається“), а питання **розглядають**,

або ще краще: обмірковуюють. Россійське **сейчась** є властиво наше слово, експропріоване у нас (сей час); а ми з тою експропріацією з легким серцем погодилися і завдовольняємося іншим, не зовсім доладним. По польському є теж *teraz*, але воно вживається тільки для ознаки моментальності (*natychmiast*, немедленно); а рос. **сейчась** поляки перекладають: *teraz*, *owesnie*. Так і нам треба: тепер, нині, у сей час.

Зліва—краще сказати **ліворуч**.

Кількість і якість—виковані, штучні слова, на зразок рос. „количество“ і „качество“ (від прислівників: колико, како=кілько, як); у польській мові теж саме: *ilosc* і *jakosc* (*od ile* і *jak*). Може колись і звикне наша мова до цих слів, але поки що вони дуже муляють, особливо людям незвичним до українського письменства і селянам. Де тільки можна, то краще було-б уживати замість їх: **число, прикмета**, хоч може й не завжди вдасться обминути ті штучні слова.

Клятва—московізм: наше слово—**присяга**. „Клятва“ більше вже наближається до **прокляття** (клену, клятий, проклятий).

Край частіше вживається у нашій мові в розумінні **кінець, границя**: от і край! моя хата з краю; край берега у затишку. А в розумінні **країни** (як рос. Юго-Западный край) тільки вкупі з прикметником **рідний**.

Лишитися=рос. **остаться**, а не **лишиться** (наше: позбутися, втратити). Отже дуже прикрий московізм буде: **лишився** місця (=остался мѣста?). Краще буде: втратив посаду або хоч: **лишився без** посади (гірше вже: **лишився без** місця, бо

місце у нас має тільки пряме розуміння: те саме місце).

Лічити, рахувати—росс. считать—у нас повинно вживатися у чисто—математичному розумінні: лічити гроші, то—що. А замість такого недоладного вислову, як: „лічив його своїм другом“ треба: „мав або вважав його **за** свого друга“; замість: „лічити своїм обов'язком“—треба: „покладати за свій обов'язок“.

Любий—любимий, возлюблений, але ні в яким разі не **любой**: любя дівчина, любя дитина. Але сказати: любий звозчик вас туди завезе—це просто таки анекдотичний московізм, замість: всякий звозчик.

Місто—росс. городъ, польс.—miasto: не можна вживати його в розумінні **місце**—росс. мѣсто, польс. miéisce. „Поставив на місто“—росс. поставилъ на городъ.

Назначити—покласти чи поставити знак: мої гуси всі назначені; я вже свої копиці назначив. А російське: „назначить поміщикомъ“ буде: „призначити **за** поміщика“.

Наказати—росс. приказать, але ні в якому разі не „наказывать“—наше: покарати.

Ой казала мені мати ще й наказувала.

Наступати можна тільки ногою, у прямім розумінні. Прикий московізм буде: „наступила весна“—треба: „настала весна“.

Неділя—воскресеніє—і ніяк не можна вживати цього слова замість нашого **тиждень**. „Він обідає тільки раз у неділю“.—А хіба ж у неділю треба обідати двічі?—спитав-би наш селянин.

Обставини—дивись **відносини**.

Осібний—росс. отдѣльный. „Сіли в осібну кімнату“.

Особистий—росс. личный. „Мав із ним особисту розмову“.

Особливий—рос. особенный. „Сталася якась особлива подія“. Оці три слова часом переплутують, вживаючи одного замість другого.

Піднести у нас уживається тільки у прямім розумінні:—дайте, бабусю, я вам **піднесу** кошिका.—Піднеси вище дробину. Але: піднести адресу чи привітання—це московізм,—треба: **подати** адресу, привітання.

Піднятися—значить: підняти поділ спідниці чи сорочки:— „така калюжа, що мусіла я піднятися вище колін“. Отже дуже незугарно (і порнографічно) буде таке речення, дословно перекладене з російського: „увійшов суд і вся публіка піднялася“ (замість: встала) або-ж: „авіаторша піднялась на аероплані“ (замість: злетіла).

Пішов геть!—недотепний переклад росс. пошелъ вонъ! По нашому досить простого: **геть!** або вже: **іди геть!**

Повід—це частина кінської упряжи коло уздечки і не можна вживати його замість нашого слова **привід**. „По цьому поводі“—з цього приводу. Російська мова тут бідніша за нашу, бо має тільки одно слово замість наших двох.

Пожалувати—росс. пожалѣть (а не пожаловать). Пожалувати грошей, праці, коней. А росс. „пожаловать орденъ“ треба перекласти: **дати** орден чи **призначити**.

Позаяк—росс. потому что, такъ какъ. Це дуже незугарно видумане слово, але ми мабуть його не збудемся, бо дуже воно поширилось, особливо за останній рік. А в українській мові ще живе стародавнє **понеже**; його в Галичині не забули і вживають у письмі та і в живій мові. Чого-ж маємо ми викидати своє гарне, прадідівське, а натомісьць брати щось нове, незугарне?

Поклястися—нема у нас такого, а коли вживають, то це московізм. Треба: **присягнути, побожитись**.

Помішати можна борщ ложкою, а не по московському: помішав мені працювати (не дав, перешкодив).

Понести втрату по-українському не можна; це слово вживається у нас тільки у прямому розумінні: понести курчата на базар, паски до церкви святить, дитину христить; ще можна: понесли коні. А російське „понести убытокъ“—мати втрату чи шкоду.

Похвала, похвалка—росс. угроза, а російська „похвала“ буде по нашому просто: **хвала**. „Не боюся я твоєї похвали“. „Нещира хвала гірша за щирю догану“.

Приказати не є російське **приказывать** (=наказувати). Іменник од цього слова росс. **приказъ** =наше: **наказ**. „З наказу пана міністра“, а не: „по приказу міністра“ (чистий московізм). Див. слово **наказувати**.

Прикинутись може бешиха, болячка, чирка; але: **прикинутись** приятелем—московізм; треба

сказати: **удати** з себе приятеля або **пошитись** у приятелі.

Причина по нашому не те, що російське таке саме слово. „Сталася йому якась **причина**, занедужав та все сохне, марніє.“ Краще-б рос. „причина“ перекладати нашим словом **привід**: „який цьому привід? З якого приводу це сталося? З цього приводу“ і т. д.

Причинний—рос. „порченый“—хворий, божевільний. „Причинна“—поема Т. Шевченка.

Роздатися може колода, як клин у неї загнати; а **роздався** крик—це не по українському; треба: **залунав** крик або просто: хтось крикнув, щось крикнуло.

Світ—рос. свѣтъ-вселенная і ніяк не можна вживати його замість другого: **світло**, якого в рос. мові нема.

„Кажуть люде: **світ** широкий—ніде ся подіти“ (пісня Кармелюка). Але: соняшне **світло** (а не **світ**), гасить **світло**.

Справа—праворуч.

Став читати можна сказати, коли стоячи читав. Але рос. „сталъ читать“ по нашому треба: „**почав** читати“. **Став** на роботу—можна казати, але: „**став** робити“ замість: **почав** робити—московізм.

Стірка—не можна вживати замість **прання**.

Сьогоднішній день	то є тавтологія, тоб-то повторення того-ж самого (масло масляне).
торішній рік	

Краще казати просто: **сьогодня**, **торік** або, якщо треба усилить, то: **нинішній день**, **минулий рік**.

Топливо—московізм. Українська: **паливо**. Так само:

Топити—треба: **палити**. (Дивись: **затопити**).

Тушити—московізм. Наше: **гасити**.

Умовини—дивись: **відносини**.

Характерний од слова **характерник**. Колись вірив наш народ, що є такі люде з особливою вдачею, що їх і куля не бере, і не тонуть вони у воді, і чортів не бояться, знають сон насилати на людей і туман усякий на них напускати; були Січовики—Запорожці характерники. **Характерний** є ніби прикметник од цього слова і такий вислов, як: **характерна вдача** означає по—українському зовсім не те, що російське: „характерная особенность“. Краще б уже сказати: **своєрідна** вдача.

Хватати можна руками, кліщами; але **не хватило грошей**—це московізм замість нашого: не **вистачило** або не **стало** грошей.

Чоловік не те саме, що росс. „человѣкъ“ (людина), а означає: **мужчина, мужъ**. Наше „шестеро чоловіка“ не можна перекласти на російську мову: **шесть человекъ**, а треба: „шестеро **мужчинъ**“; бо як було там п'ятеро чоловіків і одна жінка, то треба сказати: **шестеро людей** або **шість душ**.

Чудовий—рос. чудесный, чудный. 92 р

Чудний—росс. странный.

Це—ж не однакові слова. Отже сказати: якийсь **чудовий** чоловік (странный человекъ) буде так само незугарно, як: **чудна** погода (россійск. чудная погода).

64536

ФД 679-2

13-50

Ціна 1 нар. 75 коп.

10696